

Extended Abstract

Semantic Factors of Passiveness of Morphological Causative Verbs

Mahmoud Mobaraki ^{1*}

Assistant Professor of Linguistics
Department of Linguistics, Jahrom University,
Jahrom, Iran
mmobaraki@jahromu.ac.ir

Maryam Jalili ²

MA Graduate in Linguistics
Semnan University, Semnan, Iran
maryam_jalili78@yahoo.com

Review History: Received: 2026-06-10 Revise: 2026-08-08 Accepted: 2026-08-17	Abstract The present study aims to investigate the semantic factors affecting the passivizability of 66 morphological causative verbs in Persian (based on the list provided by Dabir-Moghaddam). The research adopts a descriptive-analytical method, and the data were collected and analyzed using the "past participle + shod" passive construction test, the passive infinitive test, the linguistic intuition of the two authors, and a search in the Hamshahri Corpus (version 2). The results indicate that although all these verbs are expected to be passivizable from a grammatical standpoint, in actual usage, approximately 65% of them occur in passive constructions within specific semantic contexts. The novelty of this research lies in the integration of Hopper and Thompson's (1980) transitivity theory and Halliday and Matthiessen's (2014) process types, as well as emphasizing the role of semantic networks and context in explaining this phenomenon. The findings reveal that verbs with an agentive, animate, and volitional subject are passivizable; however, verbs with a non-animate and non-volitional agent subject, as well as verbs with an experienced subject (mental/ cognitive), are not passivizable. It was also found that many causative verbs, particularly material process verbs, can be passivized in specific contexts with the presence of a volitional human agent.	Keywords: Passivizability Morphological Causative Verbs Transitivity Halliday Hopper and Thompson
<i>How to cite this article:</i> Mobaraki, M. & Jalili, M. (2026). Semantic Factors of Passiveness of Morphological Causative Verbs. <i>Journal of Linguistics & Iranian Languages</i>, 11(1), 24-43. doi: https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56384.1486 COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.		

¹ Corresponding author

Introduction

Passiveness is a universal syntactic process whereby the object of a transitive sentence is promoted to the position of grammatical subject, and the subject of the active sentence is either omitted or demoted to a peripheral oblique phrase. Many transitive verbs, despite possessing the requisite syntactic valency, never appear in the passive voice. This raises fundamental questions about the role of meaning in determining the feasibility of syntactic constructions. In Persian, morphological causative verbs—formed by adding the suffix *-ân* to the present stem of intransitive or semi-transitive verbs—constitute a concrete example of this theoretical and practical inconsistency. These verbs, which from a morphosyntactic perspective should be fully passivizable, in practice exhibit heterogeneous behavior. Some, such as “*xandândan*” ‘to make laugh’, “*davândan*” ‘to make run’, and “*larzândan*” ‘to make tremble’, show no passive usage in written or spoken corpora, while others like “*kešândan*” ‘to pull/drag’, “*resândan*” ‘to deliver/reach’, and “*čarxândan*” ‘to rotate’ are frequently used in the passive construction. This apparent contradiction between grammatical rules and corpus evidence forms the central problem of the present article, prompting researchers to adopt a semantic-contextual approach, grounded in modern theories of transitivity and process, to explain the reasons for this behavioral heterogeneity.

Materials & Methods

The present study is designed and conducted using a descriptive-analytical method, aiming to systematically identify the semantic factors affecting the passivizability of 66 morphological causative verbs in Persian (based on the list provided by Dabir-Moghaddam, 2005). Data were collected from three complementary and cross-validating sources to enhance reliability and avoid methodological bias: (1) the syntactic test of “past participle + *šod* (become)” as the primary test, (2) the supplementary test of “passive infinitive” for doubtful cases, and (3) the linguistic intuition of the two authors, validated by extensive corpus searches in the Hamshahri written corpus (version 2, containing 318,000 news documents and over 150 million words). In the background section, key perspectives are reviewed: Dabir-Moghaddam (1985) on the role of “volitionality of the subject,” Mansouri (2009) on the influence of agentivity and patienthood, and Safavi (2018) on semantic components of specific verbs. However, none of these approaches alone could explain the wide behavioral variation among causative verbs. Hence, the present article aims to fill this research gap by integrating two complementary theoretical frameworks—Hopper and Thompson’s (1980) theory of transitivity and Halliday and Matthiessen’s (2014) classification of processes—with a special emphasis on semantic networks and context.

Results & Discussion

The research findings indicate that morphological causative verbs can be divided into three distinguishable categories based on three main semantic factors: “absolutely passivizable”, “absolutely non-passivizable,” and “context-dependent passivizable”. The first category, comprising about 20% of the verbs, includes verbs with material processes and inanimate patients (such as “*kešândan*” ‘to pull/drag’, “*čarxândan*” ‘to rotate’, and “*jušândan*” ‘to boil’), which accept the passive construction in any context, without the need for a volitional human agent. In contrast, the second category (nearly 35% of the verbs) includes verbs with an experienced (mental/cognitive) subject, such as “*fahmândan*” ‘to make understand’ and “*šenâsândan*” ‘to make know/introduce’, or verbs with an involuntary natural subject, such as “*ruyândan*” ‘to grow (tr.)’ and “*vazândan*” ‘to blow’, which, due to the lack of physical energy transfer and volition, never passivize in any context, and serve as a confirmation of Halliday and

Matthiessen's theory regarding the low transitivity of mental processes. However, the most important and most meaningful finding of the research is the identification of the third category, comprising about 45% of the verbs, whose behavior is entirely dependent on the context and the semantic network of the sentence. Verbs such as “xisândan” ‘to soak’, “xoškândan” ‘to dry’, “davândan” ‘to make run’, and “resândan” ‘to deliver/reach’ passivize only when there is a volitional human agent present in the context; but in the absence of such an agent (for example, when the cause is a natural phenomenon like rain or drought), their passivization becomes completely ungrammatical. For instance, the sentence “Bârân Ali râ xis kard” (The rain soaked Ali) can never become “Ali xisânde šod” (Ali was soaked), while “Ali lebâs râ dar âb xisând” (Ali soaked the clothes in water) easily transforms into “Lebâs-hâ dar âb xisânde šodand” (The clothes were soaked in water). This subtle but fundamental difference demonstrates that passivizability depends not only on the inherent properties of the verb, but also on the type of agent and its role in the semantic network of the sentence, thereby explicitly contradicting the mere application of the grammatical rule of “transitivity”. Furthermore, corpus analysis showed that Group “B” (animate agentive subject) with 49% and Group “A” (self-benefactive transitive) with 38% have the highest passivization rates, while Group “P” (inanimate non-volitional subject) accounts for only 13% of passive occurrences.

Conclusion

By providing documented quantitative evidence from the Hamshahri corpus and a systematic analysis of 66 morphological causative verbs, the present article clearly demonstrates that passivizability in Persian is not a purely syntactic phenomenon, but is strongly governed by three determining semantic factors: (1) the semantic role of the subject (including agentivity, volitionality, and animacy), (2) the semantic role of the object/patient (including animacy/inanimacy and degree of physical affectedness), and (3) the dominant process type (material vs. mental/cognitive). For the first time, this research empirically proves, using corpus data, the decisive role of “linguistic context” and “semantic network” in the Passiveness or non-Passiveness of verbs, especially for the majority group (about 45%) that exhibit fully context-dependent behavior. These findings align with Dabir-Moghaddam’s view on the central role of “volitionality of the subject” while refining and complementing it by emphasizing two other factors, namely “materiality of the process” and “inanimacy of the patient.” At the same time, they pose a new theoretical challenge to Hopper and Thompson’s transitivity framework. By stressing the necessity of simultaneously considering meaning, context, and conceptual networks in the analysis of syntactic phenomena, this article takes an effective step toward integrating semantic-contextual approaches with grammar and opens up new horizons for future research.

References

- Dabir-Moghaddam, M. (1985). Passive in Persian. *Journal of Linguistics*, 2(1), 31-46, [In Persian].
- Dabir-Moghaddam, M. (2005). *Persian Linguistic Studies* (Collected Papers). Tehran: University Publishing Center, [In Persian].
- Safavi, K. (2018). *An Introduction to Semantics*. Tehran: Sureh Mehr Publications, 6th ed. [In Persian].
- Mansouri, M. (2009). A study of passive in Persian based on language typology. *Dastur Journal*, (5), 156-170, [In Persian].
- Bybee, Joan L. (2006). From usage to grammar: the mind’s response to repetition. *Language*, 82: 711-733
- Bybee, Joan L. (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University press.

- Casalicchio, J., & Sheehan, M. (2025). Passives of causatives and perception verbs in Italian. *Linguistic Inquiry*. 1-61.
- Halliday, M.A.K. and Christian M.I.M. Matthiessen (2014). *An Introduction to Functional Grammar*. 4th ed. New York: Routledge.
- Haspelmath, M. (2019). Valency and voice. In J. Jung (Ed.). *The Oxford Handbook of Language Typology*. Oxford: Oxford University Press.
- Hopper, Paul and Sandra Thompson (1980). Transitivity in Grammar and Discourse. *Language*. 56. 251-299.
- Langacker, R. W. (1982). *Foundations of Cognitive Grammar (vol.2)*. Stanford: Stanford University Press.
- Levin, B. and S. Pinker (eds.) 1992. *Lexical and conceptual Semantics*. Oxford: Blackwell.
- Rice, S. (1987). Towards a transitive prototype: Evidence from some atypical English passives. In *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (pp. 422-434). Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society.
- Saeed, J. I. (1997). *Semantics*. Oxford: Blackwell.
- Sohn, M. (2014). On the Passivizability of Benefactive Ditransitives. *Korean Journal of Linguistics*. 39(2), 301-320.
- Yousef, Saeed (2018). *Persian: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Yousef, Saeed and Hayedeh Torabi (2020). *Basic Persian: A Grammar and Workbook (2nd ed.)*. Abingdon, Oxon: Routledge.

زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی

سال ۱۱، شماره ۱، پیاپی ۲۰ (بهار ۱۴۰۵) شماره صفحات: ۲۵ - ۴۳

عوامل معنایی مجهول‌پذیری افعال سببی ساختوازی

محمود مبارکی^{۱*}، مریم جلیلی^۲

۱. استادیار زبان‌شناسی، گروه زبان‌شناسی، دانشگاه جهرم، جهرم، ایران

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان‌شناسی، دانشگاه سمنان، سمنان، ایران

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی عوامل معنایی مؤثر بر مجهول‌پذیری ۶۶ فعل سببی ساختوازی زبان فارسی نگاشته شده است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها با استفاده از آزمون تبدیل به ساخت «صفت مفعولی + شد»، آزمون مصدر مجهول، شم زبانی دو نگارنده و جستجو در پیکره همشهری (نسخه ۲)، گردآوری و تحلیل شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که اگرچه از منظر دستوری همگی این افعال باید مجهول‌پذیر باشند، اما در کاربرد واقعی، حدود ۶۵ درصد از آنها در بافت‌های معنایی کاربرد مجهول دارند. نوآوری پژوهش در تلفیق نظریه گذرایی هاپر و تامسون (۱۹۸۰) و فرایندهای هلیدی و متیسن (۲۰۱۴) و نیز تأکید بر نقش شبکه‌های معنایی و بافت در تبیین این پدیده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که افعال دارای فاعل «عاملیت، جاندار و ارادی» مجهول‌پذیرند؛ اما افعال دارای فاعل «عاملیت غیرجاندار و غیرارادی» و نیز افعال با فاعل تجربه‌گر (ذهنی)، مجهول‌ناپذیرند. همچنین مشخص شد که بسیاری از افعال سببی، به‌ویژه افعال مادی، در بافت‌های خاص و با حضور کنشگر انسانی ارادی، قابلیت مجهول‌شدن پیدا می‌کنند.

واژه‌های کلیدی:

مجهول‌پذیری
افعال سببی ساختوازی
گذرایی
هلیدی
هاپر و تامسون

تاریخچه مقاله: دریافت: ۲۰ خردادماه ۱۴۰۵

بازنگری: ۱۷ مردادماه ۱۴۰۵

پذیرش: ۲۶ مردادماه ۱۴۰۵

* آدرس ایمیل نویسنده مسئول: mmobaraki@jahromu.ac.ir

مبارکی، محمود و جلیلی، مریم. (۱۴۰۵). عوامل معنایی مجهول‌پذیری افعال سببی ساختوازی. زبان‌شناسی و گویش‌های ایران، ۱۱(۱).

<https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56384.1486>. ۴۳-۲۵

حق نشر ۲۰۲۶-نویسنده(گان). این مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) منتشر شده است، استفاده، توزیع و تکثیر نامحدود را در هر رسانه‌ای مجاز می‌داند، مشروط بر اینکه به نویسندگان و منبع اصلی اشاره شود. هیچ اجازه‌ای از نویسندگان یا ناشر لازم نیست.

۱. مقدمه

مجهول سازی از فرآیندهای بسیار رایج در زبان های جهان است. این فرآیند عموماً در جمله های متعدی صورت می پذیرد. در ساخت مجهول مفعول به جایگاه فاعل ارتقاء می یابد و فاعل جمله معلوم یا حذف می شود و یا به صورت یک گروه حاشیه ای تنزل می یابد (دیکسون^۱، ۲۰۱۲). در دستور زبان به طور کلی مجهول سازی محدود به فعل های متعدی است اما در کاربرد واقعی زبان بسیاری از فعل های متعدی صورت مجهول ندارند. به عنوان نمونه فعل های «دوست داشتن، خواستن، داشتن، دانستن» در زبان فارسی با اینکه از نظر دستوری متعدی هستند اما صورت مجهول ندارند. مجهول پذیری معیاری است برای متمایز نمودن فعل هایی که صورت واقعی مجهول دارند در برابر فعل هایی که فاقد صورت مجهول هستند.

مجهول پذیری فعل های سببی ساختواژی یکی از مباحث مهم در زبان فارسی است که جای پژوهش بسیار می طلبد. سببی های ساختواژی از افزودن پسوند ان به بن مضارع فعل به دست می آیند و زیرشاخه ای از سببی های واژگانی هستند. دبیر مقدم (۱۳۸۴: ۵۳-۵۵) تعداد فعل های سببی ساختواژی^۲ را در زبان فارسی بیش از ۶۰ مورد برآورد نموده است. با بررسی تعداد زیادی از فعل های سببی ساختواژی و آزمون مجهول سازی آن ها مشخص گردید که برخی از این فعل ها مانند «خنداندن، گریاندن، دواندن، لرزاندن، نوشاندن» فاقد کاربرد مجهول می باشند. این امر نشان می دهد که فعل های سببی ساختواژی به دو دسته مجهول پذیر و مجهول ناپذیر تقسیم می شوند. از نظر معیار دستوری همه فعل های سببی ساختواژی از آنجا که تحت فرایند افزایش ظرفیت از حالت لازم به متعدی تبدیل شده اند، باید بتوانند مجهول شوند؛ اما برآوردهای اولیه ما نشان می دهد که برخی از فعل های سببی در زبان فارسی کاربرد مجهول ندارند. اگر بپذیریم که قاعده مجهول سازی بر فعل های سببی ساختواژی عمل نمی کند در آن صورت باید به این پرسش پاسخ داد که چرا درصد قابل توجهی از این فعل ها مجهول می شوند. این تناقض میان قاعده دستوری و کاربرد واقعی، مسئله ای اصلی پژوهش حاضر است. پرسش های اصلی پژوهش عبارتند از: چه عوامل معنایی باعث می شوند که برخی از افعال سببی ساختواژی مجهول پذیر و برخی مجهول ناپذیر باشند؟ نقش بافت و شبکه های معنایی در این فرایند چیست؟

۲. پیشینه پژوهش

دبیر مقدم (۱۳۶۴) از نخستین زبان شناسانی است که به محدودیت ساخت مجهول اشاره کرده است. وی نشان داد که گشتار مجهول در زبان فارسی مقید است و فقط در مورد افعال «ارادی» عمل می کند که فاعل در انجام آن اختیار دارد. وی معتقد است جملاتی که همتای مجهول ندارند، دارای افعال غیرارادی هستند؛ مانند «دلخور کردن»، «ناراحت کردن» و افعال سببی «رنجانیدن، خشکاندن و پژمراندن». ایشان در این مورد، جمله های زیر را به عنوان نمونه مطرح کرده اند.

الف. نسرین علی را دوست دارد.

ب. * علی (توسط نسرین) دوست داشته می شود.

الف. محمود تمام گل های توی باغچه را خشکاند.

^۱ R.M.W. Dixon

^۲ morphological causative verbs

ب. *تمام گل‌های توی باغچه (توسط محمود) خشکانده شد.

اگرچه دیدگاه دبیر مقدم (۱۳۶۴) گام مهمی در تبیین این مسئله بوده است، اما وی تعریف دقیقی از «ارادی» ارائه نداده و به نقش سرنوشت‌ساز بافت و شبکه‌های معنایی در تعیین مجهول‌پذیری توجه نکرده است. همچنین وی به بسندگی مثال‌های محدود اکتفا نموده است.

منصوری (۱۳۸۸) بر پایه رده‌شناسی، مجهول را در فارسی بررسی کرد و اشاره نمود که افعال ایستا مانند «داشتن و دوست داشتن» مجهول ندارند. به نظر وی، افعال تنها در صورتی مجهول‌پذیرند که دارای فاعل کنشگر و مفعول کنش‌پذیر باشند و بسیاری از فعل‌های سببی ساختواژی مجهول‌پذیر نیستند. این دیدگاه با یافته‌های پژوهش حاضر که نشان می‌دهد بسیاری از این افعال در بافت‌های خاص مجهول‌پذیرند، تفاوت دارد.

صفوی (۱۳۹۷: ۲۸۹-۲۹۲) به مؤلفه‌های معنایی در تعیین قواعد دستوری می‌پردازد. وی به چند ویژگی صرفی- نحوی افعال متعدی «پختن»، «زدن» و «داشتن» اشاره می‌کند و عملکرد این سه فعل را در جملات معلوم به کمک نمونه‌های زیر نشان داده است.

الف. کامبیز غذا را پخت.

ب. کامبیز هوشنگ را زد.

پ. کامبیز این کتاب را داشت.

برای مجهول ساختن جملات بالا، طبق قاعده‌ی مجهول‌سازی باید بتوان مفعول را در جایگاه نهاد قرار داد و فعل را در ساخت «صفت مفعولی+شد+شناسه» به کار برد. ساخت مجهول جملات بالا برحسب قاعده باید به صورت زیر کاربرد یابد.

الف. غذا پخته شد.

ب. *هوشنگ زده شد.

پ. *این کتاب داشته شد.

ساخت مجهول جملات ب و پ در فارسی کاربرد ندارند، ولی میان «زدن» و «داشتن» تفاوت دیگری وجود دارد و آن اینکه «زدن» را گاه می‌توان به کمک «خوردن» مجهول کرد. در این باره به جفت نمونه‌های زیر توجه کنید:

الف. در این مسابقه آلمان برزیل را زد.

ب. در این مسابقه برزیل خورد.

الف. مشت‌زن حریفش را زد.

ب. حریفش خورد.

این امکان برای فعل «داشتن» وجود ندارد. از سوی دیگر فعل «پختن» از ساختار میانی^۱ برخوردار است؛ یعنی می‌تواند در قالب وجه معلوم، مجهول شود. در این باره می‌توان افعال «پختن» و «شکستن» را نمونه آورد.

الف. هوشنگ غذا را پخت.

^۱.middle construction

ب. غذا پخته شد.

پ. غذا پخت.

الف. هوشنگ رکورد دو صد متر را شکست.

ب. رکورد دو صد متر شکسته شد.

پ. رکورد دو صد متر شکست.

صفوی (۱۳۹۷) معتقد است این همان ویژگی‌ای است که سبب شده است تا در دستورهای سنتی، افعالی نظیر «پختن» و «شکستن» را ذووجهین بنامند و دستور نویسان سنتی مدعی شوند که این افعال هم لازمند و هم متعدی، ولی در میان همین افعال، «ریختن» را نیز نمونه می‌آورند که کاربردش با استثنا مواجه می‌شود.

الف. هوشنگ آب را ریخت.

ب. * آب ریخته شد.

پ. آب ریخت.

حال اگر به جمله‌ی بالا «الف» متممی با حرف‌اضافه‌ی «در» بیفزاییم. مسئله به شکل دیگری درخواهد آمد:

الف. هوشنگ آب را در گلدان ریخت.

ب. آب در گلدان ریخته شد.

پ. * آب در گلدان ریخت.

جالب اینجاست که در همین نمونه‌ی بالا «پ» می‌تواند در شرایطی که کسی برحسب اراده خود آب را در گلدان نریخته باشد، کاربرد بیابد. مثلاً شرایطی را در نظر بگیرید که از سقف خانه آب چکه می‌کند و در گلدان می‌ریزد.

الف. هوشنگ سوپ را روی میز ریخت.

ب. * سوپ روی میز ریخته شد.

پ. سوپ روی میز ریخت.

وجود چنین شرایطی می‌تواند زبان‌شناس را وسوسه کند تا مدعی شود که انگار «اراده» در نوع عملکرد افعال دخیل است. وی همچنین به نقل از سعید^۱ (۱۹۹۷: ۲۴۰) به دیدگاه لوین و پینکر^۲ (۱۹۹۲) اشاره می‌کند که با توجه به عملکردهای مختلف چهار فعل انگلیسی «touch، لمس کردن»، «hit، زدن»، «cut، بریدن» و «break، شکستن»، نسبت به سه ساختار میانی، ارادی^۳ و تماسی به وجود مؤلفه‌های معنایی برای توضیح رفتارهای دستوری افعال زبان انگلیسی قائل شد و بر این نکته تأکید کرد که مؤلفه‌های معنایی می‌توانند در تحلیل فرایندهای دستوری ابزاری دقیق به حساب آیند. او از این طریق چهار مؤلفه‌ی معنایی (سبب، تغییر، تماس و حرکت) را برای توصیف تمایز میان رفتارهای دستوری مختلف چهار فعل انگلیسی فوق‌الذکر معرفی کرد و بر آرای کتز و فرضیه معنایی وی صحنه گذاشت (صفوی، ۱۳۹۷، ۲۸۹-۲۹۲). هرچند صفوی (۱۳۹۷) به اهمیت

^۱ J. I. Saeed

^۲ B. Levin, and S. Pinker

^۳ conative

نقش معنایی اشاره دارد، اما پژوهش او محدود به چند فعل خاص است و به‌طور ویژه به افعال سببی ساختواژی نمی‌پردازد و بنابراین خلأ نظری در این حوزه همچنان باقی است.

بایبی^۱ (۲۰۰۶، ۲۰۱۰) در نظریهٔ دستور کاربردیناد، نشان می‌دهد که بسامد وقوع یک ساختار زبانی در کاربرد روزمره، بر شکل‌گیری و تثبیت آن در ذهن گویشور تأثیر مستقیم دارد. از این منظر، می‌توان پرسید که آیا مجهول‌ناپذیری برخی افعال سببی فارسی ناشی از بسامد پایین کاربرد آنها در بافت‌های مجهول است یا این که ویژگی‌های معنایی ذاتی این افعال، به‌گونه‌ای است که ساخت مجهول را ناپذیرا می‌سازد. بایبی همچنین نشان می‌دهد که ساخت‌های پرتکرار تمایل به کوتاه‌تر شدن و ساده‌تر شدن دارند (کاهش آوایی) و در مقابل، ساخت‌های کم‌تکرار یا غیرمترقب با ابزارهای صریح‌تری رمزگذاری می‌شوند. در پژوهش حاضر، می‌توان این نظریه را به‌صورت نقادانه به کار گرفت و بررسی کرد که آیا افعال سببی مجهول‌پذیر، به‌دلیل کاربرد پرتکرارتر در بافت‌های رسمی و نوشتاری، ساخت مجهول را پذیرفته‌اند، در حالی که افعال مجهول‌ناپذیر، غالباً در بافت‌های گفتاری و روزمره به کار می‌روند و بسامد پایین‌تری در ساخت‌های مجهول دارند. نقطه‌ی قوت این رویکرد، عینی‌سازی تحلیل از طریق داده‌های پیکره‌ای است. که در پژوهش حاضر به‌عنوان پیشنهادی برای پژوهش‌های آتی مطرح شده است.

سوهن^۲ (۲۰۱۴) به مجهول‌پذیری افعال دو مفعولی بهره‌ور پرداخته است و با الهام از نظریهٔ رایس^۳ (۱۹۸۷) نشان داد که مجهول‌پذیری با ابعاد مفهومی متعددی بودن گره خورده است؛ یافته‌ای که در بررسی افعال سببی فارسی نیز می‌تواند الهام‌بخش باشد.

هسپلمت^۴ (۲۰۱۹) در رویکردی رده‌شناختی، به رابطه میان ساخت‌های کنایی و مجهول‌پرداخت و تأکید کرد که برخی افعال علی‌رغم داشتن ظرفیت متعدی، در ساخت مجهول ظاهر نمی‌شوند. با این حال، نقد وارد بر این رویکرد آن است که هسپلمت عمدتاً به تحلیل ساخت نحوی می‌پردازد و نقش عوامل معنایی بافت‌محور را که در پژوهش حاضر به‌عنوان عامل اصلی تعیین‌کننده‌ی مجهول‌پذیری شناسایی شده‌اند، کمتر مورد توجه قرار می‌دهد.

کازالیچیو و شیهان^۵ (۲۰۲۵) در پژوهشی بر روی زبان ایتالیایی نشان داده‌اند که مجهول‌پذیری افعال سببی به ساختار نحوی آنها بستگی دارد و در بسیاری از موارد، این افعال در ساخت مجهول بلند (جمله‌ای که در آن، فعل سببی با یک بند کامل همراه می‌شود) با محدودیت مواجه‌اند. به‌باور ایشان، چنانچه فعل سببی یک بند کامل (فاز) را به‌عنوان مکمل خود بگیرد، حرکت‌های نحوی لازم برای مجهول‌سازی با مانع روبه‌رو می‌شود. هرچند این پژوهش در چارچوب دستور زایشی نگاشته شده، اما از این جهت برای پژوهش حاضر سودمند است که نشان می‌دهد محدودیت مجهول‌پذیری، منحصر به فارسی نیست و در زبان‌های دیگر همچون ایتالیایی نیز مشاهده می‌شود. با این وجود، نقد وارد بر این رویکرد آن است که برخلاف یافته‌های مقاله‌ی حاضر که نقش تعیین‌کننده‌ی عوامل معنایی و بافت را نشان می‌دهد، کازالیچیو و شیهان عمدتاً بر ساختار نحوی جمله تأکید دارند و به نقش کاربردشناختی و بافت‌های گوناگون زبانی، که در پژوهش ما به‌عنوان عامل اصلی مجهول‌پذیری شناسایی شده، توجه نکرده‌اند.

^۱ Joan L. Bybee

^۲ M. Sohn

^۳ S. Rice

^۴ M. Haspelmath

^۵ J., Casalichio, and M. Sheehan,

با وجود این پژوهش‌ها، تا کنون مطالعه‌ای جامع بر روی عوامل معنایی مجهول‌پذیری افعال سببی ساختوازی در زبان فارسی انجام نشده است و خلأ پژوهشی در این حوزه مشهود است. پژوهش حاضر درصدد پر کردن همین خلأ است.

۳. چارچوب نظری

ساخت‌های سببی به مجموعه جملاتی اطلاق می‌گردد که در آن شخصی، حادثه‌ای و یا پدیده‌ای محرک و انگیزه‌ای می‌گردد تا شخص دیگری و یا شیئی، عملی را انجام دهد، پذیرای حالتی شود و یا در حالتی باقی بماند (دبیر مقدم، ۱۳۸۴: ۱۹). دبیر مقدم (۱۳۸۴) به‌طور کلی دو مقوله عمده سببی را در فارسی معرفی می‌کند که عبارتند از: الف) ساخت‌های سببی مرکب^۱ (شامل سببی‌های فاعلی - انتزاعی مانند «علی باعث شد که بچه گریه کند.» و مفعولی - انتزاعی مانند «باران موجب شد که مسابقه لغو شود.» و ب) ساخت‌های سببی ساده یا واژگانی^۲ (شامل سببی‌های ریشه‌ای، تکوازی و کمکی) از میان انواع سببی‌های معرفی‌شده توسط دبیرمقدم (۱۳۸۴: ۴۹)، پژوهش حاضر منحصرأ بر سببی‌های تکوازی (ساختوازی) متمرکز است.

با توجه به تنوع دیدگاه‌های مطرح‌شده در پیشینه پژوهش و همچنین فقدان یک چارچوب نظری منسجم برای تبیین مجهول‌پذیری افعال سببی، در این بخش به معرفی دیدگاه‌گذاری^۳ هاپر و تامسون^۴ (۱۹۸۰) می‌پردازیم. آن‌ها نشان داده‌اند که گذرایی باید به‌عنوان یک ویژگی سرنمونی^۵ بند در نظر گرفته شود؛ به این معنا که بندها بر اساس مجموعه‌ای از معیارها در طیفی از گذرایی بالا تا پایین قرار می‌گیرند و گذرایی یک مفهوم دودویی (گذرا/ناگذرا) نیست، بلکه مفهومی تدریجی و وابسته به بافت است. آن‌ها مجموعه‌ای از ده مؤلفه دستوری و معنایی را معرفی کرده‌اند که بندهای گذرا از خود نشان می‌دهند؛ مؤلفه‌هایی چون تعداد مشارکین، کنش‌گر بودن، نمود، لحظه‌ای بودن، ارادی بودن، تصریح، وجه، کنش‌گری، تأثیرپذیری مفعول و فردیت مفعول (هاپر و تامسون، ۱۹۸۰: ۲۵۲-۲۵۳). این دیدگاه برای پژوهش حاضر از این جهت حائز اهمیت است که معیارهای ده‌گانه مذکور، به‌ویژه مؤلفه‌های «ارادی بودن فاعل» و «کنش‌گری»، می‌توانند تبیین مناسبی برای مجهول‌پذیری یا مجهول‌ناپذیری افعال سببی ساختوازی ارائه دهند.

هلیدی و متیسن^۵ (۲۰۱۴) به گذرایی از بعد نقشی پرداخته‌اند. ایشان چند فاکتور را در این مفهوم مهم می‌دانند. از نظر آن‌ها نوع فرآیند، تعداد مشارکان و افزوده‌های حاشیه‌ای تعیین‌کننده‌ی میزان گذرایی هستند. هرچه تعداد مشارکان و افزوده‌های حاشیه‌ای یک متن بیشتر باشد، گذرایی آن نیز بیشتر است. آن‌ها فرایندها را به شش دسته تقسیم می‌کنند: فرایندهای مادی (اعمال فیزیکی)، ذهنی (تجربه خودآگاهی)، رابطه‌ای (توصیف/شناسایی)، رفتاری (رفتارهای جسمانی و روان‌شناختی)، کلامی (گفتن) و وجودی (وجود داشتن). فرایندهای مادی بالاترین گذرایی و فرایندهای ذهنی پایین‌ترین گذرایی را دارند. فرایندهای مادی را عامل بالابرنده‌ی گذرایی و افعال ذهنی و رابطه‌ای را عامل پایین آورنده‌ی گذرایی می‌دانند.

^۱ periphrastic

^۲ lexical

^۳ transitivity

^۴ Hopper & Thompson

^۵ prototypical

^۶ - M.A.K. Halliday and C.M.I.M. Matthiessen

نگارندگان قصد دارند بر اساس ده معیار گذرایی هاپر و تامسون (۱۹۸۰) و فرایندهای هلیدی و متیسن (۲۰۱۴) به چرایی مجهول پذیری و یا مجهول ناپذیری افعال سببی زبان فارسی بپردازند و ببینند چگونه مجهول ناپذیر بودن فعل‌های سببی ساختواژی مؤلفه‌های گذرایی نمونه‌های هاپر و تامپسون (۱۹۸۰) را با چالش مواجه می‌سازد، زیرا برخلاف پیش‌بینی آن‌ها فعل‌های سببی ساختواژی که بالاترین میزان گذرایی را دارند مجهول نمی‌شوند.

۳-۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری، ۶۶ فعل سببی ساختواژی مستخرج از پژوهش دبیرمقدم (۱۳۸۴) است. روش گردآوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای و نیز بهره‌گیری از شم زبانی دو نگارنده انجام شده است. برای افزایش اعتبار، داده‌ها در پیکره نوشتاری همشهری نسخه ۲ (شامل ۳۱۸ هزار سند خبری با حجم ۱۵۰ میلیون کلمه) نیز جستجو شدند. برای جستجوی واژگانی، از اسکرپت‌های نوشته‌شده به زبان پایتون استفاده شد که تمام صورت‌های صرفی هر فعل را جستجو کرده و جملات حاوی ساخت مجهول را استخراج می‌نمود. سپس نمونه‌ها به‌صورت دستی بر اساس سه معیار نوع کنشگر (جاندار/غیرجاندار، ارادی/غیرارادی)، نوع کنش‌پذیر (جاندار/غیرجاندار، متأثر/غیرمتأثر) و بافت جمله برچسب‌گذاری شدند. جهت تشخیص ساخت مجهول، نگارندگان از آزمون (یوسف سعید^۱، ۲۰۱۸؛ یوسف سعید و ترابی^۲، ۲۰۲۰) نیز استفاده کرده‌اند. روش آزمون بدین صورت بود که هر فعل در ساخت مجهول «صفت مفعولی + شد» قرار داده شد. در موارد تردید، از آزمون تکمیلی «مصدر مجهول» (توانایی ساخت ترکیبی چون «خورانده شدن») استفاده گردید. جملات ساخته‌شده توسط هر دو نگارنده به‌طور مستقل درجه‌بندی شدند (دستوری، نامعمول، غیردستوری) و تنها مواردی که در دستوری بودن آنها توافق کامل وجود داشت، به‌عنوان داده‌ی نهایی ثبت شدند.

۳-۱-۱. تعاریف عملیاتی مفاهیم کلیدی

- مجهول‌پذیری: قابلیت حضور در ساخت [مفعول + صفت مفعولی + شد].
- عامل: مشارکی که عمداً وقوع فرایند را موجب می‌شود.
- پذیرا/کنش‌پذیر: مشارکی که تغییر حالت را متحمل می‌شود.
- تجربه‌گر: مشارکی که حالت ذهنی را حس می‌کند.
- متعدی خودبهره‌ور: فعلی که فاعل آن هم عامل است و هم بهره‌بردار.
- شبکه‌ی معنایی: مجموعه‌ی بافت‌های مختلفی که یک فعل در آنها ظاهر می‌شود و نقش‌های معنایی متفاوتی به خود می‌گیرد.

^۱ . Y. Saeed

^۲ . Y. Saeed and H. Torabi

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها

در پژوهش حاضر به بررسی عوامل معنایی در مجهول‌پذیری افعال سببی ساختوازی می‌پردازیم. دبیر مقدم (۱۳۸۴: ۵۶) با بررسی دقیق ۶۶ فعل سببی در زبان فارسی نشان می‌دهد که جزء غیر سببی این افعال یا فعل لازم هستند یا گروه ویژه‌ای از افعال متعدی که آن را «نیمه متعدی^۱» یا «متعدی خود بهره‌ور^۲» می‌نامد. وی فعل «نیمه متعدی» یا «متعدی خود بهره‌ور» را به افعالی اطلاق می‌کند که فاعل آن «عامل» عملی است که فعل بدان دلالت دارد و هم «بهره‌ور» از حاصل آن. یعنی فاعل افعالی نظیر «خوردن، نوشیدن، پوشیدن، فهمیدن» نه تنها کنشگر این افعال هستند بلکه خود و نه کس دیگر از حاصل این اعمال بهره‌مند و متنعم می‌گردد. وی همچنین ادامه می‌دهد که افعال متعدی تمام‌عیاری همچون شستن، پرستیدن، پذیرفتن، نوشتن، دوختن، پرسیدن، دزدیدن، پرداختن، بافتن، گفتن و امثال آن هیچ‌گاه با کمک تکواژ -ان به سببی تبدیل نمی‌شوند. بر اساس نظریات دبیر مقدم (۱۳۸۴: ۵۳-۵۶) و همچنین تحلیل نگارندگان، این مجموعه افعال دارای ویژگی‌های معنایی متفاوتی هستند. دبیر مقدم افعال غیرسببی را بر اساس نوع فاعل و نقش معنایی آن به دو دسته کلی «لازم» و «متعدی خودبهره‌ور» تقسیم می‌کند. بر این اساس، در دسته‌بندی ارائه‌شده در این پژوهش، گروه «الف» شامل افعال متعدی خودبهره‌ور (نیمه‌متعدی) است و مابقی گروه‌ها (ب، پ، ج، د و ذ) عمدتاً شامل افعال لازم هستند که با افزودن پسوند سببی -ان به فعل سببی تبدیل شده‌اند.

با این حال، به نظر نگارندگان و بر اساس شواهد زبانی موجود در پیکره پژوهش، گروه «د» (شامل افعال فهمیدن، شناختن، شنیدن و آموختن) صرفاً افعال لازم نیستند، بلکه افعال دوجویی هستند؛ یعنی هم به‌صورت لازم و هم به‌صورت متعدی به کار می‌روند. برای نمونه، فعل «فهمیدن» هم به‌صورت لازم در جمله «علی فهمید» و هم به‌صورت متعدی در جمله «علی درس را فهمید» به کار می‌رود. این ویژگی گروه «د» را از سایر افعال لازم متمایز می‌سازد (نگارندگان، بر اساس داده‌های زبانی). در ادامه، جدول‌های (۱) تا (۷) هر یک از این گروه‌ها را به تفصیل نشان داده می‌شود:

جدول ۱.

گروه الف: گروه افعال غیر سببی که نیمه متعدی یا متعدی خود بهره‌ور هستند؛ یعنی دارای فاعل «عامل» و درعین حال «بهره‌ور» هستند.

غیر سببی	ستاک حال	سببی
پوشیدن	پوش-	پوشاندن / پوشانیدن
خورد	خور-	خوراندن / خوراندن
نوشیدن	نوش	نوشاندن / نوشانیدن
چشیدن	چش-	چشاندن / چشانیدن

^۱ semi-transitive

^۲ affective

غیر سببی	ستاک حال	سببی
پوشیدن	پوش-	پوشاندن/ پوشانیدن
خورد	خور-	خوراندن/ خورانیدن
نوشیدن	نوش	نوشاندن/ نوشانیدن
چشیدن	چش-	چشانیدن/ چشانیدن

گروه الف، افعال سببی که جز غیر سببی آن‌ها نیمه متعدی یا متعدی خود بهره‌ور هستند؛ یعنی دارای فاعل «عامل» و درعین حال «بهره‌ور» هستند. این گروه از افعال «پوشیدن، خوردن، نوشیدن و چشانیدن» که متعدی هستند و با سببی شدن نیز یک ظرفیت به ظرفیت آن‌ها اضافه می‌شود، طبق نظر هاپر و تامسون (۱۹۸۰) بایستی گذرایی آن‌ها به نسبت مابقی افعال که در گروه افعال لازم جای گرفته‌اند، بیشتر باشد و بر این مبنا بایستی مستعد مجهول شدن باشند. از طرفی دبیر مقدم (۱۳۶۴: ۴۳) معتقد است که گشتار مجهول سازی در مورد فعل‌های گذرای غیرارادی عمل نمی‌کند؛ اما می‌دانیم که افعال «پوشاندن، خوراندن، نوشاندن و چشانیدن» علاوه بر اینکه دارای فاعل «عامل و بهره‌ور» هستند، این فاعل دارای ویژگی «جاندار و ارادی» هم هست. از طرفی برای مجهول سازی، فاعل (عامل، بهره‌ور، جاندار و دارای اراده) این افعال کمرنگ می‌شود و یا به حاشیه می‌رود و یا حذف می‌شود. به عبارتی می‌توان گفت عاملیت و ارادی بودن از این افعال گرفته می‌شود. برای مثال در جمله «کودک لباس پوشید» زمانی می‌تواند در قالب یک جمله سببی ظاهر شود که یک ظرفیت دیگر بیاید و ویژگی‌های (عاملیت و جاندار و ارادی) را از فاعل بگیرد و خود جای فاعل بنشیند و فاعل قبلی را بهره‌مند یا کنش پذیر سازد.

الف: مادر لباس را به کودک پوشاند/ لباس به کودک پوشانده شد.

ب: مادر به کودک غذا را خورد/ غذا به کودک خورانده شد.

ج: مأمون عباسی زهر به امام نوشاند/ زهر به امام نوشانده شد.

د: مادر ۲ سی‌سی قطره به کودک چشانده/ قطره به کودک چشانده شد.

با اندکی دقت می‌توان متوجه شد که بافت نقش تعیین‌کننده‌ای در مجهول پذیری افعال سببی دارد. برای مثال در جملات سببی بالا که فاعل «عامل و دارای اراده» اضافه می‌شود بایستی دارای یک ویژگی معنایی دیگر از قبیل «اعمال زور» نیز باشد؛ اما برای مثال در جملات «برف سراسر خیابان را پوشاند/ خیابان از برف پوشانده شد» نه تنها اعمال زور نقشی ندارد بلکه ویژگی ارادی و جاندار بودن نیز نقشی ندارد. نکته مهم دیگر این است که این دو جمله سببی و سببی مجهول از یک جمله زیرساختی غیر سببی «* خیابان پوشید» ساخته نشده‌اند. در بافتی دیگر با جمله «خیابانی که از تصاویر مستهجن دختران پوشانده شد جنجال به پا کرد» روبرو می‌شویم که از زیرساخت جمله معلوم سببی «* علی خیابان را از تصاویر مستهجن دختران پوشاند» ساخته نشده است. نتیجه حاصل از این بحث این است که هرچند برخی از این افعال سببی و یا افعال سببی مجهول دارای زیرساخت هستند اما تعداد زیادی از آن‌ها چنین ویژگی ندارند و طبق نظر لانگاکر^۱ (۱۹۸۲: ۵۷) باید گفت ساخت مجهول از ساختی معلوم مشتق نشده و همه تکواژهای آن معنامندند و فعالانه در ساختار معنایی ساخت مجهول دخیل‌اند. نتیجه کلی از این بحث این است که جملات سببی مجهول در زبان الزاماً از جملات سببی معلوم در زبان مشتق نشده‌اند و اگر جملات هم‌تا

^۱ R. W. Langacker

سببی معلوم و سببی مجهول با هم مقایسه شوند دارای ابعاد معنایی مختلف خواهند بود. هر جمله‌ای در یک بافت تولید می‌شود و این بافت یک شبکه معنایی و مفهومی بر آن فعل و جمله اعمال می‌کند که آن را متمایز می‌سازد از خودش در بافت دیگر. بنابراین هرچند این گروه از نظر ساختاری گذرایی بالایی دارند، مجهول‌پذیری آنها وابسته به حضور عاملی ارادی و جاندار در نقش سبب‌ساز است. در غیر این صورت، مجهول‌شدن آنها غیرمعمول خواهد بود.

جدول (۲)

گروه ب: گروه افعال غیر سببی که فاعل آنها عمدتاً «عامل جاندار» است.

غیر سببی	ستاک حال	سببی
پریدن	پر-	پراندن / پرانیدن
دویدن	دو-	دواندن / دوانیدن
خوابیدن	خواب-	خواباندن / خوابانیدن
ایستادن	ایست-	ایستاندن / ایستانیدن
خندیدن	خند-	خنداندن / خندانیدن
تازیدن / تاختن	تاز-	تازاندن / تازانیدن
جنبیدن	جنب-	جنباندن / جنبانیدن
رسیدن	رس-	رساندن / رسانیدن
رقصیدن	رقص-	رقصاندن / رقصانیدن
شتابیدن / شتافتن	شتاب-	شتاباندن / شتابانیدن
بازگشتن	بازگرد-	بازگرداندن / بازگردانیدن
چرخیدن	چرخ-	چرخاندن / چرخانیدن
چریدن	چر-	چراندن / چرانیدن
نشستن	نشن-	نشاندن / نشانیدن
گشتن	گرد-	گرداندن / گردانیدن
برانگیختن	برانگیز-	برانگیزاندن / برانگیزانیدن
گریستن	گری-	گریاندن / گریانیدن
رفتن	رو-	راندن
زاییدن	زای-	زایاندن / زایانیدن

گروه ب، افعال سببی که جز غیر سببی آنها دارای ویژگی عاملیت و جاندار و دارای اراده است؛ یعنی دارای فاعل «عامل»، «جاندار» و «ارادی» هستند. این گروه از افعال که لازم هستند و با سببی شدن نیز یک ظرفیت به ظرفیت آنها اضافه می‌شود، طبق نظر هاپر و تامسون (۱۹۸۰) گذرایی افعال سببی حاصل بایستی به نسبت جزء غیر سببی خود بیشتر باشد و بر این مبنا مستعد مجهول شدن باشند. از طرفی دبیر مقدم (۱۳۶۴: ۴۳) معتقد است که گشتار مجهول سازی در مورد فعل‌های گذرای ارادی عمل می‌کند. افعال سببی حاصل، گذرا و دارای فاعل ارادی و جاندار هستند. از طرفی برای سببی سازی، فاعل (عامل، جاندار و دارای اراده) این افعال منفعل می‌شود. به عبارتی می‌توان گفت عاملیت و ارادی بودن از این فاعل‌ها (مفعول جمله مجهول) گرفته می‌شود و به فاعلی دیگر منتقل می‌شود و خود به نقش‌های بهره‌مند و کنش‌پذیر تبدیل می‌شوند. با اندکی دقت

می‌توان متوجه شد که جملات غیر سببی لازم که دارای فاعل (عامل، جاندار، ارادی) هستند، در صورتی که به جمله سببی تبدیل شوند؛ می‌توانند مجهول هم بشوند. مانند:

الف. مربی ورزشکاران را دواند. / * ورزشکاران دوانیده شدند: (مفعول جاندار)

ب: خون تازه‌ای (مفعول غیر جاندار) در رگهای این نظام دوانده شد.

الف: دوستم را به دانشگاه رساندم. / * دوستم به دانشگاه رسانده شد. (مفعول جاندار)

ب: پستیچی نامه را رساند. / نامه رسانده شد. (مفعول غیر جاندار)

به عبارتی می‌توان گفت این‌گونه افعال که در طی فرایند سببی سازی، یک متمم مفعولی به ظرفیت فعلی آن‌ها افزوده می‌شود، در صورتی مجهول می‌شوند که متمم مفعولی افزوده‌شده غیرجاندار و یا جاندار منفعل و بی‌اراده باشد. به عبارتی دیگر این افعال برای متمم مفعولی جاندار مجهول نمی‌شوند اما برای متمم مفعولی غیرجاندار مجهول می‌شوند. بنابراین عامل تعیین‌کننده در مجهول‌پذیری این گروه، ویژگی‌های معنایی مفعول جدید است؛ به گونه‌ای که جاندار بودن و اراده داشتن مفعول، مانع از مجهول شدن می‌شود.

جدول ۳.

گروه پ: گروه افعال غیر سببی که فاعل آن‌ها عمدتاً «عامل غیر جاندار» است.

غیر سببی	ستاک حال	سببی
رویدن	روی-	رویاندن / رویانیدن
تابیدن	تاب-	تاباندن / تابانیدن
تپیدن	تپ-	تپاندن / تپانیدن
شوریدن	شور-	شوراندن / شورانیدن
وزیدن	وز-	وزاندن / وزانیدن

گروه پ: دبیر مقدم (۱۳۸۴: ۵۳-۵۵) این گروه از افعال را در دسته گروه «ب» قرار داده است. نگارندگان معتقدند این افعال تفاوت ظریفی با افعال گروه «ب» دارند که این افعال دارای عامل غیر جاندار هستند اما عامل گروه «ب» جاندار است. افعال سببی که جز غیر سببی آن‌ها دارای ویژگی عاملیت و غیرجاندار است؛ یعنی دارای فاعل «عامل»، «غیر جاندار» هستند. این گروه از افعال که لازم هستند و با سببی شدن نیز یک ظرفیت به ظرفیت آن‌ها اضافه می‌شود، طبق نظر هاپر و تامسون (۱۹۸۰) گذرایی افعال سببی حاصل بایستی به نسبت جزء غیر سببی خود بیشتر باشد و بر این مبنا مستعد مجهول شدن باشند. از طرفی دبیر مقدم (۱۳۶۴: ۴۳) معتقد است که گشتار مجهول سازی در مورد فعل‌های گذرای غیرارادی عمل نمی‌کند. افعال سببی حاصل، گذرا و دارای فاعل غیرارادی و غیر جاندار هستند و در نتیجه مجهول نمی‌شوند. نتیجه حاصل اینکه افعال لازم دارای فاعل «عامل و غیر جاندار» افعال غیرارادی هستند و با سببی شدن هم ارادی نمی‌شوند و عامل سببی شدن آن‌ها، همان فاعل نقش باخته «عامل و غیر جاندار» است. اصل مسئله این است که ویژگی‌های معنایی نقش‌ها نمی‌توانند خودبه‌خود کم‌وزیاد بشوند مگر اینکه کم‌رنگ شوند و به حاشیه بروند.

نکته مهم دیگر درباره فعل «تابیدن» است. این فعل در بافت‌های مختلف رفتار متفاوت دارد. شبکه معنایی این فعل هم شامل تابش خورشید و هم نور چراغ‌قوه و لامپ و غیره می‌شود. اگر فعل تابیدن درباره خورشید باشد چون عمل ارادی صورت نمی‌گیرد نمی‌تواند مجهول شود ولی اگر برای تاباندن نور چراغ‌قوه به صورت کسی باشد، عملی ارادی است و می‌تواند مجهول شود. «نور چراغ به صورتش تابانده شد». نتیجه حاصل از این قسمت این است که برای قابلیت مجهول پذیری و عدم مجهول پذیری باید به بافت و شبکه معنایی که فعل در آن بکار می‌رود دقت نمود. برخی از افعال تنها در یک بافت خاص و با یک شبکه معنایی خاص مجهول می‌شوند و در بافت دیگر با شبکه معنایی متفاوت قابلیت مجهول شدن ندارند.

جدول ۴.

گروه ج: گروهی از افعال غیر سببی که فاعل «پذیرا» دارند

غیر سببی	ستاک حال	سببی
ترسیدن	ترس-	ترساندن / ترسانیدن
پاشیدن	پاش-	پاشاندن / پاشانیدن
چسبیدن	چسب-	چسباندن / چسبانیدن
هراسیدن	هراس-	هراساندن / هراسانیدن
ترکیدن	ترک-	ترکاندن / ترکانیدن
پژمردن	پژمر-	پژمراندن / پژمرانیدن
خیسیدن	خیس-	خیساندن / خیسانیدن
خشکیدن	خشک-	خشکاندن / خشکانیدن
خمیدن	خم-	خماندن / خمانیدن
خاریدن	خار-	خاراندن / خارانیدن
لرزیدن	لرز-	لرزاندن / لرزانیدن
شکفتن	شکف-	شکوفاندن / شکوفانیدن
دریدن	در-	دراندن / درانیدن
گردید	گرد-	گرداندن / گردانیدن
پیچیدن	پیچ-	پیچاندن / پیچانیدن
پکیدن	پک-	پکاندن / پکانیدن
رنجیدن	رنج-	رنجاندن / رنجانیدن
جوشیدن	جوش-	جوشاندن / جوشانیدن
چکیدن	چک-	چکاندن / چکانیدن
گنجیدن	گنج-	گنجاندن / گنجانیدن
ترشیدن	ترش-	ترشاندن / ترشانیدن
ماسیدن	ماس-	ماساندن / ماسانیدن
پوسیدن	پوس-	پوساندن / پوسانیدن
گستردن	گستر-	گستراندن / گسترانیدن
مالیدن	مال-	مالاندن / مالانیدن
سوختن	سوز-	سوزاندن / سوزانیدن
شکستن	شکن-	شکاندن / شکانیدن
گذشتن	گذر-	گذراندن / گذرانیدن

گروه ج: این گروه از افعال که فاعل جزء غیر سببی آن‌ها «کنش پذیر / پذیرا» است به دودسته تقسیم می‌شوند. گروهی که فاعل آن‌ها علاوه بر ویژگی پذیرا بودن، جاندار و دارای اراده هستند مثل ترسیدن و هراسیدن. گروه دیگر که قریب به اکثر این افعال از این نمونه هستند، افعالی هستند که فاعل آن‌ها علاوه بر ویژگی پذیرا بودن، غیر جاندار و فاقد اراده هستند. از بررسی این افعال این گونه مشخص می‌شود که مسئله ارجاع به کنشگر از اهمیت بسیار بالایی در دستوری و غیردستوری بودن این جملات برخوردار است که بافت تعیین‌کننده آن است. اگر در یک بافت خاص، ارجاع به کنشگر انسان باشد، فعل قابلیت مجهول شدن دارد، به عبارتی جمله سببی مجهول دستوری است در غیر این صورت نمی‌تواند مجهول شود و غیردستوری خواهد بود. مانند:

الف: باران علی را خیس کرد. (فاعل غیر جاندار و غیرارادی) / *علی خیسانده شد.

ب: علی لباس‌ها را در آب خیساند. (فاعل جاندار و ارادی) / لباس‌ها در آب خیسانده شد.

جمله بالا نقش ارجاع به نوع کنشگر در دستوری بودن و غیردستوری بودن را مشخص می‌سازد. به عبارتی در تائید دیدگاه دبیر مقدم باید گفت که افعال سببی برای مجهول شدن نیاز به یک کنشگر جاندار و دارای اراده دارند.

الف: تالاب تنوردر با سهل‌انگاری محیط‌زیست و منابع طبیعی، خشکانده شد. (فاعل جاندار و ارادی)

ب: تمام گل‌های باغچه (توسط محمود) خشکانده شد.

ج: *تمام گل‌های باغچه خشکانده شد.

فعل «خشک شدن» در یک بافت معنایی نیازمند یک عامل و کنش پذیر غیر جاندار و غیرارادی است اما در بافت معنایی دیگر نیازمند یک کنشگر ارادی و کنش پذیر غیر جاندار و غیرارادی است. لازم به ذکر است که جمله «ب» از نظر دبیر مقدم غیردستوری است. نگارندگان معتقدند که جملات «الف و ب» دستوری هستند به این دلیل که کنشگر آن انسان دارای اراده است که با سهل‌انگاری و گاه از روی عمد موجب خسارت شده‌اند و تالاب و باغچه را خشکانند. اما جمله «ج» که در یک بافت بدون دخالت انسان بیان شده است و عامل آن شرایط محیطی و جوی بوده است، غیردستوری خواهد بود. دلیل این امر این است که کلاً جملات مجهول ساختواژی به کنشگری با ویژگی‌های (انسان بودن، ارادی بودن) نیاز دارند. نتیجه آنکه جملات با فاعل‌های غیرانسانی و غیرارادی، مجهول نمی‌شوند چرا که با توجه به محدودیت‌های شناختی ذهن، بشر توانایی بازیابی و ارجاع به کنشگرهای غیرانسانی در جملات مجهول را ندارد.

نکته‌ای که بیان آن به شناخت ویژگی‌های این افعال کمک می‌کند، فعل بازگرداندن (گرداندن) و رساندن و امثال این افعال است که در وجه مجهول نیازمند پذیرای غیر جاندار و یا پذیرای جاندار فاقد اراده و توان هستند.

الف: کتاب‌ها را به کتابخانه بازگرداندم. / کتاب‌ها به کتابخانه بازگردانده شدند. (مفعول غیرارادی)

ب: علی مادر را به خانه بازگرداند. / مادر به خانه بازگردانده شد. (مفعول غیرارادی)

این جمله در صورتی دستوری خواهد بود که ارجاع به مادر ناتوان و بی‌اراده داشته باشد که نیاز به فردی باشد که او را به خانه برگرداند. اگر این فعل برای یک شخص توانا و دارای اراده مجهول شود غیردستوری خواهد بود.

بر این اساس یافته‌ها نشان می‌دهد که در این گروه، ارجاع به کنشگر (عامل) نقش اصلی را ایفا می‌کند. اگر در بافت، کنشگری انسانی و ارادی وجود داشته باشد (مانند «محیط‌زیست تالاب را خشکاند»)، جمله‌ی مجهول دستوری است؛ اما اگر عامل طبیعی

باشد («خشکسالی گل‌ها را خشکاند»)، مجهول غیردستوری است. این یافته با دیدگاه دبیرمقدم در مورد نیاز به کنشگر ارادی همسو است، اما آن را با تأکید بر نقش بافت و نوع عامل، دقیق‌تر می‌سازد.

جدول ۵.

گروه د: گروهی از افعال غیر سببی که فاعل «تجربه‌گر» دارند

غیر سببی	ستاک حال	سببی
فهمیدن	فهم-	فهماندن / فهمانیدن
شناختن	شناس-	شناساندن / شناسانیدن
شنیدن	شنو-	شنواندن / شنوانیدن
آموختن	آموز-	آموزاندن / آموزانیدن

گروه «د» که افعال دارای فاعل تجربه‌گر هستند و از گروه افعال شناختی می‌باشند به‌ندرت مجهول می‌شوند و معادل مجهول آن‌ها بیشتر در گفتگوی محاوره یافت می‌شود. افعال شناختی مذکور نیاز به عامل ارادی ندارند مگر در موارد خاصی که افراد تعادل شناختی نداشته باشند و یا از نظر گوینده این‌طور باشد و در همین راستا نیاز به یک عامل یا مسبب ارادی دارند تا تعادل شناختی برقرار شود و چیزی را به شخصی بفهمانند، بشناسانند، بشنوانند و بیاموزند. بافت کاربردی این افعال نیز محدود است. برای مثال فعل فهماندن تنها در بافتی بکار می‌رود که شخصی قصد و یا توان فهمیدن و درک مسئله را ندارد و می‌توان گفت که مسئله به او فهمانده شد. مابقی افعال نیز به همین ترتیب، بافت منحصر به فرد خود را دارند. بر اساس دیدگاه هلیدی و متیسن (۲۰۱۴)، از آنجا که این افعال در گروه فرایندهای ذهنی قرار دارند، گذرایی پایینی دارند و به‌طور طبیعی با ساخت مجهول که مستلزم انتقال انرژی از عامل به پذیرا است، ناسازگارند. بنابراین این گروه به‌جز در بافت‌های بسیار خاص، مجهول‌ناپذیر مطلق هستند.

جدول ۶.

گروه ذ: گروهی از افعال سببی که برابر غیر سببی ندارند و با نشانه ستاره نشان داده شده است

غیر سببی	ستاک حال	سببی
*کشیدن	کش-	کشاندن / کشانیدن
*کوبیدن	کوب-	کوباندن / کوبانیدن
*نمودن	نمای-	نمایاندن / نمایانیدن
*پروردن	پرور-	پروراندن / پرورانیدن
*قبولیدن	قبول-	قبولاندن / قبولانیدن
*باوریدن	باور-	باوراندن / باورانیدن

گروه «ذ» که افعال سببی بدون برابر غیر سببی هستند نیز به دودسته تقسیم می‌شوند. سه فعل اول (کشاندن، کوباندن و نمایاندن) که دارای ویژگی مشترک کنش پذیر یا پذیرای مادی هستند به‌راحتی مجهول می‌شوند چراکه افعال مادی از نظر

هلیدی و متیسن (۲۰۱۴) گذرایی بالایی دارند. به عنوان مثال در جمله "دعا به دادگاه کشانده شد." دعا یک کنش مادی است اما جمله * نقاشی کشانده شد، یک کنش رفتاری است و توانایی مجهول شدن ندارند. اینجاست که مسئله ترسیم شبکه‌های معنایی افعال از اهمیت بالایی در تشخیص برخوردار است. فعل کشیدن دو شبکه معنایی دارد که در شبکه اول با ویژگی‌های خاص از قبیل ذهنی بودن مجهول می‌شود و در شبکه دوم با ویژگی‌های خاص از قبیل رفتاری بودن مجهول نمی‌شود. گروه دوم افعال (پروراندن، قبولاندن و باوراندن) همانند افعال گروه «د» که از گروه افعال شناختی می‌باشند مجهول نمی‌شوند. چراکه از نظر هلیدی و متیسن (۲۰۱۴) افعال ذهنی (شناختی) گذرایی پایینی دارند و مجهول نمی‌شوند.

همانطور که در بخش روش تحقیق به آن اشاره شد برای افزایش اعتبار، این افعال در پیکره‌ی نوشتاری همشهری نسخه ۲ (شامل ۳۱۸ هزار سند خبری) نیز جستجو شدند تا شواهد عینی از کاربرد مجهول آنها ثبت گردد. نتایج به دست آمده به قرار ذیل می‌باشد:

جدول ۷.

خلاصه نتایج بررسی مجهول‌پذیری افعال سببی ساختواژی بر اساس گروه‌های شش‌گانه در پیکره همشهری

گروه	ویژگی بارز فعل	تعداد افعال	نمونه‌های یافت شده	موارد مجهول	درصد مجهول‌پذیری
الف	عامل+بهره‌ور+جاندار+ارادی	۴	۳۲۰	۱۲۰	۳۸
ب	عامل+جاندار+ارادی	۱۹	۴۸۵۰	۲۴۰۰	۴۹
پ	عامل+غیرجاندار+غیرارادی	۵	۴۵۰	۶۰	۱۳
ج	پذیرا (جاندار/غیرجاندار)	۲۸	۶۱۰۰	۲۴۴۰	۴۰
د	تجربه‌گر (ذهنی)	۴	۶۸۰	۵۰	۷
ذ	بدون برابر غیرسببی	۶	۷۵۰	۳۸۰	۵۱

بررسی گروه‌های مختلف افعال در پیکره همشهری نشان می‌دهد که گروه «ب» (فاعل عامل جاندار) با ۱۹ فعل، بیشترین تعداد نمونه‌های یافت‌شده (۴۸۵۰ نمونه) و گروه «ج» (فاعل پذیرا) با ۲۸ فعل، بیشترین تنوع را در میان گروه‌ها دارند. گروه «الف» (متعدی خودبهره‌ور) با ۴ فعل، کمترین تعداد را در بین گروه‌ها دارد و حدود ۳۸٪ مجهول‌پذیری نشان می‌دهد. گروه «ب» با ۴۹٪ مجهول‌پذیری، بالاترین میزان را در میان گروه‌های اصلی دارد که این به دلیل تنوع افعال این گروه می‌باشد. گروه «پ» (فاعل عامل غیرجاندار) با ۵ فعل و تنها ۱۳٪ مجهول‌پذیری، پایین‌ترین میزان را در بین گروه‌ها دارد که نشان‌دهنده تأثیر مستقیم «غیرارادی بودن» فاعل بر عدم مجهول‌پذیری است. به عبارتی، هرچه فاعل از اراده کمتری برخوردار باشد و یا کنش‌پذیر جاندارتر باشد، احتمال مجهول‌شدن فعل کمتر می‌شود. گروه «د» (فاعل تجربه‌گر) با ۴ فعل و ۷٪ مجهول‌پذیری، تأییدکننده این یافته است که افعال ذهنی/شناختی به‌ندرت در ساخت مجهول ظاهر می‌شوند. گروه «ذ» (بدون برابر غیرسببی) با ۶ فعل و ۵۱٪ مجهول‌پذیری، رفتار دوگانه‌ای نشان می‌دهد که در ذیل بدان اشاره شده است.

وقتی به گروه‌هایی مثل «ب» و «ج» و «ذ» دقیق‌تر نگاه کردیم، دیدیم که این گروه‌ها یکدست نیستند و به دو زیرمجموعه تقسیم می‌شوند. در گروه «ب» (فاعل عامل جاندار) وقتی مفعول غیرجاندار بود (مثل «چرخاندن سکه») درصد مجهول‌شدن به

۶۵٪ رسید. زمانی که مفعول جاندار بود (مثل «دواندن ورزشکار») درصد مجهول‌شدن به ۲۸٪ افت پیدا کرد. در گروه «ج» (فاعل پذیرا): وقتی کنش‌پذیر غیرجاندار و تغییر فیزیکی داشت (مثل «جوشاندن آب») درصد مجهول‌شدن به ۶۴٪ رسید و زمانی که کنش‌پذیر جاندار بود یا نیاز به کنشگر انسانی داشت (مثل «خیساندن لباس») درصد به ۱۳٪ تا ۴۰٪ متغیر بود. در گروه «ذ» (بدون برابر غیرسببی): در سه فعل اول (کشاندن، کوباندن، نمایاندن) که فرایند مادی دارند، درصد مجهول‌شدن به ۷۸٪ رسید، در حالی که در سه فعل آخر (پروراندن، قبولاندن، باوراندن) که فرایند ذهنی دارند، درصد مجهول‌شدن به ۱۰٪ رسید. پس از این تفکیک، سه بازه‌ی عددی مشخص به دست آمد که به صورت جدول شماره ذیل نمایش داده شده است:

جدول ۸.

دسته بندی افعال بر اساس بازه‌های تعریف شده

بازه درصدی	زیرمجموعه‌هایی که این درصد را داشتند	نام دسته
بالای ۶۰	مفعول غیرجاندار (گروه ب)، کنش‌پذیر غیرجاندار (گروه ج)، فرایند مادی (گروه ذ)	مجهول‌پذیر مطلق
۲۰ تا ۵۰	مفعول جاندار (گروه ب)، کل گروه الف، برخی از گروه ج (با کنشگر انسانی)	مجهول‌پذیر وابسته به بافت
زیر ۲۰	فاعل غیرارادی (گروه پ)، فاعل تجربه‌گر (گروه د)، فرایند ذهنی (گروه ذ)	مجهول‌ناپذیر مطلق

دسته اول: مجهول‌پذیر مطلق (تقریباً ۲۰٪ از افعال). این افعال در هر بافتی (چه کنشگر انسان باشد، چه نباشد) مجهول می‌شوند. دلیل: مفعول یا کنش‌پذیرشان غیرجاندار است و فرایندشان فیزیکی و مادی است. پس انتقال انرژی به راحتی انجام می‌شود و نیازی به اراده خاصی نیست. مثال: کشاندن (دعوا کشانده شد)، چرخاندن (سکه چرخانده شد)، جوشاندن (آب جوشانده شد).

دسته دوم: مجهول‌ناپذیر مطلق (تقریباً ۳۵٪ از افعال). این افعال در هیچ بافتی مجهول نمی‌شوند. دلیل: یا فاعلشان تجربه‌گر است (ذهنی/شناختی)، یا فاعلشان کاملاً غیرارادی است (طبیعت، گیاه)، یا فرایندشان ذهنی است. در همه این موارد، «اراده» یا «انرژی فیزیکی» برای سبب‌سازی مستقیم وجود ندارد. مثال: فهماندن (مطلب فهمانده شد)، رویاندن (گل رویانده شد)، باوراندن (*دروغ باورانده شد).

دسته سوم: مجهول‌پذیر وابسته به بافت (تقریباً ۴۵٪ از افعال). این افعال فقط در بافت‌هایی مجهول می‌شوند که کنشگر انسانی دارای اراده حضور داشته باشد. دلیل: وقتی کنشگر انسان است، اراده به فعل تزریق می‌شود و مجهول‌شدن ممکن می‌گردد. وقتی کنشگر طبیعت یا یک عامل غیرارادی است، فعل مجهول نمی‌شود. مثال: خیساندن (باران علی را خیس کرد ← *علی خیسانده شد؛ اما علی لباس را خیساند ← لباس خیسانده شد)، رساندن (علی دوستش را رساند ← *دوستش رسانده شد؛ اما پستیچی نامه را رساند ← نامه رسانده شد).

نتیجه‌گیری کلی از بررسی پیکره همشهری این است که مجهول‌پذیری افعال سببی ساختواژی در زبان فارسی، صرفاً تابع قاعده دستوری «متعدی بودن» نیست و عوامل معنایی همچون ارادی بودن فاعل، جاندار بودن مفعول، و نوع فرایند (مادی در برابر ذهنی) نقش تعیین‌کننده‌ای در آن دارند. همچنین بافت جمله و شبکه معنایی فعل از جمله عواملی هستند که می‌توانند

یک فعل را در یک بافت مجهول پذیر و در بافتی دیگر مجهول ناپذیر سازند. این یافته‌ها با دیدگاه دبیرمقدم (۱۳۶۴) که بر نقش «ارادی بودن فاعل» در مجهول‌پذیری تأکید دارد، همسو است؛ اما در عین حال نشان می‌دهد که عامل «نوع فرایند» (مادی در برابر ذهنی) و «بافت» نیز به اندازه «ارادی بودن» در تعیین مجهول‌پذیری اهمیت دارند. به عبارتی، می‌توان گفت که «ارادی بودن» شرط لازم برای مجهول‌پذیری است، اما شرط کافی نیست؛ بلکه «مادی بودن فرایند» و «غیرجاندار بودن کنش‌پذیر» نیز از شرایط ضروری برای مجهول‌پذیری مطلق به‌شمار می‌روند.

نکته مهم که از بررسی و کندوکاو افعال سببی ساختواژی حاصل می‌شود این است که برای دسته‌بندی کاملاً دقیق این افعال، لازم است از منظر شناختی، تمام شبکه‌های معنایی این افعال ترسیم شود تا تعیین شود که مجهول‌پذیری افعال مذکور در کدام شبکه‌های معنایی غیردستوری و در کدام یک دستوری خواهد بود. نکته مهم دیگر در بحث مجهول‌پذیری افعال سببی این است که اکثر این افعال در گونه فارسی معیار و علمی وجود ندارند. از آنجاکه گفتمان علمی بر شفافیت و صراحت استوار است، جملات مجهول در این گفتمان‌ها جای ندارند. جملات مجهول کاربردهای بافت محور دارند و در هر شرایط و بافتی نمی‌توان از آن‌ها استفاده نمود. از آنجایی که فاعل در جملات مجهول کم‌رنگ می‌شود، به حاشیه می‌رود و یا نقش باخته و حذف می‌گردد؛ بیشتر در گفتمان‌های روزمره و عامیانه و رسانه‌ها مورداستفاده قرار می‌گیرند.

۵. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که مجهول‌پذیری افعال سببی ساختواژی در زبان فارسی، صرفاً تابع قاعده دستوری «متعدی بودن» نیست و عمدتاً تحت تأثیر سه دسته عامل معنایی قرار دارد: نقش معنایی فاعل (عاملیت، ارادی بودن، جاندار بودن)، نقش معنایی مفعول/کنش‌پذیر (جاندار/غیرجاندار، متأثر/غیرمتأثر) و نوع فرایند (مادی در برابر ذهنی/شناختی). همچنین نقش بافت و شبکه‌ی معنایی به‌عنوان عامل تعیین‌کننده‌ای در مجهول‌پذیری گروه بزرگی از این افعال شناسایی شد. بنابراین، سؤال اصلی پژوهش (چرایی مجهول‌پذیری متفاوت افعال سببی باوجود ظرفیت متعدی یکسان) با تأکید بر این سه مؤلفه پاسخ داده شد. بر اساس داده‌های مستخرج از پیکره همشهری و آزمون‌های نحوی «صفت مفعولی + شد» و «مصدر مجهول»، افعال سببی ساختواژی به سه دسته‌ی قابل تفکیک تقسیم شدند: دسته اول: مجهول‌پذیر مطلق (حدود ۲۰٪ از افعال) شامل افعال مادی با کنش‌پذیر غیرجاندار مانند کشاندن، کوباندن، نمایاندن، چرخاندن، گرداندن، تاباندن، جوشاندن، سوزاندن و چکاندن که بدون توجه به بافت مجهول می‌شوند. دسته دوم: مجهول‌ناپذیر مطلق (حدود ۳۵٪ از افعال) شامل افعال با فاعل تجربه‌گر (فهماندن، شناساندن، شنواندن، آموزاندن)، بخشی از گروه ذ (پروراندن، قبولاندن، باوراندن) و بخشی از گروه پ (رویاندن، تپاندن، شوراندن، وزاندن). این افعال یا فاقد انتقال انرژی فیزیکی هستند و یا فاعل آنها فاقد اراده کافی برای سبب‌سازی مستقیم است. دسته سوم: مجهول‌پذیر وابسته به بافت (حدود ۴۵٪ از افعال) اکثریت افعال سببی ساختواژی در این دسته جای می‌گیرند. این افعال در صورت حضور کنشگر انسانی دارای اراده مجهول می‌شوند؛ اما در صورت غیاب چنین عاملی، مجهول‌ناپذیر می‌گردند. نمونه‌های بارز: خیساندن، خشکاندن، دواندن، رساندن. نقش‌آفرینی بافت و شبکه‌ی معنایی در این دسته، یکی از مهم‌ترین دستاوردهای پژوهش حاضر است. برای نمونه، فعل «خیساندن» در جمله‌ی «باران علی را خیس کرد» (*علی خیسانده شد) مجهول نمی‌شود، اما در جمله‌ی «علی لباس‌ها را در آب خیساند» (لباس‌ها خیسانده شدند) به راحتی مجهول می‌شود. این تفاوت، نشان می‌دهد

که مجهول‌پذیری نه تنها به ویژگی‌های ذاتی فعل، بلکه به نوع کنشگر حاضر در بافت نیز وابسته است. این یافته با رویکرد شناختی لانگاکر (۱۹۸۲) که ساخت مجهول را مشتق شده از معلوم نمی‌داند، همسو است و نشان می‌دهد که هر جمله در بافت خاص خود، شبکه‌ی معنایی متفاوتی را فعال می‌کند که بر دستوری بودن ساخت مجهول تأثیر مستقیم می‌گذارد. از منظر چارچوب نظری، یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که اگرچه معیارهای ده‌گانه‌ی هاپر و تامسون (۱۹۸۰) (به‌ویژه مؤلفه‌های «ارادی بودن» و «کنش‌گری») تا حد زیادی مجهول‌پذیری را تبیین می‌کنند، اما در مورد افعال سببی ساختواژی، این معیارها برای پیش‌بینی قطعی کافی نیستند؛ چراکه افعالی با بالاترین میزان گذرایی (بر اساس این معیارها) نیز ممکن است در بافت‌های خاص مجهول‌ناپذیر باشند. به عبارتی، بافت و شبکه‌ی معنایی به‌عنوان دو عامل فراتر از معیارهای صرف نحوی-معنایی، نقش تعیین‌کننده‌ای در این فرایند ایفا می‌کنند.

همچنین، طبقه‌بندی هلیدی و متیسن (۲۰۱۴) که فرایندهای مادی را دارای گذرایی بالا و فرایندهای ذهنی را دارای گذرایی پایین می‌داند، با یافته‌های پژوهش هماهنگی کامل دارد و به‌خوبی مجهول‌ناپذیری افعال گروه «د» (ذهنی/شناختی) را تبیین می‌کند. با این حال، پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی نیز مواجه بوده است. نخست، داده‌ها عمدتاً از پیکره نوشتاری همشهری (گونه‌ی خبری) استخراج شده‌اند و ممکن است بسامد افعال در گونه‌های گفتاری یا ادبی تفاوت داشته باشد. دوم، افعال بررسی شده، اگرچه جامع‌ترین فهرست موجود است، اما ممکن است تمام افعال سببی ساختواژی زبان فارسی را پوشش ندهد. سوم، تکیه بر شمّ زبانی دو نگارنده، اگرچه با آزمون‌های نحوی و جستجوی پیکره‌ای همراه بوده، اما به‌عنوان یک منبع ذهنی، همواره با درجاتی از خطا همراه است. در پایان، بر اساس یافته‌های پژوهش، پنج پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی ارائه می‌شود: (۱) بررسی این افعال از منظر شناختی و شبکه‌های معنایی لانگاکر (۱۹۸۲) به‌منظور ترسیم دقیق‌تر بافت‌های مجهول‌پذیر و مجهول‌ناپذیر؛ (۲) بررسی این افعال در گونه‌های گفتاری و نوشتاری غیررسمی (مانند پیکره‌ی پارس‌مپ) برای سنجش تأثیر نوع بافت کاربرد؛ (۳) بررسی جامعه‌شناختی کاربرد مجهول این افعال در گروه‌های سنی و جنسی مختلف؛ (۴) محاسبه‌ی بسامد وقوع این افعال در گفتمان‌های علمی، رسانه‌ای و ادبی با بهره‌گیری از پیکره‌های بزرگ‌تر مانند پیکره‌ی ناب (۱۳۰ گیگابایت) و پیکره‌ی بیجن‌خان (۲۰۶ میلیون کلمه)؛ و (۵) بررسی این افعال از منظر رویکرد دستور کاربردبنیاد بایی (۲۰۰۶، ۲۰۱۰) برای تبیین رابطه‌ی میان بسامد کاربرد و تثبیت ساخت مجهول در ذهن گویشوران.

منابع

- دبیر مقدم، محمد (۱۳۶۴). مجهول در زبان فارسی، *مجله زبان‌شناسی*. سال ۲. شماره ۱. صص ۳۱-۴۶.
- دبیر مقدم، محمد (۱۳۸۴). *پژوهش‌های زبان‌شناختی فارسی (مجموعه مقالات)*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- صفوی، کوروش (۱۳۹۷). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. تهران: انتشارات سوره مهر. چاپ ۶.
- منصوری، مهرزاد (۱۳۸۸). بررسی مجهول در زبان فارسی بر پایه رده‌شناسی زبان. *مجله دستور*. شماره ۵. صص ۱۵۶-۱۷۰.
- Bybee, Joan L. (2006). From usage to grammar: the mind's response to repetition. *Language*. 82: 711-733
- Bybee, Joan L. (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University press.
- Casalicchio, J., & Sheehan, M. (2025). Passives of causatives and perception verbs in Italian. *Linguistic Inquiry*. 1-61.

- Halliday, M.A.K. and Christian M.I.M. Matthiessen (2014). *An Introduction to Functional Grammar*. 4th ed. New York: Routledge.
- Haspelmath, M. (2019). Valency and voice. In J. Jung (Ed.). *The Oxford Handbook of Language Typology*. Oxford: Oxford University Press.
- Hopper, Paul and Sandra Thompson (1980). Transitivity in Grammar and Discourse. *Language*. 56. 251-299.
- Langacker, R. W. (1982). *Foundations of Cognitive Grammar (vol.2)*. Stanford: Stanford University Press.
- Levin, B. and S. Pinker (eds.) 1992. *Lexical and conceptual Semantics*. Oxford: Blackwell.
- Rice, S. (1987). Towards a transitive prototype: Evidence from some atypical English passives. In *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (pp. 422-434). Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society.
- Saeed, J. I. (1997). *Semantics*. Oxford: Blackwell.
- Sohn, M. (2014). On the Passivizability of Benefactive Ditransitives. *Korean Journal of Linguistics*. 39(2), 301-320.
- Yousef, Saeed (2018). *Persian: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Yousef, Saeed and Hayedeh Torabi (2020). *Basic Persian: A Grammar and Workbook (2nd ed.)*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Extended Abstract

Spatial Geometry of Distinct Usages of Contemporary Persian Preposition 'ruye' from Cognitive Linguistics View

Rahman Nazari Anarestani¹

MA in Linguistics

Ferdowsi University of Mashhad, Dr. Ali Shariati
Faculty of Literature and Humanities, Mashhad. Iran
nazarirahman21@gmail.com

Ali Izanloo *¹

Assistant Professor of Linguistics

Ferdowsi University of Mashhad, Dr. Ali Shariati
Faculty of Literature and Humanities, Mashhad. Iran
aliizanloo@um.ac.ir

Ali Alizadeh³

Associate Professor of Linguistics

Ferdowsi University of Mashhad, Dr. Ali Shariati Faculty of Literature and Humanities, Mashhad. Iran
alalizadeh@um.ac.ir

Review History: Received: 2026-04-21 Revise: 2026-05-22 Accepted: 2026-06-02	Abstract This study examines the spatial geometry of the Persian preposition 'ruye' (on/upon) within the framework proposed by Talmy (2000). The Hamshahri corpus served as the primary source for data collection; all occurrences of the preposition 'ruye' were extracted through a keyword search. After filtering out irrelevant data, the Figure, the Ground, and the nature of the relationship between them were identified and categorized for each sentence in accordance with the study's theoretical framework, ultimately revealing eight distinct usages of the preposition. Following an analysis of the spatial geometry of these usages, at least one image schema was proposed for each. In some instances, it was observed that the presence of a functional factor could cause the geometric properties to differ significantly—or even stand in direct opposition—to the prototypical configuration. Two functional factors were observed in the usage of the preposition 'ruye': One is the "physical support" provided by the ground to the figure—a feature noted in previous studies—and the other, which constitutes a specific finding of this research, is the "surface-level agency" of the figure upon the ground. Additional findings include the influence of the viewing angle and reflectional asymmetry on the choice of this preposition, as well as the role of other lexical groups in determining the direction of the figure's movement within the dynamic geometries associated with 'ruye'.	Keywords: Preposition 'ruye' Ground Image schema Profile Spatial geometry
<i>How to cite this article:</i> Nazari Anarestani, R., Izanloo, A. & Alizadeh, A. (2026). Spatial Geometry of Distinct Usages of Contemporary Persian Preposition 'ruye' from Cognitive Linguistics View. <i>Journal of Linguistics & Iranian Languages</i>, 11(1), 1-23. doi: https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56243.1479 COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.		

¹ Corresponding author

Introduction

Prepositions, in their spatial uses, indicate the relationship between objects, however they are meant to convey relationships between abstract concepts as well by speakers of languages. Numerous studies carried out through the lens of cognitive linguistics suggest that abstract uses of prepositions are not arbitrary and prepositions in their abstract uses retain at least one feature from their spatial meaning. This notion puts more significance on understanding the spatial meaning of prepositions and the sort of information they encode about figure, ground and their relationship or interaction.

In this paper we attempted to identify distinct spatial uses of contemporary Persian preposition 'ruye', analyze the geometry of each to examine purely geometrical and functional-geometrical features this preposition encodes. The aim is to achieve a broader knowledge of concrete uses of the preposition which would pave the way for the better understanding of abstract uses of it. Finally, at least one image schema is presented for each use based on analytical data.

Literature Review

Golfam and Yousefi Rad (2009) explain distinct meanings of Persian preposition /dar/. They conclude that all meanings of the preposition originate from its concrete and prototypical meaning. Rasekh Mahand (2010) studies the meanings of Persian spatial prepositions in the great wordbook of Sokhan, using cognitive approach. He presents different image schemas for different meanings and argues that using cognitive approach can help creating more comprehensive dictionaries. Vahidi Ferdowsi, Alizadeh et al. (2017) apply cognitive linguistics view in order to find a new way of teaching prepositions in Persian language. They incorporate image schemas into teaching materials and report that the materials brought about considerable improvement in learning prepositions. Garrod et al. (1999) believe that apart from the physical relationship between figure and ground, there is also a functional relationship between these two which is inherent to this relationship. They compare the geometry of two prepositions “in” and “on” and they argue that this functional feature for “in” is the kind of control that ground has on figure. They call this functional feature “location of control”. In 2011 Yamrozik and Gentner designed and carried out experiments to examine the determining functional-geometrical features that play role in choosing “in” or “on” for describing a specific scene and subsequently in an abstract use. They find the role of functional feature quite significant in choosing one preposition over the other. They name these features “locus of control” and “fsupport” for “in” and “on” respectively. Aleksander Swedek (2019) verifies the core characteristics of image schemas and oppose to the idea that we cannot draw image schemas and holds that image schemas can be drawn because they are formed from through our experiences with physical entities in a physical environment. In another study Nazari Anarestani, Izanloo et al. (under publication) indicate distinct spatial uses of contemporary Persian preposition /dar/ in order to examine and find purely geometrical and functional features in the geometry of each use. The results confirm the presence of “containment” and “locus of

control” in all uses. In one use they find a tertiary referent object for locating the figure in the scene. They also observe metonymy for expressing ground in linguistic description of the scene. In one instance one schema rotates and form a different scene.

Methodology and Data Analysis

Hamshahri corpus was the main source for gathering the uses of the preposition 'ruye'. After searching through the corpus eight distinct concrete uses were identified. The uses then were analyzed based on the framework Talmy presents for structuring space in language. All aspect of the geometry of each use were studied closely and the presence of functional feature “fsupport” for this preposition was examined. In the end at least one image schema is presented for each use.

Eight distinct groups of uses were identified and considering all instances, there are thirteen distinct in total. In all uses physical surface contact has been present. In uses (5) and (8) of this preposition we observe that the prototypical condition of figure being in a higher position than ground might be reversed and the preposition 'ruye' is yet used for the figure-ground relationship. In use (1) we can see that the observer’s position and the projection of his body sides onto the scene determine the location of figure in relation to ground and the right preposition choice accordingly. In cases where the figure is in movement, other words such as verbs and the words refer to ground also play role in picturing the kind and direction of the figure movement. Use (3) could be viewed as an intermediary instance that demonstrates the similarities and differences of two prepositions /dar/ (in) and 'ruye' (on).

Conclusion

It can be drawn from the analyses that physical contact is always present in every use of this preposition. One important physical feature of the figure-ground relationship which is figure being in a higher position than ground and is considered prototypical can be very different or even reversed. This happens due to the presence of a strong functional feature at work which could be called “superficial effectiveness”. It should be noted that there is also some freedom of movement on the figure side that is preliminary to its ability for being active and affect ground through the surface.

References

- Anvari, H. (Supervisor, 1381). *Sokhan Dictionary*. Tehran: Sokhan.
- Garrod, S., Ferrier, G., & Campbell, S. (1999). In and On: Investigating the Functional Geometry of Spatial Prepositions. *Cognition*, 72, 167-189.
- Golfam, A., & Yousefi Rad, F. (1388). A Cognitive Semantic Approach to Persian Spatial Prepositions, a Pedagogical Perspective, Case Study: Persian Preposition /dær/. *Pazhuhesh-e Zabanha-ye Khareji*, 56, 167-179.
- Hasanpuran, Z., & Pahlavannezhad, M. (1404). Investigating and Analyzing the Locative Preposition "Below" With a Cognitive Linguistics Approach. *Language Related Research*, 16(2), 117-139.
- Jamrozik, A. & Gentner, D. (2011). Prepositions In and On Retain Aspects of Spatial Meaning in Abstract Contexts. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 33 (33), 1589-1594.

- Kouchakizad, K., & Vaezi, H. (1398). A Cognitive Study on (Un)Boundedness of Prepositions in Persian. *Persian Language and Iranian Dialects*, 4(2), 145-164.
- Linville, J. G., & Bliss, J. C. (1966). "A Direct Translation Reading Aid for the Blind", *Proceedings of the IEEE*, 54(1), 40-51.
- Nazari Anarestani, R., Izanloo, A. & Alizadeh, A. (online publication, 1404). Spatial Geometry of Distinct Usages of Contemporary Persian Preposition 'dar' from Cognitive Linguistics View. *Language Related Research*.
- Rasekh Mahand, M. (1389). An Analysis of the Meanings of Spatial Prepositions in the Sokhan Dictionary Based on Cognitive Semantics. *Adab Pazhuhi*, 14, 49-66.
- Szwedek, A. (2019). Complex Image Schemas. *Tertium Linguistics Journal*, 4(1), 1-11
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 1. Cambridge, MA: MIT press.
- Vahidi Ferdowsi, T., Alizadeh, A., & Badamdari, Z. (1396). An Instructional Syllabus for Teaching Persian Prepositions to Non-Native Speakers Based on Cognitive Semantics: Case Study, Preposition "Az". *Linguistics and Khorasan Dialects*, 2(17), 175-202.

زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی

سال ۱۱، شماره ۱، پیاپی ۲۰ (بهار ۱۴۰۵) شماره صفحات: ۱ - ۲۳

هندسه فضایی کاربردهای فیزیکی مختلف حرف اضافه «روی» در فارسی معاصر از منظر زبان‌شناسی شناختی

رحمان نظری انارستانی^۱، علی ایزانلو^{۲*}، علی علیزاده^۳

۱. کارشناس ارشد زبان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، مشهد، ایران
۲. استادیار گروه زبان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، مشهد، ایران
۳. دانشیار گروه زبان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی، مشهد، ایران

چکیده

در این پژوهش هندسه فضایی حرف اضافه «روی» در زبان فارسی معاصر در چارچوب تالمی (۲۰۰۰) مورد بررسی قرار می‌گیرد. برای گردآوری داده‌ها پیکره همشهری به‌عنوان منبع اصلی مورد استفاده قرار گرفت. با جستجوی واژه «روی» تمامی رخ داده‌های حرف اضافه «روی» استخراج گردید. بعد از صافی کردن داده‌های غیرمرتبط، در هر یک از جملات، نما و زمینه و نوع رابطه آنها با یکدیگر در قالب چارچوب نظری پژوهش شناسایی و دسته‌بندی شد و در نهایت هشت کاربرد متفاوت این حرف اضافه استخراج شد. پس از تحلیل هندسه فضایی کاربردها حداقل یک طرح‌واره تصویری برای هر کاربرد ارائه شد. در برخی کاربردها مشاهده می‌شود که با حضور عامل کارکردی ویژگی‌های هندسی می‌تواند بسیار متفاوت و حتی عکس وضعیت سرنمون باشد. دو عامل کارکردی در کاربردهای حرف اضافه «روی» مشاهده شد: یکی ویژگی یا نقش «حمایت فیزیکی» زمینه از نما که در مطالعات پیشین به آن اشاره شده بود و دیگری که می‌توان به‌عنوان یکی از یافته‌های این پژوهش از آن نام برد، ویژگی «کنشگری سطحی» نما بر روی زمینه است. از دیگر یافته‌های این پژوهش می‌توان به تأثیر زاویه دید و عدم تقارن انعکاسی در انتخاب این حرف اضافه و همچنین نقش دیگر گروه‌های واژگانی در تعیین جهت حرکت نما در هندسه‌های پویای حرف اضافه «روی» اشاره کرد.

واژه‌های کلیدی:

حرف اضافه «روی»
زمینه
طرح‌واره تصویری
نما
هندسه فضایی

تاریخچه مقاله: دریافت: ۱۵ خردادماه ۱۴۰۵

بازنگری: ۱۲ مردادماه ۱۴۰۵

پذیرش: ۱۹ مردادماه ۱۴۰۵

* آدرس ایمیل نویسنده مسئول: aliizanloo@um.ac.ir

نظری انارستانی؛ رحمان، ایزانلو، علی و علیزاده، علی (۱۴۰۵). هندسه فضایی کاربردهای فیزیکی مختلف حرف اضافه «روی» در فارسی معاصر از منظر زبان‌شناسی شناختی. *زبان‌شناسی و گویش‌های ایران*، ۱۱(۱)، ۱-۲۳.

<https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56243.1479>

حق نشر ۲۰۲۶ نویسنده(گان). این یک مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) منتشر شده است، استفاده، توزیع و تکثیر نامحدود را در هر رسانه‌ای مجاز می‌داند، مشروط بر اینکه به نویسندگان و منبع اصلی اشاره شود. هیچ اجازه‌ای از نویسندگان یا ناشر لازم نیست.

۱. مقدمه

تالمی^۱ (۲۰۰۰) نظریه منسجمی از ساختار فضایی زبان ارائه داد. در پژوهش حاضر با استفاده از این نظریه به بررسی هندسه فضایی^۲ کاربردهای فیزیکی متفاوت حرف اضافه «روی» می‌پردازیم. همچنین، عوامل مؤثر در انتخاب این حرف اضافه در ترکیبات مختلف نیز مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در نهایت برای هر کاربرد حداقل یک طرحواره تصویری^۳ ارائه خواهد شد. پژوهش حاضر با تحلیل برهمکنش فیزیکی نما و زمینه در رخدادهای مختلف حرف اضافه «روی» و ترسیم فنی روابط در قابل اشکال هندسی، از جمله محدود پژوهش‌هایی است که تحلیل معنایی یک مفهوم را در قالب ساختار هندسی و کارکردی مورد پژوهش قرار می‌دهد. برای گردآوری داده‌ها از پیکره همشهری استفاده شده است.

۲. پیشینه پژوهش

گرد^۴ و دیگران (۱۹۹۹) معتقدند که در بطن رابطه فیزیکی که بین نما و زمینه برقرار است، یک هندسه کارکردی^۵ و ذاتی وجود دارد که به بهترین شکل معنی اصلی آن هندسه را توضیح می‌دهد. به عنوان مثال، آنها این هندسه کارکردی را برای حرف اضافه «در»،^۶ «محل کنترل»^۷ می‌نامند که به تعیین محل نما توسط زمینه اشاره دارد. ایشان برای مشخص کردن دقیق ویژگی‌های هندسی حرف اضافه «در»، این حرف اضافه را با حرف اضافه «روی/ بالای»^۸ مقایسه می‌کنند و کوشش می‌کنند تا اثبات نمایند که در یک کاربرد عینی از یک حرف اضافه و در غیاب ویژگی‌های هندسی صرف و یا کم‌رنگ شدن آنها، این ویژگی‌های کارکردی آن حرف اضافه هستند که در انتخاب آن حرف اضافه مؤثر واقع می‌شوند.

در پژوهش یامروزیک^۹ و گنتنر (۲۰۱۱) ویژگی‌های هندسی و کارکردی دو حرف اضافه «در» و «روی» مشخص می‌شوند. نویسندگان با طراحی و انجام سه آزمون سعی در نشان دادن تأثیر این ویژگی‌ها در معانی استعاری این دو حرف اضافه دارند. آنها با انجام این آزمون‌ها نقش عوامل کارکردی را بسیار تأثیرگذار می‌یابند. یامروزیک و گنتنر این عوامل کارکردی را برای حرف اضافه «در»، «منبع کنترل»^{۱۰} و برای حرف اضافه «روی/ بالای»، «نقش حمایت»^{۱۱} نامگذاری می‌کنند.

الکساندر سودک^{۱۲} (۲۰۱۹) ماهیت طرحواره‌های تصویری را مورد بررسی قرار می‌دهد و برخی از طرحواره‌های آشنا را ترسیم می‌کند. وی با این نظر که طرحواره‌ها را به دلیل کلی و مبهم بودن نمی‌توان ترسیم کرد مخالف است؛ زیرا طرحواره‌ها تنها از

1 L. Talmy

2 spatial geometry

3 image schema

4 S. Garrod

5 Functional geometry

6 in

7 location of control

8 on

9 A. Yamrozik & D. Gentner

10 locus of control

11 fsupport/ functional support

12 A. Szwedek

ارتباط ما با اشیاء فیزیکی شکل می‌گیرند؛ اشیایی که بتوان آنها را لمس کرد و خود آنها نیز در فضای فیزیکی به‌نوعی با یکدیگر در ارتباط باشند.

بیشتر مطالعات فارسی بر روی حروف اضافه، با هدف شناسایی و ترسیم شبکه معنایی^۱ آنها بوده‌اند. در برخی از این مطالعات کوشش شده است تا طرح‌واره تصویری برخی حروف اضافه نیز ترسیم شود. با این حال، استفاده از چارچوب نظری تالمی (۲۰۰۰) که دارای سازه‌های نظری بسیار مفصلی است در پژوهش‌های زبان فارسی بسیار کم می‌باشد. این در حالی است که در پژوهش‌های غربی، بر اساس چارچوب نظری فوق، مطالعات بسیاری بر روی هندسه فضایی حروف اضافه مختلف انجام شده است. گلفام و یوسفی راد (۱۳۸۸) پس از تبیین معانی مختلف حرف اضافه «در» نشان می‌دهند که تمامی معانی حرف اضافه «در» از یک معنای عینی و اولیه و در نتیجه سرنمون^۲ آن، نشأت می‌گیرند و تمامی این معانی برگرفته از تجربیات عینی و روزمره ما هستند. ایشان بر این باورند که استفاده از رویکرد شناختی در درک معانی حروف اضافه می‌تواند در آموزش این حروف بسیار مؤثر باشد.

راسخ مهند (۱۳۸۹) برخی از حروف اضافه مکانی و معانی آنها را از فرهنگ بزرگ سخن (انوری، ۱۳۸۱) مورد بررسی قرار می‌دهد. او با انتخاب چهار حرف اضافه «روی»، «بالای»، «زیر» و «توی» به تبیین معانی آنها از منظر شناختی می‌پردازد و طرح‌واره‌های تصویری متنوعی برای هر حرف اضافه ارائه می‌دهد. وی معتقد است که یافته‌های معناشناسی شناختی می‌تواند در امر فرهنگ‌نویسی بسیار مؤثر باشد و بر همین اساس پیشنهادهایی را برای فرهنگ‌نویسی این حروف ارائه می‌دهد. برخی پژوهشگران نیز کوشش کرده‌اند تا از ظرفیت‌های رویکرد شناختی به زبان برای بهبود کیفیت آموزش استفاده کنند. وحیدی فردوسی، علیزاده و بادامدري (۱۳۹۶) با بهره‌گیری از یافته‌های معناشناسی شناختی از جمله طرح‌واره‌های تصویری، روشی متفاوت برای آموزش حروف اضافه ارائه می‌کنند. در این روش، متن و تصویر درهم می‌آمیزد، معنای اصلی مورد تأکید قرار می‌گیرد و از طرح‌واره‌های تصویری نیز در طراحی دروس استفاده می‌شود.

کوچکی‌زاد و واعظی (۱۳۹۸) بر مبنای تحقیقات جکندوف^۳ (۱۹۸۳) و زوارت^۴ (۲۰۰۵) حروف اضافه فارسی را در سه دسته جای می‌دهند: ۱. مسیرمبدأها و مسیرمقصدها؛ ۲. مسیرهای جهتی؛ ۳. خط سیری. ایشان با بررسی حروف اضافه فارسی در بافت‌های مختلف نتیجه می‌گیرند که: حروف اضافه فارسی در سه حالت محدود، نامحدود و مشترک میان این دو (هم محدود و هم نامحدود) وجود دارند. آنها همچنین نوع فعل در جمله را برای محدود یا نامحدود بودن حرف اضافه مؤثر می‌دانند.

حسن‌پوران و پهلوان‌نژاد (۱۴۰۴) با بررسی معانی مختلف حرف اضافه «زیر» به این نتیجه رسیدند که این حرف اضافه دارای یک مفهوم اولیه و سرنمونی است که در آن وضعیت نما (شیء متحرک) نسبت به زمینه (زمینه ثابت) در راستای عمود در جایگاه پایین‌تری قرار دارد. ایشان همچنین، به سه مفهوم استعاری «تسلط و کنترل»، «کمتر» و «تأثیرپذیری» اشاره دارند که حاصل بسط استعاری معنای سرنمونی می‌باشد.

^۱ semantic network

^۲ prototype

^۳ R. Jackendoff

^۴ A. Zwart

درنهایت، در پژوهشی نظری انارستانی و دیگران (۱۴۰۴) به بررسی کاربردهای مختلف فیزیکی حرف اضافه «در» پرداخته‌اند و پس از بررسی صحنه‌های فضایی به تصویر کشیده شده در هر کاربرد و یافتن عوامل هندسی و کارکردی مؤثر در هر یک، طرح‌واره تصویری هر کاربرد را ترسیم و ارائه کرده‌اند. پژوهش‌های فوق تلاش کرده‌اند تا گستره معنایی برخی از حروف اضافه را مورد بررسی قرار دهند. با این حال، با مرور این پژوهش‌ها می‌توان به خلأ عدم وجود تحلیل‌های کافی بر روی هندسه فضایی و هندسه کارکردی حروف اضافه در زبان فارسی پی برد. پژوهش حاضر بر آن است تا با تحلیل هندسه فضایی و کارکردی حرف اضافه «روی» گامی در جهت پر کردن خلأ موجود بردارد.

۳. چارچوب نظری پژوهش

تالمی (۲۰۰۰) در کتاب *مبانی معناشناسی شناختی*^۱ خود، مفهوم «هندسه‌های فضایی» یا به‌طور خلاصه «هندسه‌ها» را معرفی می‌کند. منظور از این هندسه‌ها، فرم هندسی اشیاء و پدیده‌های پیرامون ما است. البته این مفهوم رفتار و ویژگی‌های خاص فیزیکی اشیاء و پدیده‌ها و همچنین روابط فیزیکی و کارکردی مابین آنها را نیز در بر می‌گیرد. «طرح‌واره‌های فضایی خاص را که توسط عناصر دستوری و به‌طور خاص حروف اضافه در زبان به نما و زمینه نسبت داده می‌شوند، می‌توان به‌طور خاص هندسه‌ها نامید» (تالمی، ۲۰۰۰: ۱۸۵). در ادامه، بر اساس تالمی (۲۰۰۰) به توضیح و تشریح هندسه‌های مربوط می‌پردازیم. با توجه به اینکه تمامی مطالب این بخش از این منبع گرفته شده است، در ارجاعات صرفاً به صفحات اشاره می‌کنیم.

تالمی (۲۰۰۰) در یک دسته‌بندی کلی، زبان را به دو زیرسامانه تقسیم می‌کند: زیرسامانه «واژه‌های بسته‌آیا دستور» و زیرسامانه «واژه‌های باز»^۲. زیرسامانه واژه‌های بسته نقش ایجاد یک چهارچوب و اسکلت‌بندی کلی مفهومی در زبان را ایفا می‌کند که خود متأثر از ساختار کلی محیطی است که انسان آن را تجربه می‌کند. حروف اضافه متعلق به این زیرسامانه هستند که با تمرکز بر یک شیء یا پدیده - که تالمی (۲۰۰۰) آن را نما^۳ می‌نامد، آن شیء یا پدیده را نسبت به کل صحنه برجسته می‌کنند و موقعیت مکانی آن را نسبت به یک شیء یا پدیده دوم یا سومی که ویژگی‌های هندسی آن برای ناظر آشناست مشخص می‌کند. این شیء دوم را تالمی (۲۰۰۰) «زمینه»^۴ می‌نامد. مفاهیم نما و زمینه از روان‌شناسی گشتالت^۵ وام گرفته شده‌اند و زبانشناسان شناختی از همین نام‌ها برای اشاره به این مفاهیم استفاده می‌کنند. به باور تالمی (۲۰۰۰)، بسته به بافت زبانی گاهی استفاده از ترکیب «شیء مرجع»^۶ به جای زمینه گویاتر است و خود نیز هر دو نام را برای بیان مفهوم زمینه به کار می‌برد. در مقاله حاضر نیز مقصود از شیء مرجع همان زمینه است. به‌عنوان مثال، در نمونه زبانی «گره روی دیوار نشسته»، «گره» نما و «دیوار» زمینه نما و زمینه برای اینکه بتوانند در فرایند طرح‌واره‌سازی نقش خود را ایفا کنند، بایستی دارای ویژگی‌های معینی باشند. به‌طور کلی، می‌توان گفت نما پویا است و یا پدیده‌ای است که می‌توان آن را با قابلیت پویا بودن مفهوم‌سازی کرد؛ پدیده‌ای که

1 Toward a Cognitive Semantics

2 Closed-class elements

3 Open-class elements

4 figure

5 ground

6 gestalt psychology

7 reference object

مکان، مسیر و جهت آن به عنوان یک متغیر اهمیت دارد. از طرف دیگر، زمینه، شیء یا پدیده مرجع است که نسبت به صحنه مورد توجه ما وضعیت ثابتی دارد؛ همان صحنه‌ای که مکان، مسیر و جهت نما نسبت به آن مشخص می‌شود (تالمی، ۲۰۰۰: ۱۸۴).

در تبیین هندسه فضایی و طرح‌واره‌های آنها در رویکرد شناختی به‌ویژه در نظریه تالمی (۲۰۰۰)، برای اشاره به ویژگی‌های هندسی اشیاء و پدیده‌ها و انواع طرح‌واره‌سازی، واژه‌ها و عبارات خاصی مورد استفاده قرار می‌گیرند. برخی از این اصطلاحات به راحتی درک می‌شوند؛ مانند اشکال مختلف ماده (جامد، سیال، گاز)، حجمی بودن و جزاین، اما برای داشتن درک درستی از دیگر اصطلاحات نیاز است تا به تعریف آنها بپردازیم. در ادامه به معرفی این مفاهیم نظری می‌پردازیم.

- **نقطه‌ای^۱ / خطی^۲ / صفحه‌ای^۳:** این واژه‌ها به نحوه طرح‌واره‌سازی اشیاء و پدیده‌ها اشاره دارند که فرم کلی هندسی آن‌ها در این طرح‌واره‌سازی مؤثر است. به عنوان مثال، یک لکه روی لباس و همچنین تعدادی انسان یا حیوان که از فاصله دور مشاهده شوند به صورت نقطه‌ای طرح‌واره‌سازی می‌شوند. از طرفی، یک مسیر یا یک ریل قطار به علت زیاد بودن قابل توجه طول آن نسبت به عرض آن به صورت یک خط یا در اصطلاح خطی مفهوم‌سازی می‌شود. برخی پدیده‌ها نیز به واسطه ویژگی‌های هندسی خود به صورت یک صفحه طرح‌واره‌سازی می‌شوند؛ مانند مزرعه، دشت، زمین فوتبال و غیره (تالمی، ۲۰۰۰: ۶۱).

- **تقارن^۴ / عدم تقارن^۵:** برخی از عناصر فضایی زبان زمینه‌هایی را با نوعی عدم تقارن مشخص می‌کنند. این عدم تقارن می‌تواند به دلیل وجود اعضای متمایز زمینه باشد یا دارای جهت‌مندی و یک‌سویی^۶ باشد که این جهت‌مندی می‌تواند در حرکت زمینه نیز وجود داشته باشد (تالمی، ۲۰۰۰: ۱۹۶). به عنوان مثال، در کاربرد «در عرض» در همنشینی با واژه «دشت» هیچ بخشی از دشت از دیگری متمایز نمی‌شود؛ به گونه‌ای که آن بخش قسمت آغازین دشت تلقی شود در مقایسه با یک بخش دیگر که بخش پایانی دشت است. در مقابل، با موارد دیگری از پدیده‌ها روبه‌رو هستیم که یک یا چند بخش متمایز از هم دارند که در اغلب موارد این عدم تقارن به صورت جفتی اتفاق می‌افتد. مانند یک درخت که یک جفت عدم تقارن در آن مشاهده می‌شود: بالا و پایین. در برخی اشیاء مانند تلوزیون و انسان دو جفت عدم تقارن وجود دارد: جلو و عقب، بالا و پایین و جفت نامتقارن دیگری که می‌تواند از این موارد مشتق شود؛ چپ و راست (تالمی، ۲۰۰۰: ۱۹۷ و ۱۹۸).

- **جهت‌مندی^۷:** گاه نوعی جهت‌دار بودن را می‌توان به محور برخی اشیاء نسبت داد. این جهت‌مندی که خود شکلی از عدم تقارن محسوب می‌شود، به اشکال مختلفی می‌تواند مفهوم‌سازی شود که برای روشن شدن موضوع در این بخش به چند نمونه اکتفا می‌کنیم. اگر یک صف از افراد را در نظر بگیریم، می‌بینیم که دو انتهای این پدیده به دو شکل

1 point

2 linear

3 planar

4 symmetry

5 asymmetry (nonsymmetry)

6 unidirectionality

7 directedness

متفاوت مفهوم‌سازی می‌شوند؛ سر یا اول صف و آخر یا ته صف (تالمی، ۲۰۰۰: ۱۹۹). نمونه دیگری از عدم تقارن در جهت سطوح شیب‌دار هستند. با دقت در عبارات «در جهت شیب» و «در خلاف جهت شیب» می‌بینیم که دو انتهای سطح شیب‌دار یکسان نیستند و برای سطح شیب‌دار یک جهت تصور می‌شود که از نقطه‌ای آغاز و در نقطه دیگر پایان می‌یابد (تالمی، ۲۰۰۰: ۲۰۰).

- **گستره محدود^۱ / گستره نامحدود^۲:** یکی از انواع طرح‌واره‌سازی در ارتباط با ساختار اشیاء و پدیده‌ها است که مربوط به درجه گسترش^۳ یک شیء یا پدیده است. این نوع از طرح‌واره‌سازی می‌تواند سه حالت داشته باشد: حالت بدون گسترش که به صورت نقطه‌ای درک می‌شود مانند یک لکه یا نقطه‌ای روی کاغذ؛ حالت گسترش محدود (یا با مرزهای مشخص) مانند یک نردبان که به صورت خطی و افقی گسترش یافته‌اند و حالت سوم حالت گسترش نامحدود مانند یک رود. در این مثال‌ها نردبان یک گستره محدود و رود یک گستره نامحدود نامیده می‌شود (تالمی، ۲۰۰۰: ۶۱).
- **تک‌بخشی^۴ / چندبخشی^۵:** برخی عناصر فضایی زبان چندبخشی یا چندتکه بودن زمینه را نشان می‌دهند. این ویژگی در یک طیف از یک زمینه واحد و یکپارچه تا یک زمینه که از چند تا چندین تکه تشکیل شده بروز می‌یابد. نمونه یک زمینه تک‌بخشی را می‌توان در این جمله دید: «موتورسیکلت کنار مدرسه پارک شده». در این مثال، کنار به زمینه‌ای اشاره می‌کند که یک شیء واحد و یک تکه است: مدرسه. اما در جمله «او در میان تخته‌سنگ‌ها پنهان شد»، زمینه از چندتکه جدا از هم تشکیل شده و حرف اضافه «در میان» این ویژگی را به روشنی مشخص می‌کند (تالمی، ۲۰۰۰: ۱۹۱ و ۱۹۲).
- **ترکیبی^۶ / پیوسته^۷:** این دو حالت دو زیربخش مربوط به بخش‌بندی درونی یک کمیت می‌باشند؛ به طوری که اگر در ساخت آن نوعی گسست یا افتراق وجود داشته باشد، آن کمیت «گسسته یا ترکیبی» نامیده می‌شود. در غیر این صورت، کمیت مورد نظر به صورت پیوسته (از نظر ساخت درونی) مفهوم‌سازی می‌شود. به عنوان مثال، درخت (یا مجموعه‌ای از درختان)، یک قلوه‌سنگ (یا تعدادی قلوه‌سنگ) و یک انسان (یا صفی از انسان‌ها) همگی به صورت ترکیبی مفهوم‌سازی می‌شوند؛ اما آب، روغن و یا دریا به صورت پیوسته مفهوم‌سازی می‌شوند (تالمی، ۲۰۰۰: ۵۵).
- **توده‌ای^۸:** گاه با نوعی پیکره‌بندی^۹ روبه‌رو هستیم که در آن تعداد بی‌شماری از یک هستار در کنار یکدیگر با فاصله‌ای نزدیک قرار گرفته‌اند. در این حالت، دیدن هر یک از هستارها به صورت مجزا برای ناظر امکان‌پذیر نیست و بسیار دشوار است. در این صورت، این مجموعه به شکل یک توده مفهوم‌سازی می‌شود مانند دسته‌ای از ماهیان بسیار کوچک که به شکل گروهی در اقیانوس شنا می‌کنند (تالمی، ۲۰۰۰: ۱۸۰).

1 bounded extent

2 unbounded extent

3 degree of extension

4 unipartite

5 partite

6 composite

7 continuous

8 mass

9 configuration

- **خوشه‌ای**^۱: یکی دیگر از ویژگی‌های هندسی مربوط به یک مجموعه از پدیده‌های مادی است که به‌عنوان یک گروه و یک ترکیب واحد وجود دارند و این مسأله شامل الگو یا چیدمان خاص برای قرارگیری اعضای یک هستار است که به‌صورت بالقوه می‌تواند به‌عنوان یک هیئت کلی (گشتالت) از یک چیدمان هندسی، مفهوم‌سازی شود مانند یک خوشه گندم (تالمی، ۲۰۰۰: ۱۸۱).
- **شیء زمینه دوم**^۲: زبان در بسیاری از موارد امکان ارجاع با بخش‌بندی‌های پیچیده را به ما می‌دهد. این موضوع زمانی اتفاق می‌افتد که علاوه بر شیء مرجع اول (زمینه) یک شیء مرجع دوم یا ثانویه هم داریم که در زبان معمولاً به‌صورت مستقیم به آن اشاره نمی‌شود، بلکه وجود آن به‌طور ضمنی درک می‌شود (معمولاً با وجود یک عنصر فضایی در جمله) (تالمی، ۲۰۰۰: ۲۰۳). شیء مرجع دوم را تالمی (۲۰۰۰) در دو گروه تعریف می‌کند: گروه اول از نوع فراگیر^۳ است؛ به این معنی که شیء مرجع دوم دارای نوعی عدم تقارن در جهت است و شیء مرجع اول را در بر می‌گیرد. برای نمونه، وقتی در مورد دو نفر در یک صف صحبت می‌کنیم و می‌گوییم: «علی جلوی مریم است» (در صف)، برای درک مکان دقیق علی نه‌تنها دانستن مکان شیء مرجع اول (مریم) ضروری است، بلکه آگاهی به جهت‌مندی شیء مرجع دوم (که پدیده‌ای متفاوت از شیء مرجع اول است) نیز ضروری است که در این مثال شیء مرجع اول را در بر می‌گیرد (تالمی، ۲۰۰۰: ۲۰۴).
- گروه دیگر از شیء مرجع دوم از نوع بیرونی^۴ است؛ یعنی، شیء مرجع دوم کاملاً خارج از شیء مرجع اول قرار دارد. به‌عنوان مثال، در جمله: «دانشکده ادبیات در سمتی از دانشگاه که به سینما نزدیک‌تر است قرار گرفته». شیء مرجع دوم «سینما» است که با دانستن مکان آن جانمایی نما به صورت دقیق انجام می‌شود و این شیء مرجع دوم کاملاً خارج از شیء مرجع اول (دانشگاه) قرار دارد (تالمی، ۲۰۰۰: ۲۰۸).
- **عدم تقارن انعکاسی**^۵ (نسبی): این نوع از عدم تقارن از سوی شیء مرجع دوم (معمولاً ناظر) بر شیء مرجع اول نسبت داده می‌شود تا جانمایی نما امکان‌پذیر شود. در این وضعیت یک چارچوب فضایی با اجزای نامتقارن از یک هستار (شیء مرجع دوم) به بیرون تابانده می‌شود و به‌عنوان چارچوبی برای ارجاع مورد استفاده قرار می‌گیرد. به علت متحرک بودن شیء، این چارچوب ارجاعی^۶ نیز نسبی است و بستگی به مکان فعلی شیء دارد. نمونه‌ای آشنا برای این نوع هستار، انسان است. در جایی که شیء مرجع اول عدم تقارن مشخصی ندارد که بتوان برای ارجاع از آن استفاده کرد، ناظر به‌عنوان شیء مرجع دوم، عدم تقارن موجود در بدن خود را بر صحنه و شیء مرجع اول منعکس می‌کند تا از این طریق مکان نما را مشخص کند. برای این حالت می‌توان به سازه‌ای مانند سیلو اشاره کرد که از هر طرف یکسان باشد و فردی بگوید:

1 cluster (as an example of a Gestalt of geometric arrangement)

2 secondary Reference Object

3 encompassive secondary Reference Object

4 external secondary Reference Object

5 projective based/ relative

6 reference frame

«دوچرخه سمت چپ سیلو است»، در این حالت ناظر سمت چپ و راست بدن خود را (به عنوان شیء مرجع دوم) به شیء مرجع اول نسبت داده است (تالمی، ۲۰۰۰: ۲۱۰).

۳-۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر از منظر روش گردآوری داده‌ها از نوع پیکره‌ای است و از منظر تحلیل داده‌ها، در دسته توصیفی-تحلیلی قرار می‌گیرد. جهت به دست آوردن کاربردهای مختلف حرف اضافه «روی» از پیکره همشهری، ابتدا با جستجوی واژه «روی» تمامی جملاتی که این واژه در آنها رخ داده بود شناسایی شد. سپس، با بررسی تک تک آنها، جملاتی که «روی» در معنای حرف اضافه‌ای به کار نرفته بود کنار گذاشته شدند. در مرحله بعد، با استفاده از سازه‌های مفهومی چارچوب نظری، برای هر یک از جملات، نما و زمینه شناسایی شد و ویژگی‌های هندسی هر یک از آنها فهرست شد. پس از آن، با بررسی نوع رابطه نما و زمینه، موارد مشابه در دسته‌های یکسانی قرار داده شدند. در این مرحله، هشت دسته متمایز تحت عنوان هشت کاربرد مختلف حرف اضافه «روی» شناسایی شد. در نهایت، برای هر یک از انواع روابط متمایز نما و زمینه، یک طرح‌واره متناسب طراحی شد.

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها

داده‌هایی که در این بخش تحلیل می‌شود از پیکره همشهری استخراج شده‌اند. برای هر کاربرد یک نمونه زبانی ارائه می‌شود و برای تحلیل هر نمونه زبانی، ابتدا نما و زمینه مشخص می‌گردد، سپس ویژگی‌ها و نحوه ارتباط آنها در فضا تحلیل خواهد شد. در نهایت، برای هر کاربرد حداقل یک طرح‌واره تصویری ارائه می‌شود. به طور کلی، هشت نوع کاربرد و با احتساب زیرکاربردها سیزده کاربرد فیزیکی متفاوت از حرف اضافه «روی» شناسایی شدند. دسته‌بندی کلی کاربردها بر اساس زمینه مشترک صورت گرفته است. به منظور صرفه‌جویی در فضا، در این مقاله، تحلیل تنها برخی از کاربردها ارائه می‌شود، اما ویژگی‌های هندسی نما و زمینه و طرح‌واره تصویری تمامی کاربردها ارائه خواهد شد.

در فرهنگ بزرگ سخن (انوری، ۱۳۸۱) در مدخل «روی» آمده است:

- سطح چیزی؛ روی میز خالی بود.
 - بخش بالایی چیزی - بالا (مقابل - پایین)؛ روی دیوار ایستاده بود و بیرون را تماشا می‌کرد.
 - حرف اضافه. بر روی، بر بالای، رو هوا بودم/ شرحی هنوز مثل بختک رو شهر افتاده است و نفس را سنگین می‌کند.
- با دقت در تعاریف و نمونه‌های ارائه شده در فرهنگ بزرگ سخن (انوری، ۱۳۸۱) برای حرف اضافه «روی» و همچنین ویژگی‌های طرح‌واره‌ای مطرح شده توسط زبانشناسان شناختی، می‌توان ویژگی‌هایی را پیش از تحلیل داده‌ها و به طور مقدماتی و به عنوان هندسه‌های اولیه حرف اضافه «روی» به قرار زیر فهرست کرد:

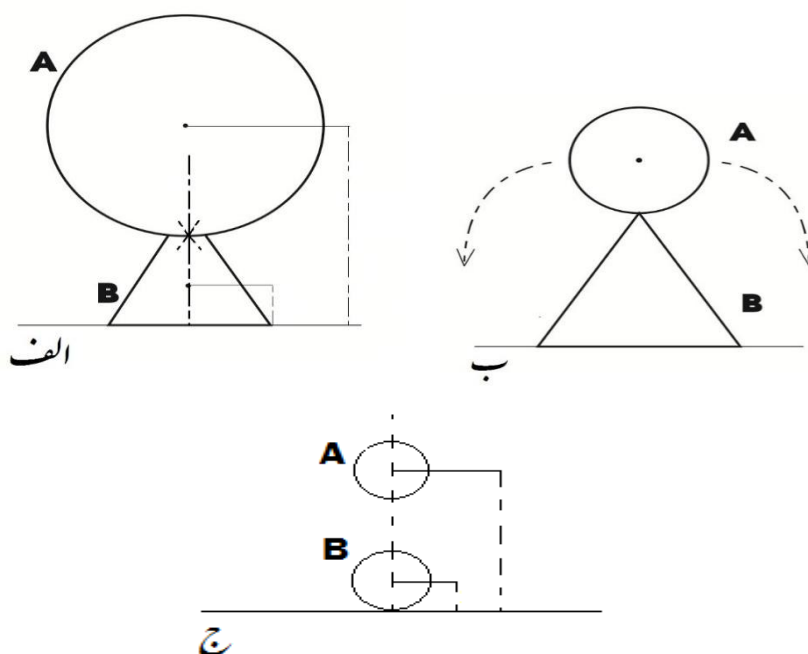
- ۱- ویژگی هندسی: اختلاف ارتفاع بین نما و زمینه و قرار داشتن نما در ارتفاع بیشتر نسبت به زمینه.
- ۲- ویژگی هندسی: تماس سطحی بین نما و زمینه در بیش از یک نقطه.
- ۳- ویژگی هندسی: حمایت فیزیکی زمینه از نما.

۴- ویژگی هندسی: عدم محدودیت اندازه برای نما و زمینه در صورت وجود شروط پیشین.

در شکل (۱) در تصاویر (الف) تا (ج) چهار ویژگی هندسی و کارکردی فوق نمایش داده شده است. ویژگی اول قرار داشتن نما در ارتفاع بیشتر نسبت به زمینه است که در تمام تصاویر قابل مشاهده است و در (الف) و (ج) این ویژگی مشخص شده است؛ با این تفاوت که در (ج) ویژگی دوم که شرط تماس سطحی است وجود ندارد. در ادامه خواهیم دید که این ویژگی در برخی از کاربردهای حرف اضافه «روی» حاضر نیست. برای نمونه، در مثال کاربرد شماره شش: «هواپیما باید روی این مسیر حرکت کند». منظور از تماس سطحی، تماس در بیشتر از یک نقطه بین نما و زمینه است و این ویژگی در ارتباط بین نما و زمینه در (الف) و (ب) قابل مشاهده است. در (ب) به علت تماس نما و زمینه در تنها یک نقطه، در دنیای فیزیکی، نما نمی‌تواند در وضعیت باثباتی روی زمینه قرار بگیرد و همان‌طور که در (ب) نشان داده شده است به یکی از طرفین متمایل می‌شود و سقوط می‌کند. ویژگی سوم حمایت زمینه از نما است؛ به این معنا که اگر A روی B قرار بگیرد، برآیند نیروهای وارد شده از A و B بر یکدیگر مانع کاهش ارتفاع A و سقوط آن می‌شود و به بیانی دیگر A، B را نگه می‌دارد؛ بنابراین می‌توان گفت B (زمینه) نوعی حمایت فیزیکی را برای A (نما) فراهم می‌کند. ویژگی چهارم مربوط به محدودیت اندازه نما و زمینه است. همان‌طور که در (الف) مشاهده می‌شود نما از زمینه بزرگ‌تر است و در دنیای فیزیکی اگر ویژگی‌های هندسی پیشین وجود داشته باشند نما می‌تواند «روی» زمینه توصیف شود.

شکل ۱.

چهار ویژگی هندسی حرف اضافه «روی»

برخی از ویژگی‌هایی که به آنها اشاره شد، تفاوت هندسه «روی» را با هندسه «در» مشخص می‌کنند؛ مانند ویژگی یک و دو. اما شرط سه هم در هندسه حرف اضافه «در» وجود دارد (نظری انارستانی و دیگران، ۱۴۰۴) و هم در هندسه حرف اضافه «روی»؛ با این تفاوت که این شرط در هندسه حرف اضافه «روی» بسیار شاخص‌تر است. در ادامه، با تحلیل کاربردهای فیزیکی مختلف حرف اضافه «روی» می‌توان میزان تأثیرگذاری هر یک از این ویژگی‌ها را مشاهده کرد.

۴-۱. کاربرد شماره یک

نمونه زبانی: «این اثر نقاشی روی چوب بوده است». نما: اثر نقاشی، زمینه: چوب

- **ویژگی‌های هندسی نما:** دوبعدی؛ اگرچه درعمل، نما از ذرات رنگ تشکیل شده که هم مقداری در زمینه نفوذ می‌کند و هم مقداری از آنها بیرون از سطح زمینه می‌ماند و خشک می‌شود؛ بنابراین اجزای تشکیل‌دهنده نما سه‌بعدی می‌باشند، اما به علت بُعد ناچیز سوم، به‌صورت دوبعدی و مسطح درک می‌شوند. نما نه نقطه‌ای و نه چندبخشی است، بلکه به علت وجود نقاط بی‌شمار رنگ می‌توان آن را یک کل گشتالتی به‌ویژه در قالب یک پیکره‌بندی^۱ در نظر گرفت. البته بسته به نوع پیکره‌بندی نقاشی ممکن است به‌صورت خوشه‌ای نیز درک شود؛ یعنی یک یا چند نقطه مرکزی در صحنه وجود دارد و نقاط و خطوط دیگری به‌صورت فشرده از آنها جدا شده و به اطراف گسترش می‌یابند و این مجموعه به‌صورت یکپارچه و پدیده‌ای واحد درک می‌شود و نما را تشکیل می‌دهد که در اینجا نقاشی است: قابل‌رؤیت، جامد، ایستا، غیرزنده و نامتقارن.

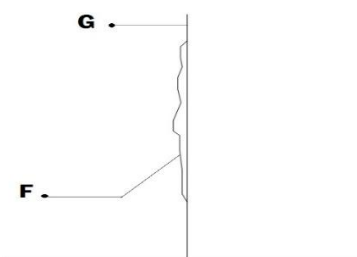
- **ویژگی‌های هندسی زمینه:** سه‌بعدی، قابل‌رؤیت، جامد، ایستا، صفحه‌ای، متقارن، غیرزنده، تک‌بخشی. زمینه با وجود اینکه حجم است، یک سطح از آن نقش اصلی را در هندسه این کاربرد ایفا می‌کند و البته این ویژگی برای کاربرد «روی» ضروری است؛ چراکه به‌واسطه سطح بودن زمینه، امکان نشان دادن لکه‌های متعدد رنگ فراهم می‌شود. همچنین، طبق ویژگی حمایت نما توسط زمینه در هندسه «روی»، سطح چوب نقش نگه‌دارنده را برای نقاشی ایفا می‌کند. درعین‌حال، چون اجزای نما به علت نفوذ در ماده زمینه ثابت می‌باشند، زمینه بر حرکت و مکان نما تأثیر می‌گذارد و به‌عنوان یک منبع کنترل قوی در این کاربرد عمل می‌کند. درنتیجه، در این کاربرد منبع کنترل برای زمینه شاخصه‌ای بسیار پررنگ است.

با در نظر گرفتن اجزای صحنه در این کاربرد و رابطه هندسی آنها با یکدیگر، توجه به دو نکته حائز اهمیت است: اول آن که چون مقدار بیشتری از نما بیرون از چوب قرار گرفته، نما آشکار است و دیده می‌شود (که البته این خود مؤید ویژگی سرنمون هندسه «روی» نیز می‌باشد) و برای این منظور نما باید زمینه یا بخشی از آن را بپوشاند تا خود در سطحی بالاتر قرار گرفته و دیده شود؛ بنابراین شاید بتوان این تعبیر را برای این کاربرد بیان کرد که هندسه «روی» در این کاربرد و کاربردهای مشابه هندسه مناسبی است برای نمایش دادن (یا به نمایش گذاشتن) و دیده شدن.

نکته دوم در ارتباط با مکان نما و زمینه نسبت به یکدیگر است. در بیشتر بررسی‌های هندسه «روی» (البته نه همه آنها) به‌ویژه هندسه اولیه مربوط به حرف اضافه «روی»، تفاوت مکانی نما و زمینه نسبت به یک محور عمودی و جهت‌مند (پایین به بالا) از مبدأ زمین در نظر گرفته شده است، اما با توجه به هندسه این کاربرد، می‌بینیم که این تفاوت مکانی می‌تواند در محور افقی و جهت‌مند نیز اتفاق بیفتد. در این حالت، جهت محور افقی کاملاً وابسته به مکان ناظر یا زاویه دید او است و با مبدأ قرار دادن ناظر تعیین می‌شود و اصطلاحاً انعکاسی است که به سه شکل می‌تواند اتفاق بیفتد: عقب به جلو (زمانی که ناظر مقابل تابلوی نقاشی قرار گرفته)؛ چپ به راست (زمانی که ناظر سمت چپ تابلوی نقاشی ایستاده باشد) و راست به چپ (زمانی که ناظر سمت راست تابلوی نقاشی قرار گرفته باشد). بنابراین می‌توان دید که در تحلیل اختلاف مکانی نما و زمینه در این کاربرد -چه در هندسه عمودی و چه در هندسه افقی آن، یک شیء زمینه دوم هم برای جانمایی نما در صحنه وجود دارد. در هندسه عمودی، این شیء زمینه دوم، زمین است و از نوع فراگیر اما در هندسه افقی، زمینه دوم خود ناظر است که سمت راست و چپ بدن او به‌عنوان یک هندسه نامتقارن بر نما و شیء زمینه اول انعکاس می‌یابد و عدم تقارن خود را به نما و شیء زمینه اول فرافکن^۱ می‌کند. به‌عنوان نمونه، در عبارت «راست به چپ» سمت راست صحنه به شیوه انعکاسی به آن سمت خاص تعلق گرفته و با نگاشت^۲ سمت راست بدن خود ناظر، بر سمتی از صحنه که در مقابل آن بخش از بدن او قرار گرفته نامگذاری می‌شود.

شکل ۲.

طرح‌واره کاربرد شماره (۱) حرف اضافه «روی» مربوط به جمله این اثر نقاشی روی چوب بوده است

زمینه در وضعیت عمودی نسبت به زمین قرار دارد و نما چسبیده به سطح آن و «روی» آن قرار گرفته است. این کاربرد نمونه‌ای است که شرط بالاتر بودن نما از زمینه را نقض می‌کند، چراکه نما و زمینه در این کاربرد هم‌عرض یکدیگر می‌باشند.

۲-۴. کاربرد شماره دو

نمونه زبانی: «مشخصه اصلی مورچگان دست و پا و تقسیم‌بندی سه‌گانه بدن آنها است و مهم‌تر آنکه روی شش دست و پا راه

می‌روند». نما: مورچه، زمینه: شش دست و پا

- **ویژگی‌های هندسی نما:** سه‌بعدی، قابل‌رویت، نقطه‌ای، زنده، پویا، نامتقارن در دو جهت عقب - جلو و بالا - پایین، جهت‌مند و چندبخشی.

¹ projection

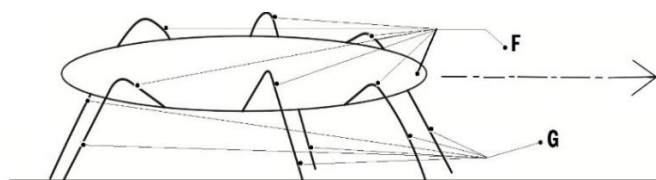
² mapping

- ویژگی‌های هندسی زمینه: سه‌بعدی، خطی، جامد، قابل‌رؤیت، پویا، زنده، نامتقارن، جهت‌مند و چندبخشی. در این کاربرد زمینه از نما کوچک‌تر و دارای تحرک بیشتر و به لحاظ هندسی ساده‌تر است، درحالی‌که این ویژگی‌ها، معمولاً، به نما نسبت داده می‌شود. این تفاوت‌ها از آنجا نشأت می‌گیرد که در این صحنه نما و زمینه از هم جدا نیستند، بلکه هر یک جزئی از یک هستار واحد می‌باشند و یک رابطه ارگانیک بین آنها برقرار است.

آنچه در این کاربرد اهمیت دارد ساختار هندسی بدن موجودات زنده و نقش کارکردی هر یک از اندام‌ها است. در بدن انسان و برخی دیگر از موجودات زنده از جمله مورچه، کارکرد اصلی پا تحمل وزن بخش بالایی بدن است؛ بنابراین ویژگی حمایت نما توسط زمینه که یکی از چهار ویژگی اصلی هندسه اولیه مربوط به حرف اضافه «روی» است در این کاربرد حضور داشته و نقش اصلی را ایفا می‌کند. از طرف دیگر، زمینه یا «دست و پا» بخش پایینی بدن را تشکیل می‌دهد. درنتیجه، ویژگی اختلاف ارتفاع بین نما و زمینه هم وجود دارد. هندسه حرف اضافه «روی» ویژگی تماس نما و زمینه در حد سطح را نیز در خود دارد. همان‌گونه که در شکل (۳) مشاهده می‌شود با در نظر گرفتن آناتومی مورچه و از آنجاکه عملاً پا بخشی از بدن مورچه و به آن متصل است، شرط تماس فیزیکی بین نما و زمینه نیز برقرار است. نکته قابل توجه در این هندسه، این است که زمینه از نظر اندازه کوچک‌تر از نما است، اما زمینه یا همان پاها و دستان مورچه علی‌رغم اندازه کوچک‌تر قدرت کافی برای حمایت بخش بالایی بدن مورچه را دارد. پس، ویژگی عدم محدودیت اندازه برای حرف اضافه «روی» در این کاربرد به‌خوبی قابل مشاهده است.

شکل ۳.

طرح‌واره کاربرد شماره (۲) حرف اضافه «روی»

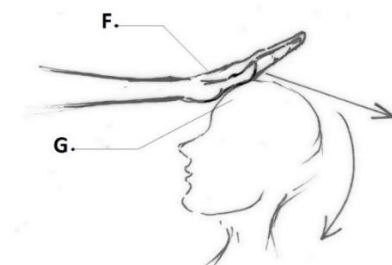
۳-۴. کاربرد شماره سه

- نمونه زبانی الف: «یک دست خود را روی پیشانی مصدوم و دست دیگر را زیر چانه یا گردن او قرار دهید تا راه هوایی باز شود». نما: دست، زمینه: پیشانی

- ویژگی‌های هندسی نما: سه‌بعدی، جامد، قابل‌رؤیت، نقطه‌ای، پویا، جهت‌مند، نامتقارن و تکبخشی.
- ویژگی‌های هندسی زمینه: سه‌بعدی، جامد، قابل‌رؤیت، نقطه‌ای، پویا، تکبخشی، جهت‌مند و نامتقارن.

شکل ۴.

طرح‌واره کاربرد شماره ۳- (الف) حرف اضافه «روی»

در شکل (۴) نحوه ارتباط و حرکت نما و زمینه نسبت به یکدیگر نمایش داده شده است. برای تغییر وضعیت سر، دست (F) بالاتر از پیشانی (G) و در تماس با آن قرار می‌گیرد و به منظور هل دادن سر به عقب، فشار کافی را از این طریق به پیشانی وارد می‌کند.

- نمونه زبانی ب: «عرق سرد روی پیشانی‌اش نشست». نما: عرق سرد، زمینه: پیشانی

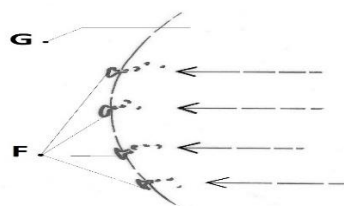
- ویژگی‌های هندسی نما: سه‌بعدی، مایع، قابل‌رؤیت، نقطه‌ای، ایستا، غیرزنده، متقارن، جهت‌مند و پیوسته.

- ویژگی‌های هندسی زمینه: سه‌بعدی، قابل‌رؤیت، جامد، نقطه‌ای، زنده، پویا، بدون جهت و تک‌بخشی.

هندسه نما و زمینه و پویایی نما در این کاربرد با دیگر کاربردهای حرف اضافه «روی» بسیار متفاوت است. این هندسه بیانگر یک فرایند طبیعی است که در آن غددی در زیر پوست انسان به‌طور طبیعی مایعی را تولید می‌کنند که آن مایع از منافذ پوست عبور کرده و از زیر پوست به روی سطح پوست حرکت می‌کنند. این مایع به شکل قطراتی بر روی سطح پوست می‌مانند و پس از مدتی یا تبخیر می‌شوند؛ یعنی تغییر شکل داده و وارد هوا می‌شوند و یا بخشی از آنها بر روی پوست خشک می‌شود. این نحوه قرارگیری نما «روی» زمینه خود شکل جدیدی از قرارگیری نما «روی» زمینه است؛ چراکه نما از قسمت زیرین زمینه حرکت کرده، از بخش‌های میانی گذر می‌کند و به بیرونی‌ترین بخش آن (در مجاورت هوا) می‌رسد و همان‌جا می‌ماند. ویژگی دیگر این هندسه، افقی نبودن وضعیت زمینه است که در هندسه اولیه حرف اضافه «روی» وجود دارد. این وضعیت در اغلب موارد عمودی است.

شکل ۵.

طرح‌واره کاربرد شماره ۳- (ب) حرف اضافه «روی»

همان‌طور که در شکل (۵) ملاحظه می‌شود هندسه این کاربرد نمونه‌ای دیگر از هندسه حرف اضافه «روی» است که در آن نما و زمینه هم‌عرض یکدیگر هستند و شرط بالاتر بودن نما نسبت به زمینه برقرار نیست، اما دیگر ویژگی‌های هندسی و کارکردی طرح‌واره حرف اضافه «روی» در آن به چشم می‌خورند مانند تماس سطحی بین نما و زمینه و حمایت زمینه از نما.

۴-۴. کاربرد شماره چهار

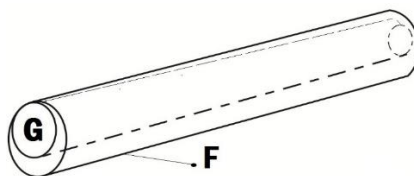
نمونه زبانی: «... زیرا می‌توان مقیاس را روی قرقره‌ای واقع در پشت صفحه نمایشگر پیچاند و فقط بخشی از آن را نمایش داد». نما: مقیاس، زمینه: قرقره

- **ویژگی‌های هندسی نما:** سه‌بعدی، جامد، قابل‌رؤیت، ایستا، نقطه‌ای/خطی، گستره محدود، متقارن در فرم هندسی، عدم تقارن در جهت و تک‌بخشی.

- **ویژگی‌های هندسی زمینه:** سه‌بعدی، جامد، قابل‌رؤیت، نقطه‌ای، ایستا، متقارن، بدون جهت و تک‌بخشی. نما براساس طول خود می‌تواند نقطه‌ای یا خطی درک شود، اما دارای سطح نیز است. نما در این هندسه، ذاتاً، ایستا است ولی با حرکت زمینه به حرکت درمی‌آید. نما (در صورت خطی بودن) گستره‌ای محدود و متقارن در هندسه خود است، اما با وجود شماره‌ها یا نشانگرها و جهت افزایش آنها، می‌توان آن را دارای نوعی عدم تقارن در جهت دانست. زمینه (قرقره) نیز، ذاتاً، ایستا است، اما در کارکرد اصلی خود با اعمال نیرو از خارج تحرک می‌یابد.

شکل ۶.

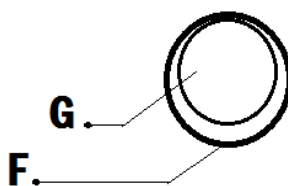
طرح‌واره کاربرد شماره (۴) حرف اضافه «روی»

در شکل بالا طرح‌واره ساده‌شده‌ای از کاربرد شماره (۴) حرف اضافه «روی» ارائه شده است. در این طرح‌واره دو صفحه جانبی قرقره حذف شده‌اند تا ارتباط نما با بخشی از زمینه که با آن ارتباط فیزیکی بیشتری دارد بهتر نمایش داده شود.

شکل ۷.

طرح‌واره‌ای از نمای جانب شکل (۶) مربوط به کاربرد شماره (۴) حرف اضافه «روی»

شکل (۷) از نما و زمینه به علت تخت بودن و انتزاعی بودن آن، رابطه نما و زمینه را در فضا به خوبی نمایش می‌دهد. نما، زمینه را در برگرفته است و زمینه داخل نما قرار گرفته است، اما این زمینه (قرقره) است که نما را نگه می‌دارد و آن را حمایت می‌کند. نکته قابل توجه در این هندسه، این است که به علت مدور بودن هندسه نما و زمینه، نما طبق هندسه اولیه حرف اضافه «روی» لزوماً بالاتر از زمینه قرار نمی‌گیرد، بلکه «بیرون‌تر» از آن قرار می‌گیرد تا بتواند «روی» زمینه باشد؛ هرچند اگر این هندسه فضایی در چیزی حدود یک سوم بالایی خود (از هر طرف) مورد بررسی قرار بگیرد بخشی از نما بالاتر از زمینه قرار می‌گیرد.

۴-۵. کاربرد شماره پنج

نمونه زبانی: «الگوی ارتعاش روی نوک انگشت کاربر». نما: ارتعاش، زمینه: نوک انگشت

- ویژگی‌های هندسی نما: سه بعدی، قابل رؤیت، جامد، پویا، غیرزنده، توده‌ای و متقارن.
- ویژگی‌های هندسی زمینه: سه بعدی، قابل رؤیت، جامد، نقطه‌ای، ایستا، زنده، زمینه تک‌بخشی، عدم تقارن در فرم و جهت.

نما به صورت توده‌ای از نقاط درک می‌شود؛ چراکه ارتعاش به مجموعه‌ای از تکانه‌های متعدد و مداوم گفته می‌شود و هر یک از این تکانه‌ها به علت کوتاه بودن از نظر زمانی و جابه‌جایی بسیار کم به صورت نقطه‌ای و مجموعه آنها احتمالاً به صورت خطی یا توده‌ای از نقاط و یک گستره محدود درک می‌شوند. نما از آنجاکه متحرک است می‌تواند دارای جهت باشد و این جهت از پایین به بالا خواهد بود. زمینه در هندسه خود حداقل دارای دو جفت عدم تقارن است: پشت/رو، سر (نوک)/ته (پایین) و احتمالاً چپ/راست. از آنجاکه زمینه (انگشت) یکی از اعضای انتهایی بدن انسان است و هندسه مخروطی شکل دارد و در نوک مخروط، انگشت تمام می‌شود، شاید بتوان گفت که به نوعی جهت‌مند است (از داخل بدن به بیرون)؛ گرچه این نوع جهت‌مندی ایستا در هندسه فضایی این کاربرد بی‌تأثیر است.

نما (ارتعاش) در این صحنه توسط دستگاهی ایجاد می‌شود که مسئول انتقال حروف از طریق ایجاد ارتعاش به کاربر یا به بیان دقیق‌تر به نوک انگشت کاربر است. این دستگاه که «پتاکن»^۱ نام دارد، یک مبدل نوری به لمسی است که در دهه هفتاد میلادی ابداع شد (لینویل و بلیس، ۱۹۶۶). این دستگاه تصاویر را به لرزش‌های لمسی تبدیل می‌کند و نمونه‌ای است از کاربرد تکنولوژی در کمک به نابینایان برای خواندن متن. برای استفاده از این دستگاه کاربر نوک انگشت خود را (و در حقیقت «روی» نوک انگشت خود را) روی صفحه کوچکی از دستگاه قرار می‌دهد و آن صفحه را با نوک انگشت خود لمس می‌کند تا ارتعاش تولیدشده توسط دستگاه از طریق حسگرهای لمسی موجود در زیر پوست دریافت شود. نکته قابل توجه، نحوه درک ارتباط نوک انگشت (زمینه) با ارتعاش تولیدشده (نما) و توصیف زبانی آن است. در این کاربرد، هندسه نما و زمینه نسبت به هندسه اولیه حرف اضافه «روی» کاملاً برعکس است؛ یعنی آنچه زیر و پایین‌تر است «روی» دیگری تصور و توصیف شده است.

^۱ optacon (for optical to tactile convertor)

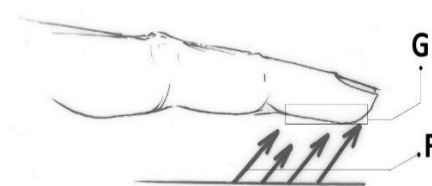
^۲ J. G. Linvill & J. C. Bliss

برای درک این عدم مطابقت، لازم است با نگاه دقیق‌تر به ویژگی‌های ذاتی نما و زمینه و نوع ارتباط آن‌ها با یکدیگر به دو مسأله توجه کنیم: نخست اینکه برخی اشیاء و پدیده‌ها به علت داشتن هندسه‌ای نامتقارن و کارکرد متفاوت هر بخش از خود، دارای زیر و رو یا بالا و پایین و غیره می‌باشند که به علت کارکرد خاص هر یک، همیشگی و غیر قابل تغییر است. مانند میز که قسمت بالایی و مسطح آن به خاطر کارکرد مشخصی که دارد همواره روی میز نامیده می‌شود، حتی اگر به صورت وارونه قرار بگیرد و قسمت مسطح آن زمین را لمس کند. این مسأله در مورد دست و انگشتان هم صدق می‌کند. دست و انگشتان دارای پشت و روی ذاتی هستند که این نام‌ها به علت کارکرد مشخص هر یک به آن‌ها داده شده است. آن قسمت از دست و انگشتان که برای نگهداری اشیاء مناسب‌تر هستند و برای همین کار هم استفاده می‌شوند، روی دست (مطابق با هندسه اولیه حرف اضافه «روی») و سطح دیگر، پشت دست نامیده می‌شود؛ بنابراین شاید این هندسه نامتقارن زمینه و مرتبط بودن قسمت «روی» انگشت با ارتعاش، موجب انتخاب حرف اضافه «روی» در نمونه زبانی مورد تحلیل شده است؛ اگرچه در این کاربرد هندسه اولیه و پربسامد حرف اضافه «روی» صد و هشتاد درجه دچار چرخش شده است.

مسأله دوم در پویایی ارتباط نما و زمینه نهفته است. با بررسی شرایط سرنمون هندسه حرف اضافه «روی» درمی‌یابیم که شرط تماس فیزیکی سطحی در این هندسه برقرار است، اما شرط حمایت فیزیکی زمینه از نما برقرار نیست و نیاز هم برای این نوع حمایت وجود ندارد. از طرف دیگر، اختلاف سطحی بین نما و زمینه وجود دارد، اما در این اختلاف سطح، جای نما و زمینه نسبت به هندسه اولیه حرف اضافه «روی» کاملاً برعکس است؛ یعنی، نما زیر زمینه قرار گرفته، اما همچنان «روی» آن توصیف می‌شود. پس می‌توان گفت که در این کاربرد مسأله‌ای غیر از ویژگی‌های هندسی صرف تأثیرگذار است. بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت که در این کاربرد یکی از ویژگی‌های کارکردی هندسه حرف اضافه «روی» بسیار تعیین‌کننده است و آن ویژگی، درجه آزادی بالای نما در حرکت و تأثیرگذاری بر زمینه است. با دقت در نحوه عملکرد دستگاه انتقال اطلاعات از طریق ارتعاش درمی‌یابیم که انگشتان در حین استفاده ایستا و بدون حرکت می‌باشند و این ارتعاشات و الگوهای تولیدشده حاصل از آنها است که مدام در حال حرکت و تغییر هستند و آن طور که در توصیف زبانی صحنه می‌بینیم «روی» سطح نوک انگشت کاربر در حال تحرک و تأثیرگذاری هستند. به بیانی دیگر، چون نما توسط زمینه از نظر مکانی و حرکت محدود نمی‌شود (زمینه منبع کنترلی برای مکان نما نیست) و نما درحالی که تماس سطحی، با سطحی از زمینه دارد آزادانه هم فعالیت می‌کند و بر آن تأثیر می‌گذارد، باز هم در نگاه ناظر «روی» زمینه است، اگرچه در سطحی پایین‌تر از آن نسبت به زمین قرار گرفته است و به عبارتی از نظر هندسی «زیر» آن است.

شکل ۸.

طرح‌واره کاربرد شماره (۵) حرف اضافه «روی»

مطابق با شکل (۱۳)، در این کاربرد مکان نما و زمینه نسبت به ویژگی‌های هندسی اولیه حرف اضافه «روی» کاملاً وارونه و برعکس است، اما ویژگی‌های کارکردی مربوط به طرح‌واره اولیه حرف اضافه «روی» در این کاربرد بسیار قوی مشاهده می‌شود. ضمن اینکه تماس سطحی و فیزیکی بین نما و زمینه برقرار است و زمینه همچنان ایستا است و نما پویا، و این مسأله به همراه اندازه نما و زمینه در تناسب با ویژگی‌های عمومی مربوط به نما و زمینه است.

۴-۶. کاربرد شماره شش

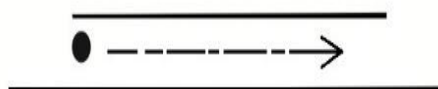
نمونه زبانی الف: «هواپیما باید روی این مسیر حرکت کند». نما: هواپیما، زمینه: مسیر

- **ویژگی‌های هندسی نما:** سه‌بعدی، جامد، قابل‌رؤیت، پویا، غیرزنده، نقطه‌ای، عدم تقارن در دو سو: عقب - جلو و بالا - پایین و جهت‌مند.

- **ویژگی‌های هندسی زمینه:** دو بعدی، جامد، قابل‌رؤیت، خطی، گستره نامحدود، ایستا، متقارن، جهت‌مند و تک‌بخشی. در این کاربرد نما وسیله‌ای برای حرکت در هوا است، اما از لحظه شروع حرکت تا قبل از به پرواز درآمدن نیاز است تا مسافتی را روی زمین طی کند که در این حالت زمینه (مسیر) نقش تکیه گاه مناسبی را برای نما ایفا می‌کند و حمایت فیزیکی مورد نیاز نما را برای حرکت بر روی جسمی سخت تا رسیدن به سرعت مورد نظر فراهم می‌کند. از نظر کارکرد، می‌توان ابتدا و انتها و در نتیجه، نوعی عدم تقارن کاربردی را به زمینه نسبت داد و زمینه این جهت را از جهت حرکت نما می‌گیرد. از آنجاکه حرکت نما در این مرحله وابسته به چرخ‌ها است تماس سطحی بین نما و زمینه بین چرخ‌ها و سطح مسیر برقرار است. نما نسبت به سطح زمین از ارتفاع بیشتری برخوردار است. این کاربرد حرف اضافه «روی» نمونه روشنی است از طرح‌واره‌سازی اشیاء و پدیده‌های فیزیکی. هواپیما به شکل یک نقطه به انتزاع در می‌آید، مسیر به شکل یک خط یا نوار بلند و در نهایت رابطه این دو در فضا با حرف اضافه «روی» طرح‌واره‌سازی می‌شود.

شکل ۹.

طرح‌واره مربوط به کاربرد شماره ۶-الف) حرف اضافه «روی»

نمونه زبانی ب: «پاخون را به چادر آبرومندی برده و روی قالیچه زیبایی نشاند».

نما: پاخون (انسان)، شی مرجع اول: قالیچه، شی مرجع دوم (از نوع فراگیر): زمین

- **ویژگی‌های هندسی نما:** سه‌بعدی، جامد، نقطه‌ای، زنده، پویا، قابل‌رؤیت، دارای عدم تقارن در سه جفت: پشت/جلو، بالا/پایین و چپ/راست و تک‌بخشی.

- **ویژگی‌های هندسی زمینه:** سه‌بعدی، جامد، گستره محدود، غیرزنده، ایستا، قابل‌رویت، بدون جهت، متقارن و تک‌بخشی.

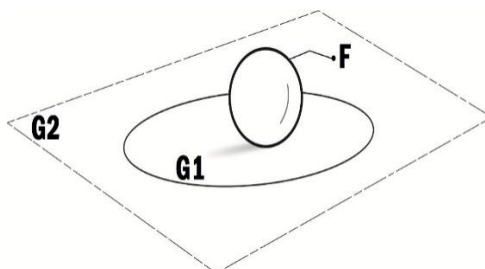
در نمونه زبانی این کاربرد از فعل «نشاندن» استفاده شده است، اما می‌دانیم که منظور از نشاندن، راهنمایی کردن فرد برای نشستن روی قالیچه است. همچنین، اگر فعل «نشستن» در این جمله به کار می‌رفت در هندسه صحنه مورد توصیف تغییری ایجاد نمی‌شد. بنابراین در این کاربرد انسان به‌عنوان موجودی زنده «روی» یک شیء مسطح می‌نشیند. این کاربرد به هندسه اولیه حرف اضافه «روی» بسیار نزدیک است، اما نکاتی قابل توجه در رابطه با نما و زمینه وجود دارد: نخست اینکه در این کاربرد، فعل نشستن که متعلق به گروه واژه‌های باز است، خود، بخشی از هندسه به تصویر درآمده را مشخص می‌کند؛ یعنی نوعی از رفتار فیزیکی انسان که هم کارکرد خاصی دارد و هم فرم خاصی را به بدن او می‌بخشد در فعل «نشستن» رمزگذاری شده است. انسان برای نشستن به یک شیء جامد نیاز دارد تا به‌عنوان تکیه‌گاهی برای قسمت تحتانی بدن باشد و قابل پیش‌بینی است که در این وضعیت بدن انسان در موقعیت بالاتری از آن شیء نسبت به زمین قرار می‌گیرد. پس می‌بینیم که در این کاربرد نه‌تنها حرف اضافه «در» به‌تنهایی، بلکه عوامل دیگری همچون واژه‌هایی از گروه باز نیز (مانند «نشانند» و حتی «قالیچه») در ترسیم هندسه فضایی صحنه دخالت دارند. همچنین، باید توجه داشت که اگرچه زمینه در واقع سه‌بعدی است، اما به علت ارتفاع خیلی کم به صورت دوبعدی و صفحه‌ای درک می‌شود.

دوم اینکه، یکی از کارکردهای واژه «قالیچه» فراهم کردن سطحی برای نشستن بر روی آن است. علاوه بر این سطح بالایی آن (یا روی آن) است که مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ یعنی اگر برای زیبایی باشد «روی» آن مهم است و «روی» آن به نمایش در می‌آید؛ اشیاء «روی» آن قرار می‌گیرند و انسان «روی» آن می‌نشیند. همچنین، شکل خاص بدن انسان در حالت نشسته بخشی از هندسه صحنه مورد نظر است که توسط واژه «نشانند» ترسیم می‌شود. درنهایت، باید توجه کرد که قالیچه یک حجم مسطح و انعطاف‌پذیر است و به‌تنهایی توانایی حمایت کامل از شیء یا فردی که «روی» آن می‌نشیند را ندارد؛ بنابراین مستقل از شیء دیگری برای حمایت و نگهداری نما نیست. معمولاً خود «روی» زمین قرار می‌گیرد و گاه روی اشیاء دیگری مانند تخت یا نیمکت. از همین‌رو، در این کاربرد شیء دومی (زمین) هم به‌عنوان زمینه در جانیابی نما حضور دارد و شیء زمینه اول (قالیچه) کارکردی غیر از حمایت در ارتباط با نما دارد. با توجه به نمونه زبانی این کاربرد می‌توان کارکردهای «شاخص کردن»، «اهمیت دادن» و «محترم شمردن» نما را جزء کارکردهای ویژه هندسه فضایی حرف اضافه «روی» دانست. این ارتباط کارکردی را در کاربردهای قبلی نیز می‌توان دید؛ مانند کاربرد شماره یک که کارکرد به «نمایش گذاشتن» نما در آن برجسته است.

ویژگی‌های طرح‌واره اولیه حرف اضافه «روی» در این کاربرد به‌خوبی دیده می‌شوند. تماس فیزیکی در حد سطح بین نما و زمینه برقرار است. نما نسبت به زمین در سطح بالاتری قرار می‌گیرد. زمینه به‌واسطه یک شیء مرجع دوم (زمین) نما را مورد حمایت فیزیکی قرار می‌دهد که البته همان‌طور که گفته شد این کارکرد، یعنی حمایت و نگه‌داشتن نما توسط زمینه اول، در این کاربرد کم‌رنگ است و با همکاری زمینه یا شیء مرجع دومی اتفاق می‌افتد و در آخر، نما پیدا و آشکار است.

شکل ۱۰.

طرح‌واره کاربرد شماره ۶-ب حرف اضافه «روی»

در این طرح‌واره، شیء مرجع دوم، زمین است که برای استفاده از قالیچه آن‌طور که در کاربرد شماره ۷-ب توصیف شده ضروری است. در حقیقت، آنچه نقش حمایت فیزیکی را ایفا می‌کند همین شیء زمینه دوم یا زمین است و زمینه در این کاربرد نقش «با اهمیت شمردن» نما را ایفا می‌کند.

نمونه زبانی ج: «... انتظار دارد که به سنگینی لیوان‌های بلوری باشد و آن را روی میز می‌اندازد». نما: لیوان، زمینه: میز

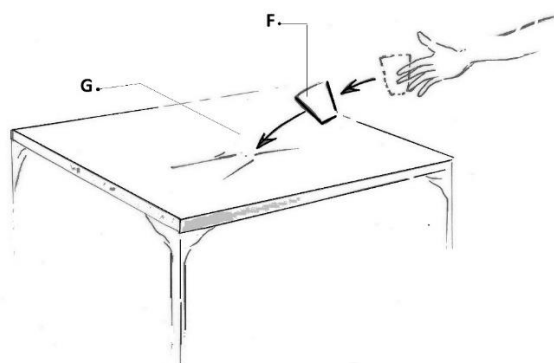
- **ویژگی‌های هندسی نما:** جامد، سه‌بعدی، جامد، قابل‌رؤیت، غیرزنده، ایستا، نقطه‌ای، دارای عدم‌تقارن در هندسه خود: بالا/پایین و تک‌بخشی.

- **ویژگی‌های هندسی زمینه:** سه‌بعدی، جامد و قابل‌رؤیت.

زمینه اگرچه می‌تواند به‌صورت نقطه‌ای هم درک شود، اما آن بخش از زمینه که نقش اصلی را در هندسه این صحنه ایفا می‌کند، خود به‌صورت سطح درک می‌شود و یک گستره سطحی محدود در نظر گرفته می‌شود.

شکل ۱۱.

طرح‌واره کاربرد شماره ۶-ج حرف اضافه «روی»

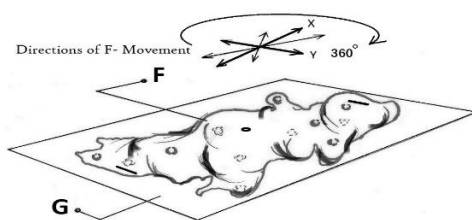
نمونه زبانی د: «هاکی بازی کردن روی یخ». نما: هاکی بازی کردن، زمینه: یخ

- ویژگی‌های هندسی نما: سه‌بعدی، قابل‌رؤیت، جامد، نقطه‌ای، متقارن، زنده، اجزای نما پویا می‌باشند و سیصد و شصت درجه روی سطح -روی، و بین محورهای X و Y حرکت می‌کنند، ترکیبی.
- ویژگی‌های هندسی زمینه: دوبعدی، جامد، قابل‌رؤیت، تک‌بخشی، ایستا، غیرزنده، بدون جهت، متقارن، گستره‌ای محدود و سطحی.

نما و زمینه تمامی ویژگی‌های هندسه اولیه «روی» را دارا هستند؛ نما نمایان است و بالاتر از زمینه قرار دارد و تماس سطحی بین آنها برقرار است. ویژگی کارکردی هندسه حرف اضافه «روی» (حمایت فیزیکی از نما توسط زمینه) نیز به‌خوبی دیده می‌شود؛ به این معنی که بازیکنان هاکی برای حرکت و انجام بازی به تکیه‌گاهی نیاز دارند و یک سطح جامد و محکم (در اینجا سطح وسیعی از یخ) این نقش را ایفا می‌کند؛ چراکه اگر زمینه مایع یا گاز باشد دیگر امکان انجام بازی هاکی روی آن‌ها وجود ندارد. نکته قابل توجهی که در این کاربرد به چشم می‌خورد و آن را از هندسه کاربردهای دیگر حرف اضافه «روی» جدا می‌کند، هندسه نما است؛ به‌ویژه در حالت پویای آن. همان‌طور که گفته شد، نما از اجزای کوچک و متعدد نقطه‌ای تشکیل شده و چون در فاصله نزدیک به هم قرار دارند به‌صورت یک توده یکپارچه درک می‌شوند. اجزای نما در جهت‌های مختلف به شکل غیرقابل پیش‌بینی در حرکتند. این اجزاء، گاهی به هم بسیار نزدیک می‌شوند تا جایی که حتی به یکدیگر برخورد می‌کنند و گاهی تا دورترین نقطه از محدوده گستره یخی از یکدیگر دور می‌شوند و البته این وضعیت پایدار نمی‌ماند و این اجزاء دوباره به هم نزدیک می‌شوند. شایان یادآوری است که توده‌ای تصور کردن بازیکنان هاکی در زمین بستگی به فاصله ناظر از صحنه دارد؛ یعنی ناظر باید از میدان بازی فاصله قابل توجهی داشته باشد تا بازیکنان را به صورت یک توده متحرک ببیند. هرچه فاصله ناظر تا صحنه کم‌تر باشد به‌طوری که بتواند بازیکنان را جدا از یکدیگر ببیند، آنگاه نما چندبخشی و ترکیبی درک می‌شود.

شکل ۱۲.

طرح‌واره کاربرد ۶-د) حرف اضافه «روی»

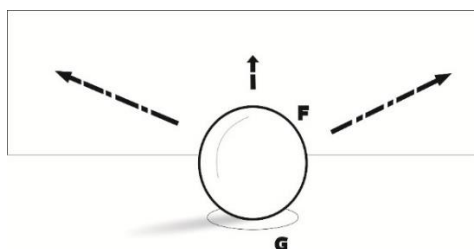

نمونه زبانی د: «توپ روی نقطه پنالتی». نما: توپ، زمینه: نقطه پنالتی

- ویژگی‌های هندسی نما: سه‌بعدی، جامد، قابل‌رؤیت، ایستا، غیر زنده، تک‌بخشی، متقارن و نقطه‌ای.
- ویژگی‌های هندسی زمینه: دوبعدی، جامد، قابل‌رؤیت، غیرزنده، ایستا، متقارن، زمینه اگرچه مسطح است، اما به علت کم بودن مساحت و فرم دایره‌ای نما خود به صورت نقطه‌ای درک می‌شود، تک‌بخشی.

شکل ۱۳.

طرح‌واره کاربرد شماره ۶- (ذ) حرف اضافه «روی»

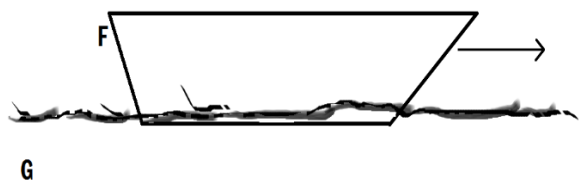
مانند کاربرد شماره (۹) شی زمینه اول نقش حمایت فیزیکی از نما را ندارد؛ این شی زمینه دوم است که در عمل این نقش را ایفا می‌کند، اما شی زمینه اول کارکرد مشخص‌گری برای مکان نما و نمایش آن در جای درست را دارد. فلش‌های که از توپ به سمت دروازه کشیده شده‌اند نمایانگر سه جهت اصلی حرکت توپ به سمت دروازه می‌باشند و مقصود از ترسیم آنها اشاره به درجه بالایی از آزادی حرکت نما در مقابل زمینه در هندسه اولیه حرف اضافه «روی» است که در این کاربرد نیز دیده می‌شود.

۴-۷. کاربرد شماره هفت

- نمونه زبانی: «... تا شهر ساما را با کشتی‌های روی رودخانه ولگا در رفت و آمدند رفت». نما: کشتی، زمینه: رودخانه
- ویژگی‌های هندسی نما: سه‌بعدی، نقطه‌ای، پویا، دارای عدم تقارن در سه جفت عقب - جلو، بالا - پایین و چپ - راست، جامد، تک‌بخشی، قابل‌رؤیت و جهت‌مند.
 - ویژگی‌های هندسی زمینه: سه‌بعدی، صفحه‌ای، سیال، عدم تقارن در جهت بالا - پایین، قابل‌رؤیت، گستره نامحدود، تک‌بخشی، پویا، جهت‌مند و پیوسته.

شکل ۱۴.

طرح‌واره کاربرد شماره (۷) حرف اضافه «روی»

همان‌طور که در طرح‌واره مشاهده می‌شود مقدار کمی از بخش پایینی نما در زمینه فرو رفته است، اما همچنان مقدار بیشتری از نما بالاتر و بیرون از فضای زمینه قرار گرفته و به دلیل برخی قوانین فیزیک، برآیند نیروها نما را بالاتر از زمینه نگه می‌دارد؛ بنابراین توصیف‌گر، نما را «روی» زمینه دیده است.

۸-۴. کاربرد شماره هشت

نمونه زبانی: «به عنوان مثال می توان از مواردی نام برد که راننده اشتباها پای خود را به جای پدال ترمز روی پدال گاز می گذارد». نما: پا، زمینه: پدال گاز

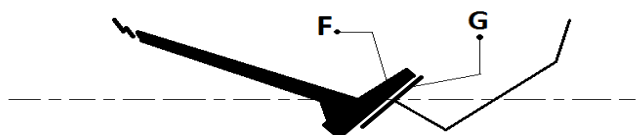
- **ویژگی های هندسی نما:** سه بعدی، جامد، قابل رؤیت، نقطه ای، زنده، پویا، تک بخشی، در هندسه خود دارای عدم تقارن در سه جفت بالا- پایین، عقب - جلو و راست - چپ است.

- **ویژگی های هندسی زمینه:** سه بعدی، جامد، قابل رؤیت، ایستا، غیرزنده، نقطه ای، تک بخشی و دارای عدم تقارن در هندسه خود است.

با در نظر گرفتن ویژگی های هندسی نما و زمینه در این کاربرد و همچنین کاربرد شماره شش و کاربرد شماره یک و مقایسه آنها با دیگر کاربردهای حرف اضافه «روی» می بینیم که سطحی از زمینه که در تماس فیزیکی با نما قرار دارد نه تنها همیشه در حالت افقی و پایین تر از نما نیست، بلکه می تواند آریب باشد، یا در وضعیت عمودی نسبت به زمین باشد و حتی می تواند در وضعیتی کاملاً متضاد با آنچه در هندسه اولیه دیده می شود دوباره وضعیت کاملاً افقی داشته باشد و این بار نیز نما پایین تر از آن قرار بگیرد، اما همچنان بگوییم که نما «روی» زمینه است؛ یعنی از نظر هندسی، نما «زیر» زمینه است ولی همچنان حرف اضافه «روی» برای توصیف رابطه بین این دو به کار می رود. با در نظر گرفتن این کاربردها به ویژه کاربرد شماره شش و کاربرد شماره سیزده مشاهده می کنیم عاملی که در هر دو کاربرد مشترک است، عامل کنشگری و متحرک بودن (یا پرتحرک تر بودن) نما نسبت به زمینه است. به عبارت دیگر، در این دو کاربرد نما کاری را بر روی زمینه انجام می دهد که روی آن اثر می گذارد و یا تغییری در مکان، وضعیت یا حالت آن ایجاد می کند و به واسطه این اثر یا تغییر وضعیت در زمینه، یک نتیجه مشخص حاصل می شود. در نتیجه می توان گفت که تأثیر پذیری زمینه از نما با اعمال نیرو از طرف نما، در راستای هدفی است که از طرف نما یا کنترل گر آن (صحنه گردان) دنبال می شود.

شکل ۱۵.

طرحواره کاربرد شماره (۸) حرف اضافه «روی»

۵. نتیجه گیری

در این مطالعه کوشش شد تا هندسه فضایی کاربردهای فیزیکی متفاوت حرف اضافه «روی» از منظر زبانشناسی شناختی و چارچوب تالمی (۲۰۰۰) مورد بررسی قرار بگیرد. هدف از انجام این پژوهش شناخت بهتر طرحواره های تصویری حرف اضافه

«روی» و بررسی عوامل هندسی و کارکردی در این طرح‌واره‌ها بوده است. درنهایت، هشت و با احتساب زیرکاربردها، سیزده کاربرد فیزیکی متفاوت از این حرف اضافه با جستجو در پیکره همشهری شناسایی شد. تمایز کاربردها بر مبنای زمینه‌های متفاوت آنها است. چارچوب نظری پژوهش حاضر (تالمی، ۲۰۰۰) ابزارها و سازه‌های نظری مورد نیاز تحلیل داده‌ها را فراهم کرده است. در حقیقت، این چارچوب در مقام یک جعبه ابزاری قدرتمند این امکان را به پژوهشگران حاضر داد تا با دقت تمام به تحلیل تک تک کاربردهای حرف اضافه «روی» بپردازند. از همین رو، می‌توان انتظار داشت که این جعبه ابزار مفهومی بتواند در تحلیل دیگر حروف اضافه نیز موفق عمل کند. در ادامه یافته‌های این پژوهش به صورت جمع‌بندی شده ارائه می‌گردد:

۱. برپایه داده‌های این پژوهش، تماس سطحی بین نما و زمینه از شروط اصلی و لازم هندسه فضایی حرف اضافه «روی» است؛ یعنی، در صورت وجود تماس سطحی نیازی به بالاتر بودن نما از زمینه نیست؛ با این شرط که نما به زمینه چسبیده باشد و سقوط نکند. این وضعیت در کاربرد شماره (۱) و (۳) قابل مشاهده است. با این حال، راسخ مهند (۱۳۸۹) نمونه‌ای زبانی را بررسی می‌کند که در هندسه آن نما بدون تماس با زمینه و بالاتر از آن قرار می‌گیرد و اساساً در معنای «بالای» و یا «بر بالای» به کار می‌رود. همچنین، کاربرد شماره (۵) و (۸) حرف اضافه «روی» نشان داد که در صورت وجود عامل کارکردی، عامل هندسی بالاتر بودن نما از زمینه نسبت به سطح زمین، نه تنها ممکن است حضور نداشته باشد، بلکه کاملاً در جهت عکس آن اتفاق بیفتد. این شرایط یکی مربوط به ویژگی‌های کارکردی خود زمینه است؛ یعنی زمینه شیئی است که به علت کارکرد بخش‌های مختلف خود دارای «رو» و «زیر» ذاتی است. این نکته در کاربردهای شماره (۳) -ب، (۵)، و (۶) -ج نیز مشاهده می‌شود. دیگر، مربوط به نحوه تعامل نما و زمینه است که در آن، نما با تأثیرگذاری فعال بر زمینه از طریق سطح آن (یا بخش رویی ذاتی آن) نقشی متمایز و فعال در صحنه ایفا می‌کند و نما «روی» زمینه تصور و توصیف می‌شود؛ اگرچه به لحاظ هندسی «زیر» زمینه قرار گرفته است. شاید بتوان این عامل را عامل «کنشگری سطحی» یا «تأثیرگذاری از طریق سطح» نامگذاری نمود.

۲. در برخی صحنه‌ها بخش «رو» از یک شیء یا هستار ذاتی نیست، اما به واسطه نسبت دادن عدم تقارن هندسه نما (که یک پدیده و ابزار شناختی است) و زاویه دید ناظر، از درجات اهمیت متفاوتی برخوردار می‌شود. از مقایسه حالت پویای نما در کاربردهای حروف اضافه «روی» می‌توان نتیجه قابل توجهی گرفت: اینکه حرکت نما «روی» زمینه یا «به روی» زمینه در تقریباً همه جهات می‌تواند اتفاق بیافتد، اما جهت کلی حرکت را دیگر عناصر زبانی مانند فعل و بخش‌های مختلف شیء در جمله تعیین می‌کند و نه حرف اضافه:

- «عرق روی پیشانی‌اش نشست.» - کاربرد (۳) -ب- (حرکت نما افقی).
- «و آن (لیوان) را روی میز می‌اندازد.» - کاربرد (۶) -ج- (حرکت نما از بالا به پایین).
- «ارتعاش روی نوک انگشت کاربر» - کاربرد (۵) - (حرکت نما از پایین به بالا).
- «تا شهر ساما را با کشتی‌های روی رودخانه ولگا در رفت و آمدند رفت.» - کاربرد (۷) - (حرکت نما در سبیل و شصت درجه در محورهای ایکس و وای، همچنین مقدار بسیار کمی در محور زد).
- «هاکی بازی کردن روی یخ.» - کاربرد (۶) -د- (حرکت نما در سبیل و شصت درجه در محورهای ایکس و وای، همچنین مقدار ناچیزی در محور زد).

۳. از مجموع سیزده کاربرد متفاوت حرف اضافه «روی»، در چهار کاربرد (۳-الف، ۶-ب، ۶-د و ۶-ذ)، عوامل هندسی در انتخاب این حرف اضافه مؤثر بودند و عوامل کارکردی نقشی نداشتند. در هفت کاربرد عوامل هندسی و کارکردی همزمان نقش ایفا می‌کردند (۱، ۲، ۳-ب، ۴، ۶-الف، ۶-ج و ۷) و در دو کاربرد این حرف اضافه (۵ و ۸) تنها عوامل کارکردی در انتخاب حرف اضافه مؤثر بودند. در نهایت، کاربرد شماره (۳-ب) از حرف اضافه «روی» نمونه مناسبی از یک هندسه فضایی است که در مرز بین هندسه فضایی «در» و «روی» قرار گرفته و با مقایسه آن‌ها می‌توان به تفاوت‌ها و تشابهات هندسه این دو حرف اضافه و به عوامل تعیین کننده در کاربرد آنها در یک عبارت خاص پی برد.

منابع

- انوری، حسن (سرپرست، ۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: سخن.
- حسن پوران، زهرا. و پهلوان‌نژاد، محمدرضا (۱۴۰۴). «بررسی و تحلیل حرف اضافه مکانی «زیر» با رویکرد زبان‌شناسی شناختی». *جستارهای زبانی*، ۱۶(۲)، ۱۱۷-۱۳۹.
- راسخ مهند، محمد (۱۳۸۹). «بررسی معانی حروف اضافه مکانی فرهنگ سخن بر اساس معنی‌شناسی شناختی». *ادب‌پژوهی*، ۱۴، ۴۹-۶۶.
- کوچکی‌زاد، کتایون. و واعظی، هنگامه. (۱۳۹۸). «بررسی حد‌نمایی حروف اضافه در زبان فارسی از منظر زبان‌شناسی شناختی». *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۴(۲)، ۱۴۵-۱۶۴.
- گلفام، ارسلان. و یوسفی‌راد، فاطمه (۱۳۸۸). «رویکرد شناختی به حروف اضافه مکانی فارسی با نگاه آموزشی، مطالعه حرف اضافه در». *فصلنامه پژوهش زبان‌های خارجی*، ۵۶ (ویژه‌نامه)، ۱۶۷-۱۷۹.
- وحیدی فردوسی، طاهره. علیزاده، علی. و بادامدري، زهرا (۱۳۹۶). «درسنامه آموزش حرف اضافه فارسی با رویکرد معنی‌شناسی شناختی برای آموزش به غیرفارسی‌زبانان». *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۲(۱۷)، ۱۷۵-۲۰۲.
- نظری انارستانی، رحمان. ایزانلو، علی. و علیزاده، علی (انتشار آنلاین، ۱۴۰۴). «هندسه فضایی کاربردهای فیزیکی مختلف حرف اضافه «در» در زبان فارسی معاصر از منظر زبان‌شناسی شناختی». *جستارهای زبانی*.
- Garrod, S., Ferrier, G., & Campbell, Siobhan. (1999). "In and On: Investigating the Functional Geometry of Spatial Prepositions". *Cognition*, 72, 167-189.
- Jamrozik, A., & Gentner, D. (2011). "Prepositions In and On Retain Aspects of Spatial Meaning in Abstract Contexts". *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 33 (33), 1589-1594.
- Linville, J. G., & Bliss, J. C. (1966). "A Direct Translation Reading Aid for the Blind", *Proceedings of the IEEE*, 54(1), 40-51.
- Szwedek, A. (2019). "Complex Image Schemas". *Tertium Linguistics Journal*, 4 (1), 1-11
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 1. Cambridge, MA: MIT press.

Extended Abstract

About the Words “Ahuric ” and “Ahrimanic” (The Dual Poles of Terminology) in the Larestani Dialect

Sakineh Abbasi

Assistant Professor of Persian Language and Literature
Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan. Iran
s.abbasi31@lihu.usb.ac.ir

Review History: Received: 2026-06-28 Revise: 2026-08-05 Accepted: 2026-09-03	Abstract Historical linguistic and archaeological evidence indicates the use of two types of words in written works and oral manifestations of the vernacular (orally transmitted) left over from the peoples of the ancient world; the aforementioned words were specific to the world of good and the world of evil, and existed in ancient and medieval languages, and were also transmitted orally to the modern era. The theory of the use of bipolar words for things related to Ahura Mazda and Ahriman has long been a topic of discussion among linguists and can be examined from various perspectives. Anthropology and anthropology are among these approaches. In the present study, with the aim of linking some bipolar words with religion and mythology, the study of examples related to animals, plants, and humans in the Larestani dialect has been conducted. These words have been chosen throughout history for specific meanings based on the religious, cultural, and social attitudes of the people. The use of these words has its roots in religious dualism and other issues and is less well known. The present study has examined these types of words in the Larestani dialect using a combined field-documentary method of library type. The findings of the research show that the selection of an appropriate word for a specific signified in pre-Islamic cultures, especially Zoroastrian, was influenced by several factors, including religion, emotion and feeling, gender, slang, and the like, which can be categorized into two domains: individual and collective. These words are sometimes marked and sometimes unmarked; sometimes they are used in correspondence and sometimes inconsistency.	Keywords: Terminology Dual Oppositions Human World Zoroastrian Religion Larestani Dialect
<i>How to cite this article:</i> Abbasi, S. (2026). About the Words “Ahuric ” and “Ahrimanic” (The Dual Poles of Terminology) in the Larestani Dialect. <i>Journal of Linguistics & Iranian Languages</i>, 11(1), 45-61. doi: https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56511.1489 COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.		

Introduction

Lexicology based on binary oppositions within the semantic domain is an approach that examines actual lexical choices from among a set of expressions, seeking to identify the factors influencing the selection of a specific word or phrase. Furthermore, this type of study incorporates alongside a functional view of language concepts such as cross-linguistic and intralingual variation, categorization and prototypes, cultural models, social meaning, and the interplay between language, culture, and ideology. This field of study is capable of effectively elucidating the "socio-cognitive dimensions" that influence the process of naming (Zandi & Ahmadi, 1395: 99).

The present article examines proper nouns belonging to five categories within the Larestani language, analyzing them through the lens of the community's accepted cultural perspective. Specifically, the study investigates and analyzes terms drawn from the realms of flora, fauna, human actions, body parts and facial features, as well as miscellaneous items that are situated within the opposing poles of good and evil in this language, which is a member of the Southwestern Middle Iranian language family.

Research Methodology, Background, and Objectives

The data for this study were collected through fieldwork specifically via observation and interviews while the analysis employed a documentary research method. To this end, the relevant data from the dialect in question were first gathered and categorized, followed by a linguistic examination of the terms based on onomastic perspectives. The criterion for selecting the names was the extent of their usage.

Regarding the reasons for the use of binary terminology in ancient Iranian languages, various scholars have proposed different explanations: Frahchtenberg (1998) pointed to the metaphorical use of language; Güntert (1914) cited the expression of loathing toward the "daevas"; Gray (1927) followed by Burrow (1989) in a later study highlighted the dominance over political enemies as well as religious and political factors.

Finally, setting aside the origins of these terms, Narten argues that an "Ahrimanic" act does not merely denote an action performed by an Ahrimanic being, but also signifies an act imposed upon such a being. Furthermore, in the book "History of the Persian Language" (1995), Abolghasemi attributes the use of specific terms associated with the realm of good and the realm of evil to the influence of religious dualism. However, no research has been conducted regarding cross-linguistic archetypes in the Larestani language, making the present study novel in its field.

Results and Discussion

By its very nature, human language serving as a tool for communication and the transmission of ideas possesses, much like human action, a dual foundation of good and evil situated at opposite poles. The existence of such opposition across lexical, propositional, and discursive domains is not merely a reflection of the human mind's structure operating at an unconscious,

individual level; it can also constitute a collective process consciously employed by powerful governing systems whether political or religious across various spheres of society, the economy, and culture. This meaningful structure has endured thanks to the resistance of native speakers in certain Iranian dialects, such as Larestani.

In Zoroastrianism the foundational and ancient religion of Iran despite the clear monotheism centered on the worship of Ahura Mazda, there exists a distinct dualism between two opposing forces: “Spenta Mainyu” and “Angra Mainyu”. This conceptual framework has profoundly influenced linguistic functions and left its mark on surviving Iranian languages and dialects. The most significant evidence of this is found in the Larestani language, particularly in patterns relating to human actions and body parts, flora and fauna (animals and insects), as well as certain kinship terms and their derivatives.

1-3 .Insects

In the folk culture of Larestan, there is a collective term for insects and small creatures: “Khasht-o-Khusht”. Within this broad category, insects are referred to using the suffix “-ake” which implies their insignificance or small size. In the Zoroastrian faith, stinging insects and certain animals are classified as “khrafstras” (noxious creatures), and followers are enjoined to destroy them.

3-2 .Plants

Regarding plant-related vocabulary in the Larestani dialect, there are paired terms distinguishing between edible and poisonous varieties; the term for the poisonous (or "demonic") plant is formed by prefixing the name of a creature such as a snake, donkey, dog, cow, or crow to the name of the edible plant. These plants possess a bitter taste and are considered creations of the demon “Triz” in Pahlavi texts; it is said that he infuses plants with poison.

3-3 .Humans and Categories

Vocabulary pertaining to humans including their actions, traits, and body parts encompasses the largest lexical domain in the Larestani dialect, spanning both positive and negative poles. Accordingly, all human actions, traits, and terms related to the human body are classified under “Good Thoughts, Good Deeds, and Good Words,” while their opposites fall under “Ahrimanic” (demonic) actions, thoughts, and words. In most instances, a mental process of conflation has led the Mazdean mindset to operate in a binary fashion when selecting and naming various categories. Beyond philosophical roots influenced by religious and ritualistic elements, lexical negativization stems primarily from sensory-emotional and gender-based factors.

Conclusion

In general, three major categories plant, animal, and human can be examined within the positive and negative poles of the Larestani dialect. In this broad category, insects are designated with suffixes such as “-ak”, “-k”, or “-ake” (or “-e”), which serve to denote their diminutive nature; these creatures lack counterparts in the "beneficent" realm. Regarding plants, the dialect features paired equivalents for edible and toxic varieties, wherein the "malevolent" (Ahrimani) counterpart is formed by adding a negative term to the name of the edible plant. Furthermore, the vocabulary pertaining to humans including their actions, traits, and body parts constitutes the largest lexical domain within the Larestani dialect across these two poles. While animal terms lack such counterparts being inherently malevolent plant and human terms do possess corresponding equivalents.

The use of “Ahrimanic” (demonic) names for the categories under study can be attributed to the individual and societal attitudes of the region's inhabitants. In this context, the principle of syncretism inherent in Zoroastrianism and its predecessors, which served as the official religions of ancient Iran led the collective consciousness to perceive the various manifestations associated with Ahriman as sharing his nature; consequently, specific terms were coined for them, and vice versa. At times, this usage stems from sensory-emotional or gender-related factors, falling within the realm of individual influences. Structurally, the bipolar equivalents found in the Larestani dialect can be categorized into three types: “simple”, “compound”, and “sentential”. The latter type is derived from animal behavior.

References

- Abolghasemi, M. (1995) “History of the Persian Language”. 2nd ed. Tehran: SAMT.
- Bagheri, M. (2000) “Introduction to Linguistics”. Tehran: SAMT.
- Bahar, M. (1996) “A Study of Iranian Mythology”. Tehran: Agah.
- Bahrani-Khorshid, S. (2021) “Cognitive Grammar: Theoretical Foundations and Application to the Persian Language”. Tehran: SAMT.
- Batani, M. (1379) A Description of the Grammatical Structure of Persian, Tehran: Amirkabir.
- Propp, V. Y. (1989) “Morphology of the Folktale”. Translated by F. Badra'i. Tehran: Toos.
- Pourdavoud, A. (2001) “Culture of Ancient Iran”. Tehran: Asatir.
- Tafazzoli, A. (2019) “Mēnōg-ī Xrad” (The Spirit of Wisdom). Tehran: Toos.
- Khonji, L. (1999) “Larestani Grammar (Based on the Khanji Dialect)”. Shiraz: Hafez.
- Larestan. (1405) National Decision Database available at:
<https://web.archive.org/web/20140724132759/http://portal2.moi.ir/Portal/Home/Default.aspx?CategoryId=8f931308-c67e-4cf4-a5e7-3c1bbb1a6f32>
- Dadegi, F. (2006) “Bundahishn”. Commentary by M. Bahar. Tehran: Toos.
- Daryai, T. (2007) “The Sasanian Empire”. Translated by M. Sagheb-Far. Tehran: Qoqnoos.
- Rezaei Bagh-Bidi, H. (2001). A Re-examination of Ahrimanic and Ahurian Terms in the Avesta. “Name-ye Farhangestan”, Vol. 5, No. 2, pp. 68–76.
- Razi, H. (2006). “Chronology and Festivals of Ancient Iran”. Tehran: Forouhar.
- Zadsparram (Selections). (1987). Translated by M. Rashed Mohassel. Tehran: Institute for Cultural Studies and Research.
- Zandi, B., & Ahmadi, B. (2016). Socio-Cognitive Onomastics: A New Field of Interdisciplinary Studies. “Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities”, Vol. 9, No. 1, pp. 99–127.

- Zandi, B., Yousefi-Rad, F., & Motasharrei, M. (2020). Onomastics from a sociolinguistic perspective with an emphasis on the usage-based context. "Journal of Social Cognition", 9(2) [Serial No. 18], 193–212.
- Selden, R., & Widdowson, P. (1998). "A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory". Translated by A. Mokhber. Tehran: Tarh-e No.
- Shaked, S. (2018). "Dualism in Transformation". Translated by A. Ghaem-Maghami. Tehran: Mahi Publishing.
- Freud, S. (1984). "Totem and Taboo". Translated by A. Pourbagher. Tehran: Asia.
- Lévy-Bruhl, Lucien. (2011) "How Natives Think" [Kārkard-e Zehn dar Jāme'e-hā-ye Aghab-mānde]. Translated by Yadollah Mogh-an. Tehran: Hermes.
- Molé, Marijan. (1977) "Ancient Iran" [Irān-e Bāstān]. Translated by Zh. Amuzegar. Tehran: Toos.
- "Menog-i Khrad" [The Spirit of Wisdom]. (1985) Translated by A. Tafazzoli. Tehran: Toos.
- "Vendidad". (2006) Translated and edited by H. Razi. Tehran: Behjat.
- Hinnells, John R. (1989) "Persian Mythology" [Shenākt-e Asātir-e Irān]. Translated by Zh. Amuzegar and A. Tafazzoli. Tehran: Cheshmeh.
- "Yasna". (1933) Translated by Ebrahim Pourdavoud. Tehran: University of Tehran Press.
- "Yashts". (1991) Translated by Ebrahim Pourdavoud. Tehran: University of Tehran Press.
- Borjian, H. (2024). The Khonji Dialect of Lārestān. *Journal of Iranian Linguistics*, 1(1), 90-117.
- Frachenberg, L.J. (1908) Etimological Studies in Ormazdian and Ahrimanic Words in Avesta. *Espeical Memorial Volome*. ED by J.J. Modi. Bombay. Pp 261-269.
- Gray, L.H. (1927) The Ahurian and Daevian Vocabularies in the Avesta. *Journal of the Royal Asiatic Society*. Pp 431-439.
- Grondlares, S. Geerarts, D and Speelman, D. (2007) A Case for a Cognitive Corpus Linguistics. Ed by M. Gonzales – I. Marqez and Others. *In Methods and Cognitive Linguistics*. Amesterdam: John Benjamins. Pp 149-169.L
- Strauss, C.L. (1967) *Structuak Antropology*. Trans by C. Jacobson and B.G. Schoef, London: Allen Lane.

Interviewees

- Dorri, F. (81 years old), resident of Lar, illiterate, homemaker, interview date (11/01/۲۰۲۶)
- Taheri, Sh. (74 years old), resident of Juyom, middle school education, homemaker, interview date (10/10/2025)
- Fathi, Gh. (90 years old), resident of Banaruyeh, illiterate, farmer, interview date (16/06/2025)
- Firouzi, K. (79 years old), resident of Deh-Fish village, illiterate, homemaker, interview date (09/04/2025)
- Ghaedi, Kh. (78 years old), resident of Sharafuyeh village, traditional religious schooling ("Maktab"), homemaker, interview date (12/09/2025)
- Kamjou, M. (71 years old), resident of Sharafuyeh village, traditional religious schooling ("Maktab"), homemaker, interview date (03/07/2025)
- Mousavi, A. (71 years old), resident of Lar, illiterate, farmer, interview date (05/01/2026)
- Eyni, Kh. (75 years old), resident of Sharafuyeh village, self-employed, interview date (08/11/2025)

زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی

سال ۱۱، شماره ۱، پیاپی ۲۰ (بهار ۱۴۰۵) شماره صفحات: ۴۵ - ۶۱

درباره واژه‌های اهورایی و اهریمنی (قطب‌های دوگانه واژه‌شناسی در گویش لارستانی)

سکینه عباسی*

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

چکیده

شواهد زبان‌شناسی تاریخی حاکی از کاربرد دو نوع واژه در آثار کتبی و نمودهای شفاهی زبانی عامه^۱، به‌جامانده از مردمان جهان کهن است؛ واژه‌های مذکور خاص جهان نیکی و جهان بدی بوده و در زبان‌های باستان و میانه وجود داشته و به طریق شفاهی به دوره نو نیز انتقال یافته‌اند. نظریه کاربرد واژگان دو قطبی برای آن‌چه به اهورامزدا و اهریمن وابسته بوده، از دیرگاه در اندیشه زبان‌شناسان اوستاپژوه مطرح‌شده و از دیدگاه‌های مختلفی قابل بررسی است. مردم‌شناسی و انسان‌شناسی در زمره این رویکردها هستند. در پژوهش حاضر، با هدف پیوند برخی واژه‌های دو قطبی با اندیشه‌های فردی و اجتماعی، به مطالعه سرنمون‌های وابسته به حیوانات، گیاهان و انسان در گویش لارستانی پرداخته شده‌است. این واژگان در طول تاریخ، برای مدلول‌های خاصی، مبتنی بر نگرش‌های دینی و فرهنگی و اجتماعی قوم برگزیده شده‌اند. کاربرد این عناصر زبانی ریشه در ثنویت دینی و موارد دیگری داشته و کمتر شناخته شده‌اند. در پژوهش حاضر با روش تلفیقی میدانی - اسنادی از نوع کتابخانه‌ای، این نوع واژگان در گویش لارستانی بررسی شده‌است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که انتخاب یک واژه مناسب برای مدلول خاص، در فرهنگ‌های پیش از اسلام، به‌ویژه زرتشتی، متأثر از عوامل متعددی از جمله دین، عاطفه و احساس، جنسیت، عامیانه‌پنداری و مانند آن بوده که در دو حوزه فردی و جمعی قابل دسته‌بندی هستند. این واژگان گاه نشان‌دار و گاه بی‌نشان هستند؛ گاهی نیز متناظر دارند و گاه بی‌متناظر به‌کار رفته‌اند.

واژه‌های کلیدی:

واژه‌شناسی
تقابل‌های دوگانه
انسان
جهان
دین زرتشتی
گویش لارستانی

تاریخچه مقاله: دریافت: ۷ تیرماه ۱۴۰۵

بازنگری: ۱۴ مردادماه ۱۴۰۵

پذیرش: ۱۲ شهریورماه ۱۴۰۵

* آدرس ایمیل نویسنده مسئول: s.abbasi31@lihu.usb.ac.ir

عباسی، سکینه. (۱۴۰۵). درباره واژه‌های اهورایی و اهریمنی (قطب‌های دوگانه واژه‌شناسی در گویش لارستانی). زبان‌شناسی و گویش‌های

ایران، ۱۱(۱). ۴۵-۶۱. <https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56511.1489>

حق نشر ۲۰۲۶-نویسنده(گان). این مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) منتشر شده است، استفاده، توزیع و تکثیر نامحدود را در هر رسانه‌ای مجاز می‌داند، مشروط بر اینکه به نویسندگان و منبع اصلی اشاره شود. هیچ اجازه‌ای از نویسندگان یا ناشر لازم نیست.

^۱ انتقال یافته به‌طریق شفاهی

۱. مقدمه

واژه‌شناسی مبتنی بر تقابل‌های دوگانه در حوزه معنایی، شیوه‌ای است که به مطالعه انتخاب‌های واقعی واژگانی از میان مجموعه عبارات می‌پردازد و می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که چه عواملی بر انتخاب یک واژه و عبارت خاص مؤثر است. این دانش، نتیجه تعامل فرد با دیگر اعضای جامعه و دنیای پیرامون و انباشته شده در نتیجه کاربرد زبان است. از این رو، مطالعه زبانی که مردم در دنیای واقعی تولید و درک می‌کنند، موضوع این علم است. بنابراین زبان در کاربرد، بهترین سندی است که برای تعیین ماهیت و سازمان خاص هر نظام زبانی در اختیار داریم (گراندلرز و گیرتس^۱، ۲۰۰۳: ۱۵۸).

از سوی دیگر، در این نوع مطالعه علاوه بر تصور کارکردبنیان از زبان، تنوع بین‌زبانی و درون‌زبانی، مقوله‌بندی و سرنمون‌ها، الگوی فرهنگی، معنای اجتماعی و اثر متقابل زبان، فرهنگ و ایدئولوژی جزء مفهومی‌های بنیادین هستند. این دانش قادر است به‌طور همزمان، «ابعاد اجتماعی شناختی» مؤثر در نام‌گذاری را به خوبی تبیین نماید (زندى و احمدی، ۱۳۹۵: ۹۹).

در این میان زبان لارستانی، به عنوان یکی از زبان‌های رایج در فلات ایران، از اشکال بازمانده و متحول شده گویش‌های مختلف زبان پهلوی دانسته شده است. این زبان که ترکیبی از زبان فارسی دری، واژگان عربی و درصد ناچیزی واژگان از زبان‌های دیگر است، در قلمرو گسترده‌ای از جنوب استان فارس و امیرنشین‌های آن سوی خلیج فارس رایج است. البته در میان دسته‌ای از مردمان ساکن در شیراز (خلاری‌ها) نیز این زبان رواج دارد (خنجی، ۱۳۷۸: ۱۳-۱۵).

مقاله حاضر، نام‌های خاص زیرمجموعه پنج سرنمون از این زبان را مورد بررسی قرار داده و از رهگذر نگرش فرهنگی پذیرفته شده قومی به آن نگریسته است. در این مورد در زبان لارستانی که زیرمجموعه‌ای از زبان‌های ایرانی میانه جنوب غربی است، شاخه‌ها و سرنمون‌های گیاهی، حیوانی، کنش‌های انسانی، اعضای بدن و بخش‌هایی از چهره و نیز برخی از نام‌های متفرقه، که در دو قطب مقابل نیکی و بدی قرار گرفته، بررسی و واکاوی شده‌اند. این پژوهش کوشیده است به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

الف. واژه‌های بازمانده مربوط به سرنمون‌های جانوری، گیاهی، انسانی و غیر آن در دو قطب مثبت و منفی کدام‌اند؟

ب. مقوله‌های وابسته به سرنمون‌های مورد بررسی چه مختصات ساختاری و معنایی دارند؟

ج. مختصات مقوله‌ها چه امر فرهنگی، زبانی و اجتماعی را اثبات می‌نمایند؟

۲. پیشینه پژوهش

نخستین پژوهشگری که به بررسی منشأ دوگانه واژگانی در اوستا توجه نمود، فراختنبرگ^۲ (۱۹۹۸) بود. وی به بازسازی معنای اصلی چند واژه به اصطلاح اهورایی و اهریمنی، چنین نتیجه گرفت که منشأ این دوگانگی، گرایش آغازین به ایجاد تمایز میان انسان و حیوان بوده و به تدریج این تمایز رنگ دینی یافته است.

گونترت^۳ (۱۹۱۴)، فرضیه فراختنبرگ (۱۹۹۸) را رد کرد و فرضیه جدیدی را مطرح نمود که بر پایه آن واژه‌هایی که از میان چندین واژه مترادف، برای دیوان برگزیده شده، همواره بیشترین نمود احساسی و کمترین معنای ضمنی خوشایند را در خود دارد.

^۱- S. Grondlars, p. Geerarts

^۲- L. J. Frachenberg

^۳- H. Gunttert

بنابراین ناخوشایندترین احساس را برمی‌انگیزد. به بیانی دیگر، واژه‌هایی که بیشترین بار معنایی منفی را دارند، برای موجودات اهریمنی به کار رفته‌اند.

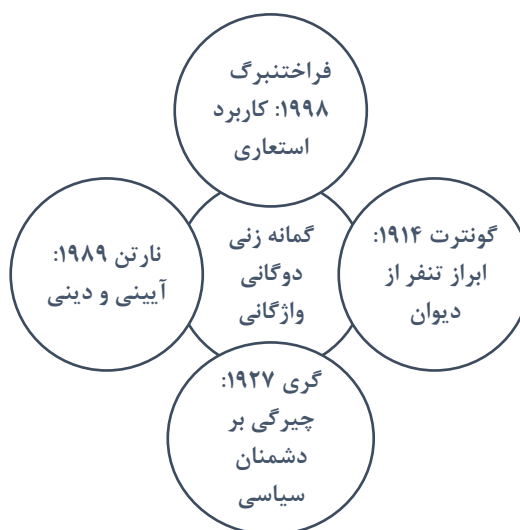
پس از آنها گری^۱ (۱۹۲۷) ضمن رد دو فرضیه پیشین، به طرح فرضیه خود پرداخت که بر پایه آن پیدایی واژه‌های اهورایی در اوستا، نه به دلیل ملاحظات زبانی یا دینی، بلکه به دلیل عوامل تاریخی یا سیاسی، به خصوص جنگ‌های قومی بوده‌است. به اعتقاد او، اوستایی‌زبانان در برخورد با دشمنان خویش، که به باورهای کهن آریایی پایبند بودند، واژه‌هایی را از آنان اقتباس می‌کردند، اما چون خود برابر آن واژه‌ها را داشتند، از آنها تنها در مفهومی توهین‌آمیز، برای اشاره به دشمنان خویش و موجودات زیان‌کار استفاده می‌کردند.

بارو^۲ (۱۹۸۹) نیز به پیروی از گری، واژه‌های اهریمنی را برگرفته از زبان دشمنان هندوآریایی آریاییان می‌داند. سرانجام نارتن^۳ در همان سال، بدون توجه به منشأ این واژه‌ها، بر این باور است که فعل اهریمنی، صرفاً بر عملی که موجود اهریمنی انجام می‌دهد؛

دالالت‌نمی‌کند، بلکه عملی را که بدان موجود اهریمنی تحمیل شده، نیز می‌نمایاند (ر. ک به رضایی باغ‌بیدی، ۱۳۷۹: ۶۹-۷۲).

شکل ۱.

نمودار فرضیه‌های موجود درباره واژگان دوگانی در اوستا

به جز پژوهش‌های زبان‌شناسان و مستشرقین در خصوص اوستا، می‌توان نگرش ابوالقاسمی (۱۳۷۴)، در خصوص کاربرد واژه‌های خاص جهان نیکی و واژه‌های خاص جهان بدی در نوشته‌های ایرانی میانه غربی اشاره نمود که متأثر از ثنویت دینی

^۱ - L. H. Gray

^۲ - H. W. Barro

^۳ - W. O. Narten

دانسته شده‌است. در میان پژوهش‌های متأخر نیز می‌توان نوشته محمودزهی (۱۴۰۲) را ذکر نمود که مسأله فوق را در متون فارسی میانه بررسی نموده‌است.

از سوی دیگر، درباره زبان (گویش) لارستانی پژوهش‌های ارجمندی پیش‌روست. اقتداری (۱۳۳۰) جنبه‌هایی از دستور زبان لارستانی را بررسی نموده‌است. وثوقی (۱۳۶۹) به صرف افعال، ضمائر و برخی مباحث دستوری زبان لاری توجه کرده‌است. از دیگر پژوهش‌های مربوط می‌توان به نوشته کوچی کامیو کار^۱ (۱۹۷۹) و (۱۹۸۶)، پژوهشگر ژاپنی، اشاره نمود. به جز این آثار، لطفعلی خنجی (۱۳۷۸) به صرف و نحو زبان لارستان به طور مفصل توجه کرده‌است. نیز برحیان (۲۰۲۴) به بررسی مختصات گویش خنجی از انواع گویش‌های لارستانی توجه نموده‌است. اما درباره سرنمون‌های در- زبانی در زبان لارستانی تا جایی که نگارنده اطلاع دارد، پژوهشی صورت نگرفته و نوشته حاضر در نوع خود تازگی دارد.

۳. چارچوب نظری پژوهش

۳-۱. روش پژوهش

بر اساس آخرین آمار (۱۳۹۵)، دست کم دویست هزار نفر به گویش لارستانی سخن می‌گویند. (نتایج سرشماری نفوس و مسکن) اغلب این گویشوران در حوزه جغرافیایی گسترده‌ای شامل لار، هرمزگان و بوشهر و کشورهای عربی حوزه خلیج فارس سکنی دارند. (بانک اطلاعات تقسیمات کشوری، ۱۴۰۵: مدخل لارستان) گرچه تفاوت‌های اندکی میان گویش‌ها، دیده می‌شود. ملاک انتخاب واژگان، دسته‌بندی مورد نظر نگارنده بوده است. داده‌های این پژوهش حاصل زیست و مشاهده نگارنده در بوم لارستان بوده و به صورت میدانی گردآوری شده‌است. در مواردی نیز به طریق مصاحبه تهیه شده‌است. شیوه مصاحبه پرسش و پاسخ و ضبط موارد از افراد آگاه به فرم کهن گویش بوده‌است (در بخش منابع این افراد معرفی شده‌اند). در ادامه، جهت تحلیل و بررسی، از روش اسنادی از نوع کتابخانه‌ای استفاده شده‌است. بدین منظور، ابتدا داده‌های لازم از گویش مورد نظر گردآوری و دسته‌بندی شده‌اند و سپس به بررسی زبان‌شناختی واژه‌ها بر پایه دیدگاه‌های نام‌شناسی توجه شده‌است. ملاک انتخاب نام‌ها، گستره رواج هر کدام، این شیوه، پژوهشگر را در پیگیری فرایند تکوینی پدیده اجتماعی، فرهنگی و زبانی، از رهگذر مطالعه شناختی واژگان به‌ویژه نام‌ها یاری می‌رساند.

۳-۲. فرضیه پژوهش

به‌طور کلی، در نوشته‌های ایرانی میانه غربی، بر اثر ثنویت دینی دو نوع واژه به کار رفته‌است: واژه‌های خاص جهان نیکی و واژه‌های خاص جهان بدی (ابوالقاسمی، ۱۳۷۴: ۱۸۵). این نظریه را پژوهشگران متأخر در متونی نظیر دینکرد، بندهش و مینوی خرد نیز بررسی نموده‌اند که در پیشینه به آن اشاره شد. این نظریه در گویش‌های ایرانی به‌طور مجزا بررسی نشده‌است. نگارنده بر این باور است که یکی از حوزه‌هایی که می‌توان در آن واژه‌های ایزدی و اهریمنی را بررسی نمود، گویش «لارستانی» است. علت امر، کاربرد دو دسته از واژگان نیک و بد برای قطب‌های مثبت و منفی در گویش مورد بررسی است.

^۱ - K. Kamio Car

۳-۳- رویکرد نظری تحقیق

به طور ذاتی، «زبان» انسانی به عنوان ابزار ارتباطی و انتقال اندیشگانی، همچون «عمل و کنش» انسانی دارای دو بن نیک و بد در دو قطب مخالف است. این فرایند تقابلی، به‌ویژه در حوزه زبانی در قرن اخیر مورد توجه زبان‌شناسان، جامعه‌شناسان و روان‌شناسان بوده‌است. در زبان‌شناسی سوسور^۱ (۱۸۵۷-۱۹۱۳) تقابل زبانی از حوزه واجی، در دایره ساختار زبان آغاز می‌شود. وی معتقد است زبان نظامی از نشانه‌هاست که در آن تقابل‌های بزرگ و کوچک وجود دارد. در این نظام تقابلی علاوه بر واژگان، در حوزه گزاره‌ها، متون ادبی و گفتمان‌ها تقابل وجود دارد (باقری، ۱۳۷۹: ۵۴). برای نمونه (پراپ، ۱۳۶۸: ۵۲) تقابل‌های دوگانه را در حوزه خویشکاری‌های قصه و همچنین نقش‌آفرینان آن بررسی کرده‌است. اشتروس (اشتروس^۲، ۱۹۶۲: ۲۱۶) نیز نظریه تقابل‌های دوتایی را ساختار جاودانه اندیشه انسانی می‌داند و آن را در بررسی اساطیر و قصه‌ها به‌کار گرفت. به‌جز آنها گریماس (سلدون، ۱۳۷۷: ۱۴۴) نیز تقابل‌های دوگانه را در اسطوره ادیب بررسی کرده‌است. به‌همین ترتیب، بزرگ‌ترین تقابل نزد اسطوره‌شناسان، تقابل میان نیکی و بدی است که در پژوهش حاضر اساس کار قرار گرفته‌است. بنابراین محدوده تقابل‌ها، به دلیل زیرساخت اندیشگانی بشر، در حوزه زبان و ساختار و معنای آن و به‌تبع آنها در گستره جامعه، سیاست، اقتصاد و فرهنگ نمود دارد.

قطب منفی یا بد در زبان، متأثر از مؤلفه‌های فراوانی بوده، از جمله در برخی موارد، ریشه در دین و مذهب دارد. در توضیح این امر رجوع به «توتم»، به‌عنوان پایه اندیشه دینی گذشتگان قوم در خور توجه است. در نظام توتمی، هر یک از گروه‌های بزرگ به گروه‌های کوچک‌تر تقسیم می‌شوند که به آن «کلان» می‌گویند. کلان‌ها گروه‌های اجتماعی هستند که مشخصه آنها داشتن توتم است. توتم گاه حیوانی، گاه گیاهی و گاه نیرویی از طبیعت نظیر باران است. در هر حال توتم‌ها نیای گروه و فرشته و نگهبان قوم هستند و برای آنها پیام غیبی می‌فرستند و در برابر آنها که نگهبانش نیستند، خطرناک است. از بین بردن توتم مجازات‌های سنگینی دارد. این «نبایدها» از دسته پرهیزهای تابویی است و نادیده گرفتن آنها کاری اهریمنی است (فروید، ۱۳۶۲: ۱۹).

در همین ارتباط، اوستا کتاب مقدس دین زرتشتی بوده و زبان اوستایی، زبان بازمانده‌ای از جهان باستان ایران زمین است که در آن قاعده دو قطبی‌سازی زبانی در خور توجه است (ابوالقاسمی، ۱۳۷۴: ۱۸۵). نمی‌توان پنداشت این دین وابسته به ادیان توتمی است، اما قاعده حرمت سازه‌های دو گانه دینی در آن، یعنی اهورامزدا و اهریمن، گونه‌ای از ابزار انتقال زبانی را ایجاد نموده که شایسته بررسی در گویش‌های بازمانده از گذشتگان این قوم و ملت است. لذا وجود تقابل در حوزه‌های واژگانی، گزاره‌ای و گفتمانی، علاوه بر اینکه متأثر از ساختار ذهن انسان بوده و به گونه‌ای ناخودآگاه، در حوزه «فردی» عمل می‌کند، می‌تواند فرایندی «جمعی» نیز باشد که به‌طور آگاهانه از سوی سیستم قدرتمند حاکمیتی (سیاسی یا دینی) در بخش‌های مختلف اجتماع، اقتصاد و فرهنگ به‌کار گرفته می‌شود. به همین دلیل، برخی از زبان‌شناسان معتقدند موبدان و اهالی متعصب دین زرتشتی، این نوع دوگانه‌سازی زبانی را آگاهانه به‌جهت «حسن تعبیر، کاربرد استعاری واژگان مربوط به جانوران و کاربرد گونه‌های پست‌گویی و استفاده از نشانه‌های تحقیر» (رضایی‌باغبیدی، ۱۳۸۰: ۷۵) به‌کار برده‌اند. این ساختار معنادار، با مقاومت اهل زبان در برخی گویش‌های ایرانی نظیر گویش لارستانی باقی‌مانده که موضوع پژوهش حاضر است.

^۱ - F. Saussure

^۲ - C. I. Strauss

۴. تحلیل داده‌ها

ثنویت به معنای باورمندی به دو اصل علی یا دو بن و اساس در ورای پدیده‌های عالم است که اغلب به صورت دو «خدا» یا دو «نیرو» یا دو «مجموعه از ایزدان یا دیوان»، که در تقابل با یکدیگر و دست‌اندرکار عالم‌اند، بیان می‌شود (شاکد، ۱۳۹۷: ۴۱). در دین زرتشتی، با وجود یگانه‌پرستی آشکار، در قالب ستایش اهورامزدا، ثنویت روشنی میان دو نیروی متضاد، یعنی «سپنتا مینو» و «انگره مینو» وجود دارد. بر اساس یسنای ۳۰، در آغاز دو مینو یا دو گوهر همزاد (اهورا مزدا و اهریمن) در عالم تصور ظهور کردند؛ یکی از آنها نیکی است در اندیشه و گفتار و کردار و دیگری، بدی در اندیشه و گفتار و کردار. آن‌گاه که این دو گوهر به هم رسیدند برای سنجش، بار هستی و نیستی را بنا نهادند؛ بهترین منش پیروان اشه را و بدترین زندگی، هوادارن دروج را تا پایان جهان خواهد بود (یسنا، هات ۳۰، بندهای ۳-۵).

ساختار اندیشگانی کهن دینی در ایران که زبان متأثر نموده، در زبان‌های باقیمانده از دوران پیش از اسلام رسوب یافته و پابرجاست؛ اما نه با ساختار زنده و تولید فعال. «زیرا در دوره اسلامی، با حذف نگرش مذکور، این نوع ساخت واژگانی از بین رفته‌است» (ابوالقاسمی، ۱۳۷۴: ۱۸۷). بیشترین شواهد موجود در زبان مورد بررسی، در سرمون‌های وابسته به کنش انسان و اعضای بدن او، گیاهان و جانوران (حیوانات/ حشرات) و برخی اسامی نسبت و زیرمجموعه‌های آنها دیده می‌شود:

۱-۳. حشرات

در فرهنگ مردم لارستان، یک عنوان کلی برای حشرات و جانوران وجود دارد: (خَشْتُ و خُشت)^۱. در این مجموعه بزرگ حشرات با پسوند /ake - ک، که نشان از کوچک‌شمردن آنها دارد، ذکر شده‌اند. در دین زرتشتی، حشرات گزنده و برخی حیوانات در دسته «خرفستران»^۲ قرار دارند و از پیروان دین دعوت شده که آنها را بکشند. روز کشتن این موجودات مودی شامل مار، عقرب، رتیل، زنبور، ساس، سن، شپش، بید، کرم، کک، کته، کنه، مگس، ملخ، عنکبوت، سوسک، سرگیغ غلطان، بزمچه، لاک‌پشت، خرگوش، فیل و گربه «دین روز» است که بیست و چهارم هر ماه است (رضی، ۱۳۸۵، ج ۲: ۷۶۲-۷۷۵). در فرهنگ کهن ایرانی برای کشتن این موجودات از «مارغن» و «خرفسترغن» که نوعی چوبدستی خاص بوده، استفاده می‌شده است. گاه نیز «غن»^۳

1 - KhAshtokhosht

^۲ - خرفستر از ریشه «خرپ یا خرف»، در فارسی نو به معنای «شراره آتش» و «ستر» به معنای «ستردن و از بین بردن» است. احتمالاً خرفستر به معنای «ضد و از بین برنده آتش مقدس» است. بارتولمه (۱۸۵۵-۱۹۲۵ م) «خرف» را به معنای «سهیم‌بودن و نفع و سود داشتن» آورده است. لذا واژه خرفستر را به معنای از بین‌برنده سود یا همان جانور زیان کار تلقی نموده است. (وندیداد، ۱۳۸۴، ج ۲: ۷۶۲-۷۷۵)

^۳ - احتمالاً «غن» به معنای «چوبدستی» بوده که در دو واژه «خرفسترغن» و «مارغن» وجود دارد. علاوه بر این، در گویش لارستانی امروز، در واژه «جوغن» نیز وجود دارد به معنای «جوکوب». می‌دانیم که جوغن ابزاری است که در گذشته حبوبات، گندم و جو و برنج، ادویه جات و حتی گوشت را با آن آسیاب می‌نمودند. (دری، مصاحبه ۱۴۰۵/۰۱/۱۱)

ابزار کشتن این موجودات زیان‌آور بوده‌است (دادگی، ۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۲۱؛ پورداوود، ۱۳۸۰: ۹۱) در فارسی متداول، این چوبدستی «دمب گوی»^۱ گفته می‌شود^۲ و هنوز نیز مردمان با آن آشنا هستند.^۳ (نیز فتحی، مصاحبه ۱۴۰۴/۰۶/۱۶). در باور پیشینیان، موجودات مزبور، آفریده اهریمن هستند و زیان‌آور؛ پس کشتن آنها لازمه بهدینی است. «پیداست که هر بهدینی باید یکی غن داشته باشد که خرفستران و گناهکاران را بدان زند و کشد تا که فرمندتر شود.» (دادگی، ۱۳۸۵: ۱۲۰-۱۲۱). در گویش لارستانی در نام‌های این موجودات، پسوند تحقیر «ک/ک» یا «های بیان حرکت» افزوده شده و آنها را در یک دسته واژگانی خاص قرار داده‌است. این موجودات معادل ایزدی ندارند (نیز مصاحبه فتحی، ۱۴۰۴/۰۴/۱۶)؛ (عینی، مصاحبه ۱۴۰۴/۱۱/۰۸):

جدول (۱)

معادل اهریمنی نام حشرات و حیوانات در گویش لارستانی

معادل فارسی	معادل اهریمنی	معادل ایزدی
مورچه بدون بو	گره /gəra/	—
مورچه بودار	مِر /mər/	—
عنکبوت	بره /bəra/	—
خر خاکی	کوکونک /kokonake/	—
نوعی قورباغه	شَل خورک /šal Xorak/	—
نوعی حشره با پاهای دراز	اسبک شیطن /aspakey šeitūn/	—
نوعی ملخ	ملخ شیطن /malakxe šeitūn/	—
نوعی عنکبوت ریز	خاگرک /agerakeX/	—
سجاقک	سوزنک /sūzanake/	—
نوعی سوسک هفت رنگ	فلفلوزک /falaloŵzake/	—
سوسک	شک (/akš/)	—
پشه ریز	پلک /palake/	—
شپش	لک /ləlake/	—
ساس	هش /hešh/	—
کک	نِهتک /ne ⁰ take/	—

1 - Dombe Gowi

^۲ - در روز پنجم اسفند و در جشن اسپندماه از اسپند روز (اسفندرمذ روز اسفندرمذ ماه)، مردمان لارستان طی آیینی خاص، با افروختن آتش و تکان دادن دست اطراف آتش (همچون اهالی دین و شمن‌ها)، ترانه‌ای می‌خوانند که به صورت زیر است (فیروزی، مصاحبه ۱۴۰۴/۰۴/۰۹)؛ (طاهری، ۱۴۰۴/۱۰/۱۰):
mâr adar/ ağrab adar/ mošk adar/ Ğazūk adar/ jow ajâ/ gonom ajâ/ kešmeš ajâ / ormâ ajâ/

در معنای دعایی «مار و عقرب و سوسک از خانه بیرون باد و جو و گندم و کشمش و خرما در خانه باد.» در دوره‌های جدید در ترانه مذکور، مواد غذایی جدیدتر نیز جانشین‌سازی شده‌است.

^۳ - توضیح این نکته ضروری است که گاو حیوان مقدس دین زرتشتی است و نامیدن یک چوبدستی خاص با سری ستبر و نابودگر به نام «دمب گوی»، حکایت از راندن خرفستران در دین مذکور با حیوان مقدس دارد. در داستان فریدون در شاهنامه، این قهرمان اساطیری با گرز گاوسر نابودکننده اژی دهاک است و بوالعجب که به وی دستور داده می‌شود که تنها ضحاک را دربند کند زیرا کشتن این اهریمن سبب پراکنده شدن خرفستران در جهان خواهد شد. (ر. ک به بهار، ۱۳۷۵: ۱۹۱-۱۹۲)

معادل فارسی	معادل اهریمنی	معادل ایزدی
بید	/kowak/ کَوَک	—
نوعی حشره با پا‌های ریز	/dowdovake/ دودوک	—
نوعی سوسک	/bareštakey Mar/ برشتکِ مار	—
کفشدوزک	/xatūnake/ خاتونک	—
زنبور عسل	/pašeī Asal/ پشه ی عسل	—
زنبور قرمز	/bâz/ باز	—
شب‌پره	پروانه شیطن /parvāney /šeitūn/	—
نوعی سوسک بدبو	/Ġazūk/ غزوک	—
جیرجیرک	/jərjərake/ جر جرک	—
نوعی سوسک درختی بدبو	/tosūke/ تسوک	—
نوعی سوسک	/gohgollūnak/ گه گلونک	—
مارمولک	/leĉ/ لچ	—
نوعی سوسمار (چلپاسه)	/kalpok/ کلپک	—
بز مچه	/pahmēzake/ پهمزک	—
قورباغه	/bak/ بک	—
شل‌بر	/Šalbolak/ شَل بُلک	—
هزارپا	/gošbolak/ گُش بُلک	—
موش	/mošk/ موشک	—
خفاش	/Šowparak/ شوپرک	—
جغد ^۱	/shək/ شک	—
پروانه	/bâfalake/ بافَلک	—
زنبور زرد	/bâze zarde/ باز زرد	—
زنبور سیاه	/bâze golatī/ باز گُلّتی	—
شاپرک پشمالو	/kerme bahârī/ کرم بهاری	—

چنانکه ملاحظه می‌شود معادل ایزدی برای خرفستران در این زبان وجود نداشته و معادل‌هایی با پسوند تحقیر در گویش لارستانی با افزودن «ک تحقیر» دیده می‌شود. اما گاه وارونه‌سازی در ساخت واژه رخ داده و از ترکیبی از یک واژه قطب مثبت با یک واژه قطب منفی، یک واژه اهریمنی ساخته شده است مانند: «اسپکی شیطن یا ملخ شیطن». نیز وند پایانی نام حیوانات و حشرات به جز «کَک»، «های بیان حرکت» یا «ک تحقیر (یا تصغیر)» است. در پاره‌ای از موارد نیز واژه به کار رفته، نشان‌دار نیست مانند واژه «باز».

^۱ - جغد در دسته خرفستران پر دار قرار دارد.

۲-۳. گیاهان

در دین زرتشتی، گیاه آفرینش چهارم و در بخش نهم این کتاب، با تفصیل از آن یاد شده‌است (بندش، ۱۳۸۵: ۱۲۷-۱۲۷). در وندیداد آمده که درختی عظیم و سترگ که چشمهٔ تجدید حیات همهٔ گیاهان روی زمین است و در میان دریای فراخکرت در کوه هرا روییده، خلقت گیاهی اول است: «درختی خوب آب‌خورده که روی آن از هر نوع گیاه صدها و هزارها هزار روید.» (وندیداد: ۵-۱۹)

در یشت‌ها (۱۲-۱۷) درخت «سینا»^۱ «سیمرو/ سیمرغ» نامیده شده‌است. این گیاه شفاعت‌بخش خوانده می‌شود زیرا بذر همهٔ گیاهان و داروهای گیاهی از این درخت است. لذا درخت «بس تخمه» و «دور دارنهٔ غم» نیز دانسته می‌شود. نزدیک این درخت در دریای فراخکرت، درخت بزرگ و توانای «گوکرن»^۲ (هوم سفید) واقع شده که در پهلوی آن را «گورکنه» می‌نامند و گیاهان دارویی آن را فراگرفته‌اند. (همان: ۴-۲۰) همچنین در کتب پهلوی آمده که این درخت هوم سپید، سرور همه گیاهان است و دربارهٔ خواص آن گفته‌اند که هر که آن را بخورد عمر پایدار می‌یابد. فراخکرت که مکان رویش آن است، در جنوب کوه هرا واقع شده و با سوما و جاودانگی و گیاهان دارویی ارتباط دارد. (رضی، ۱۳۸۵: ۳۲۵)

نیز گیاهان که سبب تولید و گسترش ملکوت حیوانات و جاندارانند به امرداد یا همان جاودانگی اختصاص دارد که هم از دیدگاه معنوی و هم پدیده‌های طبیعی همیشه با خرداد (ماه رسایی و کمال گیاهان) همراه است (یسنا ۱۰-۱۱/۳۴). همچنین در دین زرتشتی، به کشاورز و کشاورزی اهمیت فراوانی داده شده و جشنی برای کشاورزان برگزار می‌شده که «امشاسپندرا» خوانده می‌شود. (بیرونی به نقل از رضی، ۱۳۸۵: ۱۶۵)

در کاربرد واژگان مربوط به گیاهان در گویش لارستانی، معادل‌های دوگانه‌ای برای انواع خوراکی و سمی گیاهان وجود دارد که در آن معادل اهریمنی با افزودن یک واژه منفی به نوع خوراکی گیاهی ساخته شده‌است. این گیاهان طعم «تلخ» دارند و آفریدهٔ «تریز دیو» در متون پهلوی دانسته شده‌اند. وی به گیاهان زهر درآمیزد. (دادگی، ۱۳۸۵: ۱۲۵) در گویش لارستانی برای معادل‌های خوراکی گیاهان، نوعی سمی وجود دارد که با افزودن نام جانوران (مار/ خر/ سگ/ گاو/ کلاغ)، نامقدس بودن آنها تشریح می‌گردد (نیز قائدی، مصاحبه ۱۴۰۴/۰۹/۱۲):

موارد زیر به‌عنوان نمونه قابل بررسی است:

جدول (۲)

معادل اهریمنی و ایزدی وابسته به گیاهان و خاک در زبان لارستانی

معادل فارسی	معادل اهریمنی	معادل ایزدی
هندوانه	هندونی خر /həndūney Xare/	هندونه (Hendūna)
دنبیل	گل غهر /golğahr/	غهر (Ġahr)
قارچ	هکار سگ /hakāre Sage/	هکار /hakār/
بابونه	بابونی مار /bâbūney mâre/	بابونه /bâbūna/

1 - Saena

2- Gaokerena

معادل فارسی	معادل اهریمنی	معادل ایزدی
جاشیر	جاشیر خر /jâšîre xare/	جاشیر /jâšîr/
سنیل وحشی	گند کلاغ /gonde ghalâghe/	سمبل /sombol/
خار مریم	کلهری خر /kaləhrey Xare/	کلهره /kaləhre/
گل خشکیده		—
ترک خورده	نونکِ گربه /nūnakey Gorba/	

۳-۳. انسان و مقوله‌ها

واژگان مربوط به انسان، کنش‌ها و صفات و اجزای بدن او، در دو قطب مثبت و منفی، بزرگ‌ترین دایره واژگانی را در گویش لارستانی در برمی‌گیرد. در توضیح این امر می‌توان گفت زرتشت از هفت وجود یا هفت جلوه اهورامزدا سخن‌رانده که بر حسب اراده او آفریده شده‌اند: «سپنتا مینو»، «وهومنه / بهمن»، «اردیبهشت / اشه»، «خستره ویریه / شهریور»، «ارمیتی / اسپندارمذ»، «هوروات / خرداد» و «امرات / مرداد» به ترتیب در معنای «روح نیکوکار»، «اندیشه نیک»، «راستی»، «شهریاری مطلوب»، «اخلاص»، «کمال» و «بی‌مرگی». مشخصه اصلی اهورامزدا «روح نیکوکار» یا «آفریننده» است، اما سایر جلوه‌ها تجلیاتی است که هر کدام از انسان‌ها می‌توانند در آن سهیم باشند. این جلوه‌ها، وسیله‌هایی است که خدا را به انسان و انسان را به خدا نزدیک می‌گرداند. لذا زرتشت معتقد بود که هر که به اهورامزدا روی آورد و از او اطاعت‌نماید از راه کارهای نیک و اندیشه نیک (وهومنه) به بی‌مرگی و کمال خواهد رسید (یسنا، ۱۳۱۲: یسن ۴۵، بند ۵). اندیشه نیک موجودی است که در دو جهت فعالیت دارد؛ با سخنانِ اندیشه نیک است که مردمان مقام ایزدی را خطاب قرار می‌دهند و با سخنانِ اندیشه نیک است که مقام خدایی به آنان پاسخ‌می‌دهد (موله، ۱۳۵۶: ۶۴). این جاودانان همگی نقش‌های بسیار مهمی در دین زرتشتی دارند و مردمان را یاری می‌کنند تا در سرشت خدا سهیم باشند. آنان نظم را بر روی زمین نگاه می‌دارند زیرا بیماری و مرگ و دیوان و جادوگران و آفریدگان شریر، یعنی همه آنانی که با نظم جهانی - که خواست خداست - به مبارزه برمی‌خیزند، سرکوب‌می‌نماید. (هینلز، ۱۳۵۶: ۷۱)

در مقابل آنها نیروهای شرّ، به عنوان نمود بی‌نظمی و ناهماهنگی، وجود دارند. «انگره مینو»، «ایشمه / خشم»، «ژی دهاکه»، «آز / حرص»، «اکه‌منه / اکومن / اندیشه بد یا بی‌نظمی». از جمله نیروهای شرّ در آیین زرتشتی است. انگره مینو، رهبر دیوان و اهریمنان است و هدف او تخریب جهان است. او در جایگاه شرارت یا بدترین اندیشه است و آفریننده اهداف بد است (هینلز، ۱۳۵۶: ۸۰). بدین ترتیب، امشاسپندان و ایزدان در برابر (همیستار / رقیب) اهریمنان هستند. اگر کسی خشمگین باشد یا در دل رشک راه‌دهد یا به دیگری کینه‌ورزد (پندار بد)، زندگانی پر از رنج و درد دارد و سرمایه تمام این پنج دیو، «نیاز» است. چون زندگی با نیاز سپری‌شود، از پدیدمی‌آید و چون از پدیدآید رشک ایجاد می‌شود و چون چندی بر رشک بگذرد، کین و خشم پدیدمی‌آید و خشم بدترین و بدخوترین دیوان به‌شمار می‌رفته‌است.

از نظر زرتشت گام‌نهادن در راه راست (اشه)، تنها راه چیرگی بر «آز و نیاز» است که سرچشمه بدی‌هاست. براین‌اساس، وی به مردمان خود آموخت که برای نیکی، فدیة نذر و سپاس بیاورند و برای دفع آسیب و ناخوشی نیز نذر بدهند. کلیه «کنش‌های انسانی، «صفات» و یا «نام‌های مربوط به بدن انسان»، بر این اساس ذیل پندار نیک (هومت)، کردار نیک (هوورشت) و گفتار نیک (هوخت) قرار می‌گیرند و عکس آنها ذیل کنش‌ها و پندارها و گفتارهای اهریمنی (دروغ «Dergvant») جای‌می‌گیرد (مینوی

خرد، ۱۳۶۴: ۵۲). در گویش مورد بررسی، تمامی این جداگونگی و دو قطبی‌سازی قابل بررسی است (کامجو، مصاحبه ۱۴۰۴/۰۷/۰۳)، (موسوی، مصاحبه ۱۴۰۵/۰۱/۰۵):

جدول (۳)

معادل اهریمنی و ایزدی وابسته به انسان در زبان لارستانی

معادل فارسی	معادل اهریمنی	معادل ایزدی
دندان	/nišk/ نیشک	/dodū/ ددو
لب	/Čill/ چیل	/lab/ لب
دهان	/kap/ کپ	/dahan/ دهن
چانه	/boč/ بچ	/Čona/ چنه
پا	/leng/ لنگ	/pâ/ پا
ناخن	/xenj/ خنج	(nâwom) ناخم
دماغ	/pūz/ پوز	/domağ/ دماغ
انگشت	/penja/ پنجه	/kelik/ کلیک
سر	/kalla/ کله	/sera/ سر
مو	/pat/ patər/ پتر	/palok/ پلک/ مود
زیر بغل	/kong/ کنگ	/Čəl/ چل
شکم	/koma/ کمه	/eškom/ اشکم
بو	/gand/ گند	/bə/ ب
پر	/pot/ پت	/fall/ فل
خال	/G ^ə ek/ گک	/xal/ خال
گونه	/Gop/ گپ	/lop/ لپ
دختر	/doxtaraka/ دخترکه	/dote/ دت
پسر	/kalaka/ کلکه	/pos/ پس
زن	/zen/ زن	/zan/ زن
زن غیر پاکدامن	/paɣyarah/ پتیاره	_____
بچه	/gomūn/ گمون	/bač/ بچ
زیبا/ زشت	/Dohū/ جهو	آلهنما/ /ahnoma/ (کنفت)
بلند	/derâz/ دراز	/keneft/
کوتاه	/kotonge/ کتنگ	/boland/ بلند
دیوانه (عصبی)	/Gena/ گنا	/keitâ/ کیتاه
دیوانه (روانی)	/Fekrî/ فکری	_____
پاکیزه	/Loš/ لش	/pâk/ پاک
نرم	/las/ leisârakî/ لاس/ لیسارکی	/narm/ نرم
چروک (برای صورت)	/kəl/ کل	_____
گلو	/xər/ خر	_____

معادل فارسی	معادل اهریمنی	معادل ایزدی
پیر	بُج لی زمی /boč lei zemī/	پیر /pīr/
سخن گفتن	وَر زَته /vər zata/	حرف زَته /harf zata/
خوردن	زَمَکده /zəmakeda/	خَرده (xorda)
جویدن	کُرچیدن /kūrčēda/	جُودَه /Ďovēda/
بلعیدن	لرسیدن /lorsēda/	ملکیدن /molkēda/
خواهیدن	تُمَرگده /kapēda/ // تومارگده /tomargēda/	خَتَ /xoata/
نگریستن	چش کارگ کرده /Čəš kârg kərda/	نگاه کرده /nəga kərda/
نشستن	پَرشکده /perškēda/	شست /Šasta/
پاشیدن	پَتَشَتاک کرده /peteštak kerda/	پاشده /pašēda/
دزدیده گوش دادن	گُش مُر کرده /goš mor kerda/	گوشاکرده /gošâKerda/
دو رویی	لیم بده /līm boda/	یک لو /jâklū/
رسیدن و کمال /نارس	گَک /gək/	لُخ /lox/
گذاشتن	بِستَ /basta/	نَدَه /nada/
آمدن	مُج مار شپا چده /mâr Šapâ Čēda/	آنده /anda/
رفتن	پسپر بده /paspar boda/	چده /Čēda/
زایمان کردن	چَکده /chakēda/	بَچ آورده /bač avorda/
بیپوش شدن	سِرَخده /seraxēda/	از هِش چده /az heš Čēda/
خندیدن	چیل فراخ کرده /Čil ferax kərda/	خونده /xonēda/
ناراحت شدن	بوزگ کرده /būzg kərda/	غصه خورده /Gossa Xārda/
سخن گفتن	وَر زَته /vər zata/	حرف زَته /harf zata/
دراز کشیدن	لارد آورده /Lârd Avorda/	—
رقصیدن	کن مستکه بازده /kon mastake bâzedā/	رخصده /raxsēda/
گندیدن	بِه کَرده /bə kərda/	ناز کرده /nâz kərda/
بزرگ	گَت /got/	گَپ /gap/
کوچک	کَنگله /kengəle/	کوه /kəvə/
هنرمندی	انگره /angara/	هنری /honari/
دسته (جمع)	گلِه مَرگُهون /gala margahūn/	دست /dasta/
قبر	گَر /gər/	خاک /جا /Xâ k/Jâ/
قدم دار	کَچک سیا /kačak seyâ/	خش پا /Xoaš Pâ/
گستاخ	چش فراغ /Češ fərâg/	—
بی عفت	کَرک /kərak/	—
کفش	چَک /Čak/	کفش /kaf Š/
لباس	لَک و پَک /lak o pak/	جُمَه /Ďoma/

۳-۴. سرنمون‌های میان ذهن و جهان در اندیشه انسان اوستا باور

سرنمون، سطحی ذهنی است که دربرگیرنده اطلاعات بین ذهن و جهان خارج است. این سطح، عناصر مرکزی مقوله‌هاست که نهادینه شده و اهل زبان روی آن توافق دارند. بر اساس نظریه زبان‌شناسی شناختی، عضویت در یک مقوله از طریق دارا بودن

ویژگی‌های خاصی حاصل می‌شود و نه دارا بودن همه ویژگی‌ها. عضو یک مقوله ممکن است همه ویژگی‌های یک سرنمون مقوله را دارا باشد، اما اگر تعدادی و نه همه ویژگی‌ها را دارا باشد هنوز هم می‌تواند عضو مقوله باشد (همپتون به نقل از بهرامی خورشید، ۱۴۰۰: ۲۳-۲۰).

چنانچه دقت کنیم در سرنمون‌های وابسته به انسان و جهان (شامل گیاهان، خاک، جانوران)، سطح ذهنی دوگانگی دارد، برای آن چه در قطب مثبت ذهنی قرار دارد، واژگان ایزدی و آن چه در قطب منفی قرار دارد، واژگان اهریمنی به کار رفته‌است. در تحلیل این مورد، بهتر است از قانون «بازنمایی ذهنی» جمع، زیر مجموعه قانون «آمیختگی»^۱ استفاده گردد. در ذهن انسان تقدس‌باور کهن، از دید لوسین لوی برول اصل علیت از منطقی متفاوت با ذهن انسان مدرن، تبعیت می‌کند. لذا چنین انسانی، علت یک رویداد را با آنچه پیش از آن اتفاق افتاده، یکی می‌داند. (لوی برول، ۱۳۹۰: ۱۳۶) به بیانی دیگر، در چنین ذهنی «خطای توالی زمانی» دارد. در ذهن انسان ابتدایی، چیزی به نام «تصادف» وجود ندارد. رویدادهایی که از لحاظ زمانی نزدیک به هم رخ داده باشند، حتی از نظر مکانی هم از هم دور باشند، در نظر آنها ارتباط علی دارند. در این مورد در ذهن انسان مزدایی زیرمجموعه اهریمن، در کنش و منش همانند خود اوست و عکس آن نیز مصداق دارد؛ به این معنا که اورمزد و مقوله‌های وابسته به او نیز همچون وی عمل می‌کنند. برای نمونه در زیرمجموعه حشرات، همه موارد اهریمنی هستند به این دلیل که در دین زرتشتی، حشرات به واسطه زیست در جهان زیرین خاک، زیان‌آوری به حال انسان، تغذیه از آلودگی‌ها، زندگی دوگانه آشکار و پنهان و دارا بودن نیروی جادو به اهریمن تعلق دارند. لذا توانایی تشخیص دانه برای مورچه، از دید چنین انسانی به نیروی جادویی حشره بستگی دارد نه قدرت بویایی آن (دادگی، ۱۳۸۵: ۹۹).

در این نمونه از قطبی‌سازی، معادل‌های ساخته‌شده در گویش لارستانی برای نام حشرات که در زمره خرفستران قرار دارند و پیش از این در مورد (جدول شماره ۱) از آن بحث شد، پسوند تحقیر «ک/ک/ک/ه» به کار رفته‌است؛ چنانچه در نام «سوزنک، غزوک، مُشک» دیده می‌شود. در پاره‌ای از موارد نیز نشانی در واژه وجود ندارد، چنانچه در واژگانی «لج، گره و بره» وجود دارد. نکته جالب توجه در منفی‌سازی اجزای بدن انسان، استفاده از معادل‌های جانوران است، چنانچه تمام اعضای بدن انسان در شکل اهریمنی، همان اعضای بدن جانوران (اعم از خرفستران و غیر آن) است. بنابراین نوع قطبی‌سازی «چیل، کپ، بچ، کنگ، خنج، پوز، نیشک، کله، کمه و پت» مبنای تحقیر و توهین برای انسان دارد. در این مورد تمایز انسان - حیوان نظیر تمایز اهورا - اهریمن است. در بندهش، اهریمن سیمایی همچون جانوران از جمله «وزغ»^۲، «مار»، «چلپاسه»، «مگس» و چهره انسانی «مرد جوان» دارد (دادگی، ۱۳۸۵: ۵۱-۵۲). در این مورد، قانون مجاز جزء به کل، بار کنش‌سازی اهریمن را بر عهده دارد.

در پاره‌ای از موارد «فعل و کنش» جانور برای کنش اهریمنی انسان به کار رفته مثلاً «چکیدن» (قابل مقایسه با چاکیدن) (چاک خوردن) در فارسی امروز) و کرچیدن و لرسیدن» به معنای (زایمان کردن، جویدن و بلعیدن) استفاده می‌شود. گاهی خود فعل اهریمن برای انسان به کار رفته مانند «ور زدن» برای سخن گفتن فرد بد. این فرایند ذهنی، سبب‌شده چنین ذهنیتی در انتخاب

1 - The Law of Participation

^۲ - وزغ در بندهش ضد ماهی است. (دادگی، ۱۳۸۵: ۵۶) می‌توان پنداشت ماهی در آب پر و فراخ حضور دارد و وزغ در آب در حال خشک‌شدن و تبخیر. همین نشان، این جانور را در دسته علامات خشکسالی (اپوش دیو) به عنوان یکی از مهمترین افریدگان اهریمن در متون دینی زرتشتی قرار داده‌است.

و نام‌گذاری نیز به گونه‌ای دو قطبی عمل نماید. منفی‌سازی‌های واژگانی، به جز ریشه‌های فلسفی متأثر از مؤلفه‌های دینی و آیینی، عمدتاً ریشه در مؤلفه‌های زیر دارد:

۱-۳-۴ - منفی‌سازی حسی - عاطفی

در این نوع منفی‌سازی موارد چندش‌انگیز و آلوده نیز واژه‌های خاصی را در فرهنگ لارستانی به خود اختصاص داده‌است. برای نمونه در برابر پاک، عاقل، کوتاه، بلند و برخی موارد دیگر که معمولاً «صفت انسانی» را توصیف می‌نمایند منشأ منفی‌سازی، مبنای حسی و عاطفی دارد نه دینی. چنان‌که در فارسی امروزی این نوع آفرینش از طریق پیشوندهای «بی، نا، نـ، پاد، ضد، لا، غیر، فاقد و عدم» و افزودن ان به واژه صورت گرفته‌است (باطنی، ۱۳۷۹: ۷۸). لذا دستور زبان جهانی است و در کلیه زبان‌ها قابل مطالعه است.

۲-۳-۴ - منفی‌سازی جنسیتی

این نوع منفی‌سازی در گویش مورد بررسی کمتر نمود دارد یا نمونه‌های کمتری از آن به‌جای‌مانده‌است. برای نمونه «پتیاره» که صفت اهریمن است (زادسپر، ۱۳۶۶: ۲۸/۳؛ یسنا، ۱۳۱۲: ۲/۶۱؛ وندیداد، ۱۳۸۵: ۳/۲۰؛ یشت‌ها، ۱۳۷۰: ۳۹/۸) برای «زن نابکار» به‌کار می‌رود؛ اما برای «مرد بدکنش» کاربرد ندارد. این تمایز، نشان از تفوق مردان بر زنان در کیش زرتشتی دارد^۱ (وندیداد، ۱۳۸۵: ۴۷/۴) که در گویش لارستانی نیز رسوب یافته‌است. بر این اساس ویژگی، لقب یا صفت اهریمن برای زن به کار رفته نه مرد.

نمونه‌های از این کاربرد برای مردان نیز در واژه «انگره» وجود دارد که صفت اهریمن است و برای «مردان بی‌هنر و بی‌کار» به‌کار می‌رود. چنان‌که «انگره‌مینو» (اهریمن) در برابر «سپنتا مینو» (اهورا مزدا)، در معنای «شرّ مطلق» در تقابل با «خیر مطلق» در متون فارسی میانه به‌کار می‌رود (بندش، ۱۳۸۵: ۱۵). گاهی نیز صفت اهریمن به صورت مشترک برای زن و مرد کاربرد دارد، مانند واژه «گنا» در معنای «مجنون و دیوانه» که در متون مذکور برای اهریمن به‌کار رفته‌است (همان: ۱۷)؛ (کامجو، مصاحبه ۱۴۰۴/۰۷/۰۷).

۴-۴ - ساختار شناسی واژگان

به‌طور کلی واژگان سرنمون‌های گیاهی، جانوری و انسانی در سه ساختار «مفرد»، «مرکب» و «جمله (اسناد مجازی)» قرار دارند. معادل‌هایی که برای اجزای بدن انسان به‌کار رفته، همگی مفرد هستند، نظیر معادل‌های اجزای صورت و اندام (چیل، نیشک، کپ، بچ، لنگ، خنج، پوز، پنجه، کله، خر، پت، کنگ، کمه و گپ). برخی از صفات انسانی نیز مفرد هستند (گنا، گت، کنفت، گک، انگره) که با فرم کهن خود در گویش لارستانی باقی‌مانده‌اند؛ نیز برخی از کنش‌های انسانی مفرد هستند مانند «زمکده، ترکده، کرچده، سرخده، پرشکده و چکده»^۲. همچنین نام برخی از جانوران مفرد است مانند «بره/ گره/ مر».

^۱ - گرچه در اوستای کهن ارزش انسان اعم از زن و مرد بر مبنای گفتار، پندار و کردار نیک بوده و جایگاه مرد و زن نیکو یکسان است، اما شواهدی در متون پهلوی وجود دارد که حکایت از ضعف جایگاه زنان در دوران زرتشتی ساسانی است. (دریایی، ۱۳۸۶: ۱۷۲)

^۲ - «Eda» (یده) معادل «یدن» است که در حاصل مصدر زبان فارسی نو وجود دارد.

معادل‌هایی که برای گیاهان اهریمنی به کار رفته همگی مرکب‌اند و در ترکیب آنها، شکل ایزدی واژه به جانورانی همچون «مار/ خر/ کلاغ/ گربه/ سگ» افزوده شده است همچون (هندونه خر، جاشیر خر، بابونه مار، گند کلاغ، کلهره خر، نونک گربه). نیز بسیاری از واژه‌های معادل جانوران نیز مرکب است. این ترکیبات اغلب با افزودن یک جزء اصلی به پسوند تحقیری ساخته شده‌اند، در سایر موارد رنگ حشره (باز زرد)، کنش حیوان و پسوند «نک» (دودوک، شوپرک، شل خورک)، توصیف ظاهر و پسوند «نک» (بافلک (دارنده بال))، وصف مجازی آن به اضافه «نک» (خاتونک، سوزنک و برشتک مار) و یا با افزودن واژه «شیطون» (ملخ شیطون، اسپکی شیطون و پروانه شیطون) حاصل شده است.

دسته بزرگی از صفات و کنش‌های انسانی مرکب هستند. از دسته صفات «هنما»^۱ (Ah+ Noma)، چش فراخ، فکری (فکر+ یای نسبت) و کچک‌سیاه و از دسته فعل‌ها و کنش‌های انسانی «به کرده، بوزگ کرده، لارد آورده، لیم بده، تمرگده، پتشتک کرده، ور زته» را می‌توان برشمرد. در پاره‌ای از موارد نیز کنش انسانی بافت «جمله» یافته است. در این ساختار، افعال یا صفات منفی و اهریمنی به کار رفته برای انسان، بافتی مجازی بر پایه تشبیه و کنایه به خود می‌گیرد. برای نمونه «مچ مار شپا خرد بده» (استخوان مار در پای کسی شکستن) و «پسپر بده» (پی‌سپر شدن یا له‌شدن با هر چیزی)، به ترتیب، در معنای «آمدن» و «رفتن» و «کن‌مستکه کرده» (با مستی پشت خود را تکان دادن) به جای «رقصیدن» و «بج لی زمی بده» (دهان کسی روی زمین بودن در معنای از شدت خمیدگی کمر، دهان فرد به زمین رسیدن) به جای «پیری» در زمره نمونه‌های مجازی است. موارد ذکر شده در گویش لارستانی متناظر دارند که در جدول (۳) نشان داده شده است. از همین نمونه است «گش مر کرده»، «چش کارگ کرده» و «کچک‌سیا» که هر سه فعل حیوانی بوده، اما در کاربرد مجازی «دزدیده‌گوش دادن»، «خیره‌شدن» و «بد قدم بودن» و به صورت مجازی، در حالت منفی به انسان نسبت داده می‌شود.

۵. نتیجه‌گیری

به‌طور کلی سه مقوله بزرگ گیاهی، جانوری (شامل حشرات و حیوانات) و انسانی در قطب‌های مثبت و منفی گویش لارستانی قابل بررسی است. در فرهنگ مردم لارستان، یک عنوان کلی برای حشرات و جانوران وجود دارد: (خَشْتُ و خُشت). در این مجموعه بزرگ حشرات با پسوند «نک/ ک/ ک/ که/ ه» که نشان از کوچک‌شمردن آنها دارد، بیان شده‌اند. این موجودات معادل ایزدی ندارند و گاه وارونه‌سازی در ساخت نام آنها رخ داده و از ترکیب یک واژه قطب مثبت با یک واژه قطب منفی، نام اهریمنی آنها ساخته شده است. در کاربرد واژگان مربوط به گیاهان در گویش مورد بررسی، معادل‌های دوگانه‌ای برای انواع خوراکی و گیاهان سمّی وجود دارد که در ساخت آنها، معادل اهریمنی با افزودن یک واژه منفی به نوع خوراکی گیاهی ساخته شده است. نیز واژگان مربوط به انسان، کنش‌ها و صفات و اجزای بدن او، در دو قطب مثبت و منفی، بزرگ‌ترین دایره واژگانی را در گویش لارستانی در برمی‌گیرد. این دایره بزرگ پیرامون کنش و منش، صفات و اجزای بدن انسان شکل گرفته است. معادل‌های جانوری متناظر ندارند چون از اساس اهریمنی‌اند اما معادل‌های گیاهی و انسانی متناظر دارند.

^۱ Ah - باید از ریشه Ahi گرفته شده باشد که نام دیوی در ایران باستان است. (یسنا، ۱۳۱۲: ۳۲/۹)

در توضیح کاربرد نام‌های اهریمنی جانوران و گیاهان و کنش‌ها، صفات و اجزای بدن انسانی در گویش لارستانی، می‌توان علل و عوامل این نوع ساخت را در نگرش فردی و اجتماعی مردمان این خطه از گذشته تا کنون یافت که کیش نیاکان این سرزمین بوده‌است. در این مورد، دین زرتشتی به عنوان عامل اجتماعی، آگاهانه عمل نموده، چنان‌که طبق باورهای این کیش، حشرات گزنده و برخی حیوانات در دسته «خرفستران» قرار دارند و از پیروان دین دعوت شده که آنها را بکشند. گیاهان سمی نیز در قطب منفی قرار دارند که اغلب طعم «تلخ» دارند یا غیر خوراکی‌اند. آنها آفریده «تریز دیو» در متون پهلوی دانسته شده‌اند؛ دیوی که به گیاهان زهر درآمیزد. کلیه «کنش»های انسانی، «صفات» و یا «نام‌های مربوط به اجزای بدن انسان» اگر مثبت باشند ذیل پندار نیک (هومت)، کردار نیک (هوورشت) و گفتار نیک (هوخت) قرار می‌گیرند و عکس آنها ذیل کنش‌ها و پندارها و گفتارهای اهریمنی (دروغ) جای می‌گیرد.

دو قطبی‌سازی واژگانی در گویش لارستانی متأثر از عوامل متعددی است، قانون آمیختگی در جلوه و نمود دین زرتشتی یا ادیان پیش از آن، به‌عنوان ادیان رسمی پذیرفته شده در ایران باستان، سبب شده ذهن جمع، متأثر از قراردادهای اجتماعی زیرمجموعه‌های اهریمن را همچون او بپندارد و برای آنها واژه‌های خاص بسازد و بالعکس، برای اهورامزدا و وابسته‌های آن نیز چنین عمل نماید.

به جز این عامل، گاه منفی‌سازی واژگانی در گویش لارستانی، حسی - عاطفی یا وابسته به جنسیت بوده که در زمره عوامل فردی است. لذا کاربران این گویش، برای هرآن‌چه حس منفی به آنها می‌داده یا زنانه (در تقابل با مردانه) بوده، معادل‌های منفی به کار برده‌اند مانند نمونه‌های (۱-۳-۴ و ۲-۳-۴).

از نظر ساختاری، نیز معادل‌های دوقطبی گویش لارستانی در سه دسته «مفرد»، «مرکب» و «جمله» قابل بررسی‌اند. واژگان مفرد، در دسته «اجزای بدن انسان»، برخی «صفات» و «کنش»های انسانی و نام برخی «جانوران» قرار دارند. معادل‌های اهریمنی گیاهان و تعداد قابل توجهی از معادل‌های جانوری همگی مرکب‌اند. در این مورد ترکیب (اسم + اسم)، (اسم + صفت) و (اسم + وند) / (وند + اسم) یعنی یک اسم با یک وند (آغازین / پایانی) در ساخت واژه مؤثر بوده‌است. همچنین دسته بزرگی از معادل‌های به کار رفته درباره کنش‌های انسانی نیز مرکب‌اند. نوع سوم ساختاری نیز در گویش لارستانی دیده‌شود که برای کنش‌های منفی انسانی، یک بافت مجازی با ساختار جمله کاربرد دارد. این نوع ساخت از روی کنش جانوری ساخته شده‌است. قانون «اهریمنی‌سازی» کنش، اجزای بدن و صفات انسانی، همگی وابسته به مؤلفه‌های جانوری (اهریمنی) است.

منابع

- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۷۴) *تاریخ زبان فارسی*. چاپ دوم. تهران: سمت.
- باقری، مهری (۱۳۷۹) *مقدمات زبان‌شناسی*. تهران: سمت.
- باطنی، محمدرضا (۱۳۷۹) *توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی*، تهران: امیرکبیر.
- بهار، مهرداد (۱۳۷۵) *پژوهشی در اساطیر ایران*، تهران: آگه.
- بهرامی خورشید، سحر (۱۴۰۰) *دستور شناختی (مبانی نظری و کاربردی آن در زبان فارسی)*. تهران: سمت.
- پراپ، ولادیمیر (۱۳۶۸) *ریخت‌شناسی قصه‌های پریان*. ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: طوس.
- پوردادود، ابراهیم (۱۳۸۰) *فرهنگ ایران باستان*. تهران: اساطیر.
- تفضلی، احمد (۱۳۹۸) *مینوی خرد*. تهران: توس.

- خنجی، لطفعلی (۱۳۷۸) دستور زبان لارستانی (بر مبنای زبان خنجی). شیراز: حافظ.
- دادگی، فرنخ (۱۳۸۵) بندهش. گزارش مهرداد بهار. تهران: توس.
- دریایی، تورج (۱۳۸۶) شاهنشاهی ساسانی. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.
- رضایی باغبیدی، حسن (۱۳۸۰). بازنگری واژه‌های اهریمنی و اهورایی در اوستا. نامه فرهنگستان. ۵ (۲)، صص ۶۸-۷۶.
- رضی، هاشم (۱۳۸۵) گاه‌شماری و جشن‌های ایران باستان. تهران: فروهر.
- زادسپریم (گزیده‌ها). (۱۳۶۶) ترجمه محمدرضا راشد محصل، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- زندى، بهمن و بهزاد احمدی (۱۳۹۵) نام‌شناسی اجتماعی - شناختی؛ حوزه نوین مطالعات میان‌رشته‌ای. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۹ (۱)، صص ۹۹-۱۲۷. <https://doi.org/10.22631/isih.2017.2571.2972>
- زندى، بهمن، فاطمه یوسفی‌راد و فاطمه متشرعی (۱۳۹۹) نام‌شناسی از منظر زبان‌شناسی اجتماعی با تأکید بر بافت کاربرد - بنیاد. دوفصلنامه علمی شناخت اجتماعی. ۲ (۱۸)، صص ۱۹۳-۲۱۲. Doi: 10.30473/sc.2021.57925.2660
- سلدون، رامان و پیتر ویدنسون (۱۳۷۷) راهنمای نظریه ادبی. ترجمه عباس مخبر، تهران: طرح نو.
- شاکد، شائول (۱۳۹۷) تحول ثنویت. ترجمه احمد رضا قائم‌مقامی. تهران: نشر ماهی.
- فروید، زیگموند (۱۳۶۳) توتم و تابو. ترجمه ایرج پورباقر، تهران: آسیا.
- لارستان. (۱۴۰۵) بانک اطلاعات تقسیمات کشوری، قابل دسترسی در <https://web.archive.org/web/20140724132759/http://portal2.moi.ir/Portal/Home/Default.aspx?CategoryId=8f931308-c67e-4cf4-a5e7-3c1bbb1a6f32>
- لوی برول، لوسین (۱۳۹۰) کارکرد ذهن در جوامع عقب‌مانده. ترجمه یدالله موقن، تهران: هرمس.
- موله، ماریان (۱۳۵۶) ایران باستان. ترجمه ژاله آموزگار. تهران: توس.
- مینوی خرد. (۱۳۶۴) ترجمه احمد رضا تفضلی. تهران: توس.
- وندیاد. (۱۳۸۵) ترجمه و تصحیح هاشم رضی. تهران: بهجت.
- هینلز، جان راسل. (۱۳۶۸) شناخت اساطیر ایران. ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی. تهران: چشمه.
- یسنّا. (۱۳۱۲) ترجمه ابراهیم پورداوود. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- یشت‌ها. (۱۳۷۰) ترجمه ابراهیم پورداوود. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- Borjian, H. (2024). The Khonji Dialect of Lārestān . *Journal of Iranian Linguistics*, 1(1), 90-117.
- Frachenberg. L.J. (1908) Etimological Studies in Ormazdian and Ahrimanian Words in Avesta. *Espiecial Memorial Volome*. ED by J.J. Modi. Bombay. Pp 261-269.
- Gray, L.H. (1927) The Ahurian and Daevian Vocabularies in the Avesta. *Journal of the Royal Asiatic Society*. Pp 431-439.
- Grondlares, S. Geerarts, D and Speelman, D. (2007) A Case for a Cognitive Corpus Linguistics. Ed by M. Gonzales – I. Marqez and Others. *In Methods and Cognitive Linguistics*. Amesterdam: John Benjamins. Pp 149-169.L
- Strauss, C.L. (1967) *Structuak Antropology*. Trans by C. Jacobson and B.G. Schoef, London: Allen Lane.

مصاحبه‌شوندگان

- دری، فاطمه (۸۱ ساله)، ساکن لار، بی‌سواد، خانه‌دار، تاریخ مصاحبه (۱۴۰۵/۰۱/۱۱)
- طاهری، شهربانو (۷۴ ساله)، ساکن جویم، سیکل، خانه‌دار، تاریخ مصاحبه (۱۴۰۴/۱۰/۱۰)
- فتحی، غلامحسین (۹۰ ساله)، ساکن بنارویه، بی‌سواد، کشاورز، تاریخ مصاحبه (۱۴۰۴/۰۶/۱۶)
- فیروزی، کبری (۷۹ ساله)، ساکن روستای دهفیش، بی‌سواد، خانه‌دار، تاریخ مصاحبه (۱۴۰۴/۰۴/۰۹)
- قائدی، خیرالله (۷۸ ساله)، ساکن روستای شرفویه، سواد مکتبی، خانه‌دار، تاریخ مصاحبه (۱۴۰۴/۰۹/۱۲)
- کامجو، ماه‌سلطان (۷۱ ساله)، ساکن روستای شرفویه، سواد مکتبی، خانه‌دار، تاریخ مصاحبه (۱۴۰۴/۰۷/۰۳)
- موسوی، عبدالمحمد (۷۱ ساله)، ساکن لار، بی‌سواد، کشاورز، تاریخ مصاحبه (۱۴۰۵/۰۱/۰۵)
- عینی، خداداد (۷۵ ساله)، ساکن روستای شرفویه، شغل آزاد، تاریخ مصاحبه (۱۴۰۴/۱۱/۰۸)

Extended Abstract

An Analysis of Modal Verbs in Gilaki Based on Palmer's Framework

Maryam Zaryaby¹

Ph.D. Student, Department of Linguistics, Faculty
of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran.

M.Zaryabi@alzahra.ac.ir

Farideh Haghbini^{2*}

Professor, Department of Linguistics, Faculty
of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran.

fhaghbini@alzahra.ac.ir

Review History: Received: 2026-06-14 Revise: 2026-08-04 Accepted: 2026-09-09	Abstract Modal verbs serve as tools for expressing possibility, necessity, obligation, permission, probability, intention, commitment, inclination, and courage, thereby reflecting the speaker's attitude toward a person, object, event, or circumstance. This study aims to identify and describe modal verbs in the Gilaki language using a descriptive-analytical approach. To analyze and explain the precise function of these verbs, Palmer's (2001) theoretical framework has been adopted, which categorizes modal verbs semantically into two main domains: propositional modality and event modality. Conducting interviews with five participants followed by data description and analysis, this study demonstrates that Gilaki modal verbs which include /vastən/ (to want/must), /bɑ:/ or /bɑ:jəsti/ (must/should), /ʃɑ:stən/ (to be possible/worthy), /tunəstən/ (Eastern dialect) /tɑ:nəstən/ (Western dialect) (to be able to), /xɑ:stən/ (to want/wish), /jɑ:rəstən/ (to dare/afford), and /be/ from the infinitive /bu:stən/ (to be/become) cannot be rigidly placed into a single category within Palmer's (2001) taxonomy. Indeed, as Palmer himself asserts, the role of context creates a continuous spectrum (a continuum) between these categories.	Keywords: Context Gilaki language Modal verbs modality Palmer's framework
<i>How to cite this article:</i> Zaryabi, M. & Haghbini, F. (2026). An analysis of modal verbs in Gilaki based on palmer's framework. <i>Journal of Linguistics & Iranian Languages</i>, 11(1), 63-90. doi: https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56417.1487 COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.		

Introduction

Gilaki is a Northwestern Iranian language spoken primarily in the Gilan province and parts of western Mazandaran. An examination of various aspects of Gilaki including morphological, syntactic, lexical, and phonological levels reveals similarities with Standard Persian (Stilo, 2001), which facilitates investigation and comparative analysis. Among these linguistic phenomena, the expression of modality remains a challenging subject in any language. Modal verbs are instruments for expressing possibility, necessity, obligation, permission, probability, intention, commitment, inclination, and courage, reflecting the speaker's attitude toward a person, object, event, or situation. Beyond morphological characteristics, modal verbs share common syntactic and semantic features (Palmer, 1997: 94). Historically, modality was largely examined by grammarians under the syntactic category of mood. However, it is now primarily addressed within the realm of semantics. Palmer (2001), drawing on extensive examples from diverse languages, provides a detailed examination of modality. In his semantic and typological approach, modality is defined as the grammaticalization of the speaker's subjective attitude and judgment. He divides modality into two primary categories: «propositional modality» and «event modality». According to Palmer (2001), contextual conditions play a significant role in the semantic interpretation of modal verbs; therefore, the meaning of these verbs cannot always be definitively determined independently of the context in which they are used. The modal verbs examined in this research include /vəstən/ (to want/must), /bə:jəsti/ (must/should), /ʃɑ:stən/ (to be possible/worthy), /tunəstən/ (Eastern dialect) /tɑ:nəstən/ (Western dialect) (to be able to), /xɑ:stən/ (to want/wish), /jɑ:rəstən/ (to dare/afford), and /be/ from the infinitive /bu:stən/ (to be/become).

Material, Methods and Literature

Numerous studies have been conducted on modal verbs in Persian and Gilaki, focusing on one or two specific verbs; however, there remains a lack of comprehensive research encompassing all modal verbs. Examples of previous works include Rahimian (2011) on the verbs «xɑ:stan» and «bə:jəstan», Naghizadeh et al. (2011) on the concept of subjectivity in the verbs «bə:jəstan» and «tɑ:nəstan», and Rahimian and Amoozadeh (2012) on the modal verbs «ʃodan» and «tɑ:nəstan». Historical studies include Changizi (2021) on «Modality in Middle Persian» and Sabouri and Roshan (2024) on «Non-personal modal verbs in Zoroastrian Middle Persian».

The objective of this research is to identify and describe modal verbs in the Gilaki language using a descriptive-analytical approach and to classify them based on Palmer's (2001) framework to understand their functional performance. To this end, data were collected through interviews with five native speakers from Rasht, aged 40 to 65. The selection criterion for the participants was that Gilaki must be their first language (L1) and that they actively use it in their daily interactions and conversations. Therefore, individuals who had acquired Gilaki as their mother tongue and continued to converse in it within their family and social environments were selected, ensuring that the gathered data reflects the natural usage of Gilaki in everyday life. Data collection was carried out through interviews with these participants; however, some key points from other varieties of the Gilaki language, specifying the region of usage, have also been incorporated into this study. The theoretical framework of Palmer (2001) was selected through library research, and the samples were analyzed using a descriptive-analytical methodology.

Results & Discussion

Similar to Persian, Gilaki modal verbs are separated from the main verb and written with a space (Jousefpour et al., 2024: 39). These include /vastən/, /ba:jəsti/ba:/, /ʃa:stən/, /tonasan/ (Eastern) /ta:nəstən/ (Western), /xastən/, /ja:rəstən/, and /be/ from the infinitive /bostən/. The verb /ba:jastan/ (must/should) shifts across the boundaries of inferential, presumptive, reportative, sensory, deontic, and commissive/directive modalities, exhibiting various applications. /Xa:stan/ (want) can function as a main verb, but here, only its usage as a modal verb is considered, placing it within the inferential, reportative, deontic, and volitional categories. /Xa:stan/ (to be possible/worthy) falls under reportative, sensory, deontic/directive, and volitional categories. /ta:nastan/ (can) displays diverse applications, shifting across modal boundaries even more frequently than /ba:jastan/. These categories include speculative, inferential, presumptive, reportative, sensory, permissive, deontic/directive, and dynamic modality. The modal verb /ja:rəstən/ (dare/be able to), depending on the context, exhibits inferential, reportative, and dynamic modalities. /vastən/ (want/need) is used in inferential, reportative, sensory, and volitional dimensions, while /ʃodan/ (become/can) demonstrates presumptive, inferential, reportative, sensory, permissive, and speculative modalities. The overlap of certain verbs across multiple semantic categories indicates that modality in the data of this research is not a static concept based solely on lexical meaning; rather, the interpretation is a result of the interaction between the verb's core meaning, syntactic and morphological features, and the conversational context. For instance, a single verb might represent the speaker's assessment of an event in a sensory or reportative context, whereas the same verb might imply permission, obligation, or a directive meaning in another context, depending on the relationship between the speaker and the interlocutor. Therefore, the higher frequency of *ta:nastan* can be attributed to its semantic flexibility and its capability to cover a wide spectrum of meanings. This finding emphasizes the necessity of simultaneously analyzing formal indicators and contextual clues in determining the type of modality.

Conclusion

The results of this study, based on usage counts and the provided data, indicate that the modal verb /ta:nastan/ (can), with 8 occurrences, is the most frequent modal verb. /Ba:jastan/ (must) and /ʃodan/ (become) rank second, with 6 occurrences each, followed by /ʃa:stan/ (should) with 5. /xa:stan/ (want) and /vastən/ (want/need) each appear 4 times, and finally, /ja:rəstən/ (dare) appears in 3 instances (inferential, reportative, and dynamic). This distribution, consistent with Palmer's (2001) emphasis on context, shows that modal verbs in the data are highly context-dependent, and the choice of each verb is subject to the speech act and the speaker's communicative goal. In conversational and interaction-oriented contexts such as requests, permissions, and obligations, deontic/action-oriented meanings become more prominent. In contrast, in reportative and narrative-oriented contexts, sensory, reportative, and inferential meanings appear with higher frequency. Furthermore, factors such as power dynamics and intimacy between interlocutors, the speaker's degree of certainty, and in some cases, the animacy of the subject, play a decisive role in activating dynamic or volitional meanings.

References

- Abolghasemi, M. (2024). *Stems of Dari Persian verbs*. Qoqnoos.
- Afshar, Sh. (2017). *The root of Persian language infinitives*. Morvarid.
- Bybee, J. L., Perkins, R., & Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. University of Chicago Press.
- Changizi, E. (2021). Modality in Middle Persian. *Iranian Studies*, 20 (39), 57–87. <https://doi.org/10.22103/jis.2021.16644.2086>
- Coates, J. (1983). *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
- Davari, Sh., & Naghzgouy-Kohan, M. (2017). *Auxiliary verbs in Persian: A grammaticalization approach*. Neviseh Parsi.
- De Haan, F. (2006). Typological Approaches To Modality, To appear in: William Frawley, ed. (2005) *Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Haghbin, F. (1991). Analysis of the lexical structures of the verb in the Persian language based on the Extended Standard Theory [Master's thesis, University of Tehran].
- Halliday, M.A.K. (1970). Functional Diversity in Language as seen from a Consideration of Modality and Mood in English. *Foundations of Language, International Journal of Language and Philosophy*, Vol. 6(3), pp. 322–361. URL: <http://www.jstor.org/stable/25000463>
- Kent, R. G. (2005). *Old Persian: Grammar, texts, lexicon* (S. Oryan, Trans.). Language and Dialect Research Institute, Cultural Heritage Organization.
- Lyons, J. (1977). *Semantics, Vol 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mansouri, Y. (2023). *Etymological dictionary of Persian language verbs*. Avaye Khavar.
- Naghizadeh, M., Tavangar, M., & Amouzadeh, M. (2011). Investigating the concept of subjectivity in modal verbs in the Persian language. *Journal of Linguistic Research*, 3 (1), 1–20.
- Nujts, J. (2001). *Epistemic modality, language, and conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective*. John Benjamins Publishing Company.
- Nujts, J., & van der Auwera, J. (2016). Analyses of the Modal Meaning, *The Oxford handbook of modality and mood*. Oxford University Press.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1997). *The English Verb* (Second Edition). Longman Linguistics Library.
- Palmer, F. R. (1990). *Modality and the English Modals*. London, Longman.
- Palmer, F.R. 2001. *Mood and Modality* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pourhadi, M. (2017). *Description of the structure of verb and infinitive in Gilaki language*. Farhang-e Iliya.
- Rahimian, J. (2011). Formal and semantic aspects of modal elements in Persian sentences. *Language and Linguistics*, 7 (13), 33–50. <https://www.magiran.com/p1150624>
- Rahimian, J., & Amouzadeh, M. (2012). Modal verbs in Persian language and the expression of modality. *Language Researches*, 4 (1), 21–40. <https://doi.org/10.22059/jolr.2013.35922>
- Rahimian, J. (1995). Clause Types and other Aspects of Clause Structure in Persian: a Study Oriented towards Comparison with English. Doctoral dissertation, Queensland University, Brisbane.
- Rix, H. (2001). *Lexicon der Indogermanischen Verben*. Wiesbaden: Reichert.
- Sabouri, N., & Roshan, B. (2024). Impersonal modal verbs in Zoroastrian Middle Persian. *Zabanpazhuhi*, 16 (51), 139–165. <https://doi.org/10.22051/jlr.2021.35465.2011>
- Sabouri, N., & Sharifi, S. (2021). Semantic analysis of Gilaki modal verbs (Siahkal variety). *Persian Language and Iranian Dialects*, 6 (12), 81–107. <https://doi.org/10.22124/plid.2022.20678.1562>
- Stilo, D. (2001). GILAN ix. Gilaki Language. In *Encyclopaedia Iranica*, Vol. X, Fasc. 6, pp. 660-668. <https://www.iranicaonline.org/articles/gilan-x/>
- Tajrobehkar Arabani, F., Monshizadeh, M., & Sabzalipour, J. (2023). Grammaticalization of the modal verb vasten in Gilaki. *Journal of Comparative Linguistic Researches*, 13 (25), 157–171.
- Yousefpour, M. K., et al. (2024). Gileh-Khat. Farhang-e Iliya.

زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی

سال ۱۱، شماره ۱، پیاپی ۲۰ (بهار ۱۴۰۵) شماره صفحات: ۶۳ - ۹۰

بررسی افعال وجهی در زبان گیلکی بر مبنای چارچوب پالمر

مریم زریابی^۱، فریده حق‌بین^{۲*}دانشجوی دکترا، گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهرا(س)، تهران، ایران
استاد گروه زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهرا(س)، تهران، ایران

چکیده

افعال وجهی ابزاری برای بیان امکان، ضرورت، اجبار، اجازه، احتمال، قصد، تعهد، تمایل و شجاعت است که نگرش گوینده را نسبت به شخص، شیء، رویداد یا شرایطی بیان می‌نماید. هدف این پژوهش، شناسایی و توصیف افعال وجهی در زبان گیلکی با استفاده از رویکردی توصیفی-تحلیلی است و به‌منظور تحلیل و تبیین دقیق عملکرد این افعال، از چارچوب نظری پالمر (۲۰۰۱) بهره گرفته شده است؛ چارچوبی که افعال وجهی را بر مبنای معنا به دو دسته اصلی وجهیت گزاره‌ای و وجهیت رویدادی تقسیم می‌کند. این پژوهش که از طریق مصاحبه با ۵ شرکت‌کننده و توصیف و تحلیل داده‌ها انجام شد، نشان می‌دهد که افعال وجهی زبان گیلکی که شامل «واستن /vastən/، باید، بایستی /ba:jəsti/ یا /ba:/، شایستن /ʃa:stən/، توانستن /tunəstən/ (شرقی) /ta:nəstən/ (غربی)، خواستن /xɑ:stən/، یاریدن یا یارستن /ja:rəstən/ و بودن /be/ از مصدر /bu:stən/ می‌شود را نمی‌توان به‌طور قاطع در یکی از دسته‌بندی‌های پالمر (۲۰۰۱) قرار داد؛ چرا که به تصریح خود او، نقش یافت باعث شکل‌گیری طیفی پیوسته میان این دسته‌ها می‌شود.

واژه‌های کلیدی:

افعال وجهی
بافت
چارچوب پالمر
زبان گیلکی
وجهیت

تاریخچه مقاله: دریافت: ۲۴ خردادماه ۱۴۰۵

بازنگری: ۱۳ مردادماه ۱۴۰۵

پذیرش: ۱۸ شهریورماه ۱۴۰۵

* آدرس ایمیل نویسنده مسئول: fhaghbin@alzahra.ac.ir

زریابی، مریم و حق‌بین، فریده. (۱۴۰۵). بررسی افعال وجهی در زبان گیلکی بر مبنای چارچوب پالمر. زبان‌شناسی و گویش‌های ایران، ۱۱(۱)، ۶۳-۹۰. <https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56417.1487>

حق نشر - ۲۰۲۶ نویسنده(گان). این یک مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) منتشر شده است، استفاده، توزیع و تکثیر نامحدود را در هر رسانه‌ای مجاز می‌داند، مشروط بر اینکه به نویسندگان و منبع اصلی اشاره شود. هیچ اجازه‌ای از نویسندگان یا ناشر لازم نیست.

۱. مقدمه

گیلکی یکی از زبان‌های ایرانی شمال‌غربی است که عمدتاً در استان گیلان و بخش‌هایی از غرب مازندران صحبت می‌شود. این زبان نسبت به فارسی معیار، از نظر تاریخی و ساختاری به زبان‌های ایرانی باستان نزدیک‌تر است (استیلو^۱، ۲۰۰۱) و با توجه به دارا بودن دستور و واژگان خاص خود، زبانی مستقل شمرده می‌شود. هرچند زبان گیلکی در شهرهای متفاوت به شکل‌های مختلفی صحبت می‌شود اما قابلیت درک متقابل توسط گیلک‌زبانان وجود دارد و به طور کلی به دو دسته غربی با مرکزیت رشت و شرقی با مرکزیت لاهیجان تقسیم می‌شود.

بررسی بخش‌های مختلف زبان گیلکی از جمله صرفی، نحوی، واژگانی و آوایی شباهت‌هایی را با فارسی معیار نشان می‌دهد که می‌تواند سبب سهولت در بررسی و گاهی مقایسه آن‌ها گردد. از میان این مفاهیم، چگونگی بیان یک گزاره یا وجهیت^۲ از موارد چالش‌برانگیز در هر زبان است. گاهی «وجهیت» به معنایی بسیار گسترده به کار می‌رود. یعنی برای اشاره به هر نوع نظر گوینده بر وضعیت امور، به‌طوری که حتی ابعادی مانند زمان^۳ و نمود^۴ را نیز در بر بگیرد (نویتر^۵، ۲۰۱۶: ۳۲).

هلیدی^۶ (۱۹۷۰) دو حوزه وجهیت (احتمالی، ممکن و غیره) و وجه^۷ (اخباری، پرسشی و غیره) در دستور زبان انگلیسی را که علیرغم کارکرد متفاوت با هم در ارتباط‌اند از هم متمایز می‌کند (هلیدی، ۱۹۷۰: ۳۲۵). وی شرح می‌دهد که وجهیت با یک یا دو عنصر، یکی فعلی^۸ و دیگری غیرفعلی^۹ بیان می‌شود. بخش فعلی به معنای «عمل کردن به عنوان فعل از نظر نحوی» است که شکل‌های فعلی افعال کمکی وجهی «need will, would, can, could, may, might, should, must, ought to» و صورت‌های غیرفعلی، اقلام واژگانی مانند «certain و possible» می‌باشند (هلیدی، ۱۹۷۰: ۳۳۰). به‌باور بایی^{۱۰} و همکاران (۱۹۹۴: ۱۷۶)، تعریف «وجه» و «وجهیت» به آسانی مفاهیمی چون «زمان» و «نمود» نیست. آن‌ها با استناد به پالمر^{۱۱} (۱۹۸۶) و لاینز^{۱۲} (۱۹۷۷) توضیح می‌دهند که هرچند وجهیت به‌صورت «دستوری‌شدگی نگرش‌ها و نظرات ذهنی گوینده» تعریف می‌شود، اما مطالعات بین‌زبانی در این زمینه (مانند پژوهش پالمر، ۱۹۸۶) نشان می‌دهد که گستره مفاهیم وجهیت بسیار فراتر از این تعریف است.

پالمر (۲۰۰۱) با استفاده از نمونه‌های فراوان از زبان‌های متنوع، مقوله وجهیت را به تفصیل بررسی می‌کند. در رویکرد معنایی و رده‌شناختی پالمر (۲۰۰۱)، وجهیت به‌عنوان دستوری‌شدگی نگرش و قضاوت ذهنی گوینده تعریف می‌شود. وی وجهیت را به دو دسته اصلی تقسیم می‌کند: نخست «وجهیت گزاره‌ای»^{۱۳} یا نگرش به ارزش صدق گزاره که شامل دو نوع «معرفتی»^{۱۴} (قضاوت

¹ D. Stilo

² modality

³ tense

⁴ aspect

⁵ J. Nuyts

⁶ M.A.K. Halliday

⁷ mood

⁸ verbal

⁹ non-verbal

¹⁰ J. L. Bybee, R. Perkins, & W. Pagliuca

¹¹ F.R. Palmer

¹² J. Lyons

¹³ Propositional Modality

¹⁴ epistemic

درباره احتمال) و «شاهد محور»^۱ (بیانگر منبع اطلاعات) است. دوم «وجهیت رویدادی»^۲ یا نگرش به رویدادهای بالقوه که خود به دو زیرمجموعه «تکلیفی»^۳ (الزام و اجازه بیرونی) و «پویا»^۴ (توانایی و اراده درونی فاعل) دسته‌بندی می‌شود. در دیدگاه پالمر (۲۰۰۱)، شرایط بافتی نقش مهمی در تعیین تفسیر معنایی افعال وجهی دارد و به همین دلیل، معنای این افعال را نمی‌توان همواره مستقل از بافتی که در آن به کار می‌روند به صورت قطعی مشخص کرد.

افعال وجهی، علاوه بر ویژگی‌های صرفی، دارای ویژگی‌های نحوی و معنایی مشترک نیز هستند (پالمر، ۱۹۹۷: ۹۴). در گذشته، وجهیت بیشتر با مقوله نحوی «وجه» توسط دستورنویسان بررسی می‌شد. اما امروزه، بیشتر در معناشناختی مطرح است. با این وجود، مشخصه معناشناختی به تنهایی نمی‌تواند تمام ابعاد آن را پوشش دهد. به همین دلیل، ترجیح بر این است که بر اساس رویکردی میان‌حوزه‌ای مورد بررسی قرار گیرد (رحیمیان و عموزاده، ۱۳۹۱: ۲۲).

پژوهش حاضر، با رویکردی توصیفی-تحلیلی بر اساس نمونه‌های جمع‌آوری شده از گویشوران زبان گیلکی، به شناسایی و توصیف افعال وجهی زبان گیلکی می‌پردازد و سپس بر اساس رویکرد پالمر (۲۰۰۱) بررسی و دسته‌بندی مناسب جهت شناخت بیشتر این افعال صورت می‌گیرد. پژوهش‌های پیشین در زبان‌های فارسی و گیلکی، هر یک جنبه‌هایی خاص از افعال وجهی را بررسی کرده‌اند؛ از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با تکیه بر شواهد زبانی و نمونه‌های مستخرج، تمامی مؤلفه‌های مطرح‌شده در نمودار پالمر (۲۰۰۱) را در این دو زبان مورد تحلیل قرار دهد.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در ارتباط با وجهیت صورت گرفته است که از آن جمله می‌توان به آثار زیر اشاره نمود: پالمر (۱۹۹۰) وجهیت را یکی از چندین ویژگی معنایی-دستوری می‌داند و آن را به سه دسته معرفتی، تکلیفی و پویا تقسیم می‌کند. به بیان پالمر، افعال وجهی معرفتی که درباره صدق گزاره داوری می‌کند، معمولاً ذهنی است، یعنی قضاوت معرفتی برعهده گوینده است. در وجهیت تکلیفی که با اثرگذاری بر کنش‌ها، حالت‌ها یا رویدادها سروکار دارد، به طور معمول، شرایط و قدرتی بیرونی، دیگری را ملزم به انجام کنش می‌کند یا به او اجازه انجام کاری را می‌دهد. به همین دلیل، این نوع وجهیت، گفتمان‌محور در نظر گرفته می‌شود. در وجهیت پویا که با توانایی و گرایش یا استعداد سروکار دارد، نیروی درونی یا شرایط موجود، ضرورت یا امکان به انجام رسیدن کنش را فراهم می‌کند. وی تفاوت بین وجهیت تکلیفی و پویا را در این می‌داند که اولی اجرایی یا گفتمان‌محور است، در حالی که دومی مربوط به توانایی و اراده فاعل است.

نویتز (۲۰۰۱) با تأکید بر اهمیت بافت، وجهیت معرفتی را نمود زبانی «فرآیند ارزیابی احتمال» می‌داند که این ارزیابی تعیین می‌کند که وضعیت امور در یک جهان ممکن که در حالت پیش‌فرض، جهان واقعی مورد نظر گوینده است، تا چه حد محتمل است. اگرچه گوینده به طور معمول ارزیاب اصلی است، اما وجهیت معرفتی می‌تواند بازتاب‌دهنده ارزیابی دیگران نیز باشد و این برآورد احتمال، در یک پیوستار خطی که همان مقیاس معرفتی است قرار می‌گیرد. این مقیاس از قطعیت منطبق با واقع آغاز

¹ evidential

² Event Modality

³ deontic

⁴ dynamic

شده و به قطعیت عدم انطباق ختم می‌شود و در هر دو سوی مثبت و منفی آن، جایگاه‌های میانی وجود دارد. از دید وی، توانایی ذهنی انسان برای مفهوم‌پردازی، اگرچه بالقوه فطری است، اما در عمل به شدت تحت تأثیر محیط زندگی و بافت‌های کلان فرهنگی-اجتماعی قرار دارد و در تعامل مداوم با جهان پیرامون شکل می‌گیرد.

رحیمیان (۱۳۹۰) با بررسی افعال وجهی زبان فارسی، فعل «خواستن» را مناسب برای بیان وجهیتی با درجه قوی در نظر نمی‌گیرد. همچنین وی با نقد رحیمیان (۱۹۹۵) که دو درجه متوسط و ضعیف را برای «باید» به دلیل عدم وجود ظرفیت در تضمین رویداد در نظر می‌گیرد، فعل مزبور را متضمن وقوع رخداد و بنابراین علاوه بر ضعیف و متوسط، قوی نیز می‌داند. این امر، لزوم جمع‌آوری پیکره‌هایی از تمام ابعاد کاربردی را متذکر می‌گردد تا تمام جوانب مورد پوشش قرار گیرد.

همچنین گاه مرزی بودن کاربرد افعال وجهی در جملات می‌تواند سبب تردید در قراردادی آن‌ها در دسته‌ای خاص گردد. چنان‌که نقی‌زاده و همکاران (۱۳۹۰) مفهوم ذهنیت را در دو فعل وجهی «بایستن» و «توانستن» مورد بررسی قرار داده‌اند و نتیجه می‌گیرند که مرز بین عینیت و ذهنیت در افعال وجهی، مرز کاملاً مشخصی نیست و از هم تفکیک‌ناپذیرند.

رحیمیان و عموزاده (۱۳۹۱) افعال وجهی «شدن» و «توانستن» را بر اساس چارچوب پالمر (۱۹۹۰) بررسی کردند و نشان دادند که فعل وجهی «شدن» تنها به صورت سوم شخص مفرد به کار می‌رود و حوزه کاربرد آن، در تعاملات غیررسمی است. آن‌ها با بررسی چند هزار کلمه در روزنامه‌های پرتیراژ و پایگاه‌های خبری بیان می‌کنند که شاید هیچ‌گاه «شدن» در کاربرد وجهی‌اش در نوشتار رسمی کاربرد نداشته باشد. با این حال، بررسی‌های نگارندگان مقاله حاضر در بین روزنامه‌های رسمی کشور در ۱۲ آذر ۱۴۰۴، از بین ۱۳۴ مورد استفاده از فعل «شدن»، ۶ مورد با کاربرد وجهی یافت شد. این مورد می‌تواند نشانگر افزایش کاربرد این فعل وجهی و ورود آن به نوشتار باشد. همچنین ایشان نتیجه می‌گیرند که بافت معنایی و ابعاد کاربردشناختی این افعال، نقش مهمی در انتقال معنا و از بین بردن ابهام احتمالی ایفا می‌کند.

چنگیزی (۱۴۰۰) انتقال مفاهیمی چون حدس و احتمال، شک و تردید، قصد و میل، خواهش، هشدار، فرض و تصور نامحقق، اجازه انجام کار و حتی نشان دادن منبع خبر جهت افزایش اعتبار آن را با مفاهیم وجهی و صورت‌های مختلف در فارسی میانه مورد بررسی قرار داده است. کار ایشان نشانگر وجود مفاهیم وجهی مختلف و متنوعی در گذشته زبان فارسی است که با کنکاش می‌توان به شناسایی آثار باقیمانده از آن‌ها در زبان‌های ایرانی از جمله گیلکی پرداخت.

صبوری و روشن (۱۴۰۳) با بررسی ویژگی‌های معنایی افعال وجهی غیرشخصی نتیجه می‌گیرند که /aba:jed/ دارای خوانش هر سه نوع وجهیت معرفتی، تکلیفی و پویاست و در همه حال درجه ضرورت را بیان می‌نماید. همچنین سه فعل وجهی /fa:jed/، /tuwa:n/ و /sazed/ برای بیان دو وجهیت تکلیفی و پویا و درجه امکان به کار رفته‌اند. علاوه بر این، دو فعل وجهی /fa:jed/ و /sazed/ بیان‌کننده درجه احتمال در وجهیت تکلیفی هستند. با توجه به اینکه منابع مورد نظر ایشان، ۱۲ متن منتخب است و تمام انواع متون، از جمله متون مربوط به محاسبات و زندگی روزمره در آن قرار ندارد، امکان این‌که مطالعات بیشتر، نشانگر دامنه کاربرد بیشتر افعال وجهی بر اساس چارچوب پالمر (۱۹۹۰) باشد، افزایش می‌یابد. نتایج ایشان در این پژوهش با ماهیت معنایی این افعال کاملاً سازگار است. زیرا «باید» خود مفهوم ضرورت و الزام را به همراه دارد و سه فعل دیگر مفهوم امکان انجام یا عدم آن را منتقل می‌سازند.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه مطالعات ارزشمندی در زمینه وجهیت انجام شده است، اما تحلیل جامع و یکپارچه تمامی افعال وجهی در زبان فارسی و گیلکی در قالب چارچوب منسجم پالم (۲۰۰۱)، همچنان ظرفیت پژوهشی قابل توجهی دارد. پژوهش حاضر بر آن است تا با واکاوی نظام‌مند این دو زبان بر اساس چارچوب نظری یادشده، گامی در جهت ارائه صورت‌بندی جامع‌تر از افعال وجهی و پر کردن این شکاف مطالعاتی بردارد.

۳. چارچوب نظری پژوهش

۳-۱. روش پژوهش

مبنای این پژوهش گونه رشتی زبان گیلکی در نظر گرفته شده است و داده‌های آن بر مبنای اطلاعات و گفتار ۵ گویشور رشتی شامل ۴ زن و ۱ مرد تنظیم شده است که سن آن‌ها بین ۴۰ تا ۶۵ سال بود. دو زن از بین شرکت‌کنندگان دارای مدرک کارشناسی و سه نفر دیگر دارای مدرک دیپلم بودند به زبان گیلکی صحبت می‌کردند. ملاک انتخاب شرکت‌کنندگان در این پژوهش آن بود که زبان اول آن‌ها گیلکی باشد و همچنین در تعاملات و مکالمات روزمره نیز به‌طور فعال از زبان گیلکی استفاده کنند؛ از این‌رو، افرادی برگزیده شدند که گیلکی را به‌عنوان زبان مادری آموخته و در محیط خانوادگی و اجتماعی خود، همچنان به این زبان گفت‌وگو می‌کردند، تا داده‌های گردآوری‌شده، بازتاب کاربرد طبیعی گیلکی در زندگی روزمره باشد. شیوه جمع‌آوری اطلاعات از طریق مصاحبه و بیان جمله فارسی و دریافت جمله گیلکی از این افراد بود اما برخی نکات کلیدی از سایر گونه‌های زبان گیلکی نیز در این پژوهش با ذکر منطقه مورد استفاده گنجانده شده است. سپس از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، چارچوب نظری پالم (۲۰۰۱) برای تحلیل داده‌ها انتخاب شد و با رویکردی توصیفی-تحلیلی اقدام به بررسی نمونه‌ها شد.

۳-۲. مبانی نظری پژوهش

شناخته‌شده‌ترین وسیله بیان وجهیت برای گویشوران انگلیسی، فعل وجهی است. در انگلیسی، افعال وجهی افعال کمکی هستند زیرا علاوه بر فعل اصلی جمله به کار می‌روند و معانی وجهی توسط عناصر مختلف صرفی، نحوی و واژگانی بیان می‌شوند (دهان^۱، ۲۰۰۶: ۱۱-۱۰). کوتس^۲ (۱۹۸۳) از جنبه معنایی، وجهیت را در یک دسته‌بندی کلی بر دو نوع وجهیت معرفتی^۳ و وجهیت ریشه‌ای^۴ دانسته است. پالم (۱۹۹۰) تقسیم‌بندی کوتس را عجیب دانسته و به باور او وجهیت ریشه‌ای طیف وسیعی از مفاهیم را پوشش می‌دهد.

در تقسیم‌بندی معنایی افعال وجهی به نقل از پالم (۲۰۰۱) که در شکل ۱ آمده است، وجهیت به بیان نگرش گوینده نسبت به امکان، ضرورت، الزام یا واقعیت یک وضعیت اشاره دارد و در این الگو به دو شاخه اصلی وجهیت «گزاره‌ای» و وجهیت «رویدادی» تقسیم می‌شود. وجهیت «گزاره‌ای» ناظر بر میزان تعهد گوینده به درستی یک گزاره است و به دو دسته «معرفتی» و «شاهدمحور» تقسیم می‌شود. در این شاخه، وجهیت «معرفتی» بیانگر داوری گوینده درباره احتمال یا قطعیت وقوع یا صدق

¹ F. de Haan

² J. Coates

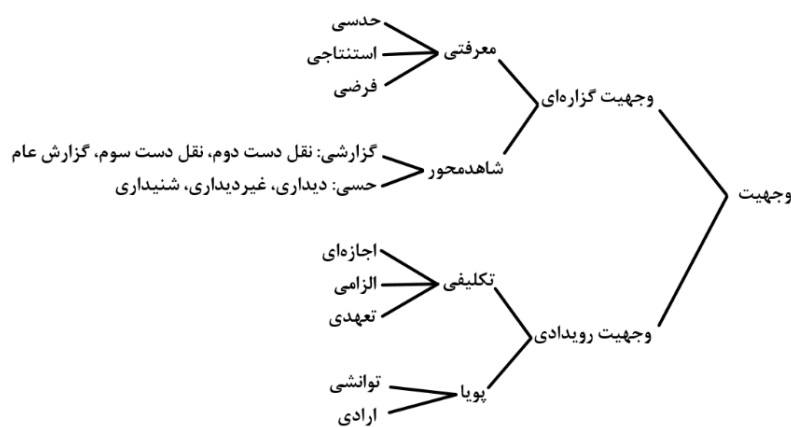
³ epistemic modality

⁴ root modality

گزاره است و شامل سه زیرشاخهٔ «حدسی»^۱، «استنتاجی»^۲ و «فرضی»^۳ است. «حدسی» بر امکان مبتنی بر گمان دلالت دارد، «استنتاجی» نتیجه‌گیری از شواهد یا قرائن است و «فرضی» بر پذیرش موقت یا پیش‌فرض گرفتن یک گزاره تأکید دارد. وجهیت «شاهدمحور»، منبع اطلاعات گوینده و نه میزان قطعیت آن را مشخص می‌کند. «شاهدمحور گزارشی»^۴ نشان می‌دهد که اطلاعات از شخص یا منبع دیگری دریافت شده است؛ این گزارش می‌تواند دست‌دوم، دست‌سوم یا عام و نامشخص باشد. «شاهدمحور حسی»^۵ نیز بر اطلاعات حاصل از ادراک مستقیم مبتنی است و می‌تواند دیداری، غیردیداری یا شنیداری باشد. «وجهیت رویدادی» به شرایط تحقق یک رویداد و امکان یا ضرورت انجام آن مربوط است و به دو دستهٔ «تکلیفی» و «پویا» تقسیم می‌شود. وجهیت «تکلیفی» بر هنجارها، قوانین یا ارادهٔ افراد تکیه دارد که شامل «اجازه‌ای»^۶، «الزامی»^۷ و «تعهدی»^۸ می‌شود. «اجازه‌ای» بیانگر مجازبودن انجام عمل، «الزامی» بیانگر ضرورت انجام آن، و «تعهدی» نشان‌دهندهٔ تعهد فاعل به انجام عمل است. وجهیت «پویا» نیز از توانایی‌ها و ویژگی‌های درونی فاعل ناشی می‌شود که شامل وجهیت «توانشی»^۹ و وجهیت «ارادی»^{۱۰} می‌شود؛ «توانشی» به قابلیت یا مهارت انجام عمل اشاره دارد و «ارادی» بیانگر میل، قصد یا آمادگی فاعل برای انجام آن است.

شکل ۱.

تقسیم‌بندی افعال وجهی از نظر کارکرد (پالمر، ۲۰۰۱: ۲۲)

- 1 speculative
- 2 deductive
- 3 assumptive
- 4 reported
- 5 sensory
- 6 permissive
- 7 obligative
- 8 commissive
- 9 abilitative
- 10 volitive

در ادامه، ابتدا به معرفی افعال وجهی در زبان گیلکی پرداخته می‌شود، سپس این افعال توسط آزمون‌های حق‌بین (۱۳۷۰) جهت سنجش وجهی بودن افعال مورد مطالعه آزموده می‌شوند و در انتها دسته‌بندی معنایی پالمر (۲۰۰۱) ارائه می‌شود.

۴. یافته‌ها

۱-۴. بررسی افعال وجهی در زبان گیلکی

افعال وجهی در زبان گیلکی همانند زبان فارسی از فعل اصلی جدا و با فاصله نوشته می‌شود (یوسف‌پور و دیگران، ۱۴۰۳: ۳۹) و شامل واستن /vastən/، باید، بایستی /ba:jəsti/ba:/، شایستن /ʃa:stən/، توانستن /tonasan/ (شرقی)، /ta:nəstən/ (غربی)، خواستن /xastən/، یاریدن یا یارستن /ja:rəstən/ و بودن /be/ از مصدر /bostən/ می‌شود که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۱-۴-۱. باید، بایستی /ba:jəsti/

«بایستی» یا «باید» در فارسی میانه به صورت /abajistan/ یا /abaj-/ بوده است. /abajist-/ ماده ماضی بر ساخته بود که با افزوده شدن پسوند /-ist-/ به ماده مضارع ساخته می‌شد (منصوری، ۱۴۰۲: ۶۷، ابوالقاسمی، ۱۴۰۳: ۳۵). همانند فارسی، این فعل در گذشته به صورت کامل صرف می‌شد و در حال حاضر صرف نمی‌شود. /ba:/، /ba:jəsti/ و /ba:jad/ به معنای لازم بودن و ضرورت داشتن است که /ba:/ و /ba:jəsti/ در گیلکی غربی و /bajad/ در گونه شرقی به معنای «باید» به کار می‌روند. با این تفاوت که /ba:/ و /bajad/ برای زمان‌های حال و آینده و /ba:jəsti/ بیشتر برای گذشته کاربرد دارد. فعل «باید» در زبان گیلکی صرف نمی‌شود و برای تمام اشخاص به شکل سوم شخص مفرد به کار می‌رود (پورهادی، ۱۳۹۶: ۲۰۴) اما در بیشتر مواقع، /b/ آغازین تبدیل به /v/ می‌شود. چنان‌که در مثال شماره ۲ مشخص است، /ba:/ به معنای «باید» تبدیل به /va/ با همان معنا شده است.

1- ba:jæd bafun

باید بروند

must go-SBJV-3PL

2- va madrese biʃi

باید مدرسه بروی

must school go.SBJV-2SG

۱-۴-۲. خواستن /xastən/

فعل خواستن در فارسی میانه به صورت /xwa:stan/ یا /xwa:h-/ بوده که ماده مضارع این فعل از ماده مضارع ایرانی باستان hwāda- و ماده ماضی آن از ایرانی باستان /hwa:sta-/ از ریشه /hwa:d-/ به معنای لذت بردن، دوست داشتن و میل کردن گرفته شده است (منصوری، ۱۴۰۲: ۱۵۳). این فعل در زبان گیلکی همانند فارسی، هم به عنوان فعل اصلی و هم کمکی کاربرد دارد. مثال ۳ کاربرد آن را به عنوان فعل اصلی و مثال ۴ کاربرد آن را به عنوان فعل کمکی نشان می‌دهد.

3- je kif xa:-jem

یه کیف می‌خوام.

INDEF bag want-1SG

4- u xa:-je xo refiq-e ærusi-je be-ʃe می‌خواهد به عروسی دوستش برود.

3SG want-3SG self friend-EZ wedding-EZ to.go-3SG

۳-۱-۴. شایستن /ʃa:jestan/ ، /ʃa:jistan/

شایست /ʃa:jest/ ، /ʃa:jistan/ ماده ماضی بر ساخته از ماده مضارع شای (/ʃa:(j)/ در فارسی میانه است (منصوری، ۱۴۰۲: ۲۱۵)، (ابوالقاسمی، ۱۴۰۳: ۶۲). «شایستن» در فارسی معاصر به عنوان فعل کاربرد ندارد اما به صورت «شاید» به عنوان قید به کار می‌رود. این واژه به عنوان فعل وجهی با مصدر /ʃa:stən/ در زبان گیلکی به کار می‌رود که در گونه غربی به صورت /ʃa:/ (ʃa:sti/ گذشته) به عنوان مثال در «ʃa: xurd ən» با معنای «مناسب خوردن/ می‌شود خورد» است و در گونه شرقی به صورت /ʃa:nə/ به عنوان مثال در «ʃa:ne xurd ən» با همان معنای «مناسب خوردن/ می‌شود خورد» می‌باشد. با توجه به این که در زبان گیلکی، «شایستن» و «شدن»، هر دو به صورت /ʃa:/ بیان می‌شوند، این تصور به وجود می‌آید که این دو فعل، ریشه مشترک داشته باشند. اما بررسی تاریخی نشانگر آن است که هر دوی این افعال در فارسی باستان و میانه به صورت جداگانه وجود داشتند (افشار، ۱۳۹۶. ابوالقاسمی، ۱۴۰۳. منصوری، ۱۴۰۲) و اشتراکات معنایی آن‌ها، سبب جایگزینی «شدن» به جای «شایستن» در زبان فارسی شده است. اما هنوز در زبان گیلکی، از یک سو ویژگی‌های بافتی، تفاوت این دو را نشان می‌دهند و از سوی دیگر، هنوز «شایستن» به صورت /ʃa:(j)/ ، /ʃa:ji/ و /ʃa:sti/ هر چند بسیار کمتر از گذشته مانند مثال ۵ کاربرد دارد.

5- to behtar da:ni če ka:ri fe anja:m dan
jou.SG better know-2SG what work.INDEF proper do INF

تو بهتر می‌دونی چه کاری شایسته است/ می‌شود انجام داد.

نکته قابل ذکر این است که به جای «شایستن»، «خواستن» در بیان غیرمستقیم یا مؤدبانه برای کاری که باید انجام می‌گرفت و نگرفت استفاده می‌شود اما کاربرد آن با معنای اول خواستن متفاوت است. به عبارت دیگر، هر چند که هر دو شکل «خواستن»، ظاهری یکسان دارند اما کاربرد متفاوتی دارند که با توجه به بافت نیز قابل برداشت هستند.

6- xasti une buguj
want-PST-2SG 3SG-OBJ SUBJ-saj-2SG

الف) می‌خواستی بهش بگی (حالا که نگفتی!).

ب) خوب بود/ شایسته بود که به اون می‌گفتی (شایسته بود که خواهان آن بودی که به او می‌گفتی).

به نظر می‌رسد در گیلکی امروز، «شایستن» و «توانستن» هم‌معنا هستند و می‌توانند به جای هم به کار روند. /ʃa:stən/ مربوط به شرایط و محیط می‌شود، در حالی که /ta:nəstən/ ویژگی‌ها و شرایط فاعل را نشان می‌دهد (پورهادی، ۱۳۹۶: ۲۰۷).

۴-۱-۴. توانستن

فعل توانستن /tavānest/ یا /tuvānist/ ماده ماضی بر ساخته از ماده مضارع و -ست است که در فارسی میانه /tuwānist/ ماده ماضی است که با اضافه شدن پسوند /-ist/ به ماده مضارع ساخته شده است (منصوری، ۱۴۰۲: ۱۲۶). در فارسی میانه ist ، ماده ماضی جعلی را ایجاد می‌کرد و در فارسی دری هم -ست، همان کار را کرده است (ابوالقاسمی، ۱۴۰۳: ۴۷).

ریشهٔ این فعل در فارسی باستان، /tav-/ به معنای «نیرومند بودن» بوده است (کنت، ۱۳۸۴: ۵۹۸). این فعل در فارسی باستان، همواره به تنهایی به کار رفته و فعل اصلی بوده است. داوری و نگرگوی کهن (۱۳۹۶) شرح می‌دهند که در فارسی میانه نیز فعل «توانستن» همانند باستان، در نقش فعل اصلی و با حفظ ویژگی «قدرت فیزیکی» و «نیرومند بودن» بوده است. آن‌ها به نقل از ابوالقاسمی (۱۳۸۷)، با ذکر مثال ۷ بیان می‌کنند که در متون باستان، فعل /tuwa:n/ به عنوان فعل غیرشخصی با معنی «توانستن» نیز کاربرد دارد و مفهوم توانمندی شرایط بیرونی و نه تنها وابسته به قدرت کنشگر را بیان می‌کند (داوری و نگرگوی کهن، ۱۳۹۶: ۲۳۶).

تو را کس نتوان گرفتن
7- ... kas taw nē tuwan griftan
someone jou.OBJ NEG can catch-INF

در زبان گیلکی، این فعل، از پرکاربردترین افعال کمکی است و بیانگر طیف وسیعی از کاربردها مانند توانایی، تقاضای مؤدبانه، پیشنهاد و نشان دادن امکان یا عدم امکان است (پورهادی، ۱۳۹۶: ۲۰۷). این فعل، در گونهٔ غربی به صورت /ta:nəstən/ و در گونهٔ شرقی به صورت /tonasan/ بیان می‌شود. همچنین، این فعل در زمان گذشته، حال و آینده کاربرد دارد و در تمام صیغه‌ها صرف می‌شود.

بتونم بگم می‌گم.
8- bəta:nəm bəgəm gəm.
SBJV-can-1SG SBJV-saj-1SG saj-1SG

۴-۱-۵. یاریدن /ja:rəstən/

یارستن /ja:restan/ یا /ja:ristan/ به معنای توان داشتن، قادر بودن، دلیری کردن و جرأت کردن است که در فارسی میانه /aja:rist-/ مادهٔ ماضی ساخته شده از مادهٔ مضارع /ajār-/ است (افشار، ۱۳۹۶. منصوری، ۱۴۰۲). این فعل، در فارسی امروز کاربرد فراوان ندارد اما همچنان در گونهٔ گیلکی غربی، به ویژه در شهرستان شفت، واقع در غرب استان گیلان، مانند مثال‌های ۹ و ۱۰ به عنوان فعل وجهی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

جرأت داشتی بگی؟
9- ja:rəsti bigi?
courage-PST-2SG SBJV-saj-2SG
جرأت داری بزنی.
10- ja:ri bəzəni
courage-2SG SBJV-hit-2SG

۴-۱-۶. واستن /vastən/

دو منبع فارسی که در مورد فعل «واستن» پژوهش کرده‌اند، یعنی صبوری و شریفی (۱۴۰۰) و تجربه‌کار و همکاران (۱۴۰۲)، آن را همان «بایستن» در نظر گرفته‌اند. صبوری و شریفی (۱۴۰۰) به نقل از ریکس^۱ (۲۰۰۱) بیان می‌کنند که فعل وجهی va، برگرفته از ریشهٔ ایرانی باستان -aj به معنای رفتن همراه با پیشوند -upa به معنای نزدیک شدن و رسیدن است که به دلیل

¹ H. Rix

گسترش استعاری به سمت معنای انتزاعی لازم و ضروری بودن رفته است. تجربه‌کار و همکاران (۱۴۰۲) نیز با وجود این که خود به نقل از استیلو (۲۰۰۱) اذعان داشته‌اند که /b/ آغازین در زبان گیلکی عمدتاً به /v/ تبدیل می‌شود، این دو فعل را یکی دانسته‌اند. اما افعال «بایستن» و «واستن» که دارای معانی متفاوت‌اند را باید متمایز از یکدیگر دانست و تحلیل کرد. در فارسی میانه، قصد و میل توسط pad ān meniḡn būdan و یا wurrōjistan بیان می‌شد (چنگیزی، ۱۴۰۰: ۸۴) که به نظر می‌رسد /vastən/ در زبان گیلکی، با همان کاربرد و معنی، صورت باقیمانده wurrōjistan باشد. ریشه احتمالی دیگر آن می‌تواند وایستن vāj(e)-stan به معنای خواستن، طلبیدن، آرزو کردن و انگیختن باشد (افشار، ۱۳۹۶: ۴۱۰).

11- tərā: va: biḡi میل می‌کشد بری.
2SG.EXP vol SBJV-go-2SG

پورهادی (۱۳۹۶) نیز بر این مهم تأکید دارد که تبدیل صامت آغازین /b/ به /v/ معمول است و بعد از این تبدیل مصدر باید همچنان /vastən/ در نظر گرفته شود. زیرا /vastən/ و /ba:jestan/ دو مصدر متفاوت از نظر کاربردی و معنایی هستند. نمونه‌هایی از تبدیل /b/ به /v/ که سبب این سوء تفاهم گشته است را می‌توان در مثال‌های ۱۲ و ۱۳ مشاهده کرد. باید توجه نمود که زمانی که منظور الزام در انجام کاری است و تبدیل /b/ به /v/ صورت گرفته است، منظور از /va:/ همان شکل تغییر یافته /ba:/ به معنی «باید» است. اما چنانچه منظور میل به چیزی یا انجام کاری باشد، منظور از /va:/ همان شکل اولیه آن یعنی «مایل بودن» است و حضور ضمیر تجربه‌گر در مثال‌ها سبب شناسایی آن می‌گردد.

12- va: bəḡəm باید بروم.
must SBJV-go-1SG
13- va: bufo bi باید می‌رفتی.
must go-PST 2SG

وجود فعل وجهی با مفهوم «مایل بودن» در برخی دیگر از زبان‌های شاخه هند و اروپایی نیز عامل دیگری است که وجود و استقلال «واستن» را تأیید می‌نماید. مثال ۱۴ از زبان اسپانیایی این امر را نشان می‌دهد. این در حالیست که در فارسی امروز از ترکیب اسم+ صفت مانند هوس داشتن، دوست داشتن و مایل بودن برای انتقال این مفهوم استفاده می‌شود.

14- Me apetece salir هوس بیرون رفتن دارم (دلم می‌خواد برم بیرون)
me apetec-e salir
1SG.DAT please-3SG.PRS go.out.INF

۴-۱-۷. /be/ از مصدر /bostən/

«بودن» در فارسی میانه، به صورت būdan یا b(aw)- به معنای بودن و شدن است. ماده مضارع آن از ماده مضارع -bawa ایران باستان و ماده ماضی آن از صفت مفعولی būta- ایران باستان گرفته شده است (منصوری، ۱۴۰۲: ۷۷). مصدر /bostən/

که در گونه غربی به صورت /be/ و در گونه شرقی /bune/ گفته می‌شود، معنای امکان، احتمال و آرزو را مانند مثال ۱۵ به فعل بعد از خود می‌افزاید.

15- be ba:ji?

می‌شود بیایی؟

۴-۲. آزمون افعال وجهی

از آن‌جا که پالمر در بررسی خود، بر افعال وجهی تمرکز دارد، در این پژوهش نیز برای احراز وجهی بودن عناصر مورد مطالعه، از آزمون پیشنهادی حق‌بین (۱۳۷۰) استفاده می‌شود. به این ترتیب، عناصر زبانی شناسایی شده، پس از گذراندن آزمون‌هایی که وجهی بودنشان را به اثبات می‌رساند، ارزیابی خواهند شد. از دید حق‌بین (۱۳۷۰)، ملاک‌های تشخیص و تمایز افعال وجهی از افعال معین را می‌توان به دو دسته ملاک‌های معنایی و ملاک‌های نحوی تقسیم کرد. بر این اساس، به بررسی این افعال جهت اثبات وجهی بودن آن‌ها پرداخته می‌شود.

۴-۲-۱. آزمون معنایی

آزمون‌های معنایی افعال وجهی، در دو دسته مورد بررسی قرار می‌گیرند که عبارتند از اضافه کردن معنا و جایگزینی با واژه‌های هم‌معنی که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۴-۲-۱-۱. اضافه کردن معنا

افعال وجهی دارای معنای واژگانی کامل هستند و معنایی را به معنای فعل اصلی اضافه می‌کنند. حق‌بین (۱۳۷۰) بیان می‌کند که افعال «توانستن»، «خواستن»، «بایستن» و «شایستن» (که دیگر در فارسی کاربرد ندارد) دارای این ویژگی می‌باشند. اما افعال معین «داشتن»، «بودن» و «شدن» هنگامی که به عنوان فعل معین و نه به عنوان فعل اصلی به کار روند دارای این ویژگی نیستند و بیانگر جنبه استمرار، کامل و مجهول هستند. بررسی این افعال در زبان گیلکی نیز نتایج مشابهی را در پی دارد و می‌تواند مفاهیم ضرورت، اجبار، شایسته بودن، مناسب بودن، توانا بودن، جرأت داشتن، یاری رساندن، خوشایند بودن و میل داشتن را به فعل اضافه نمایند.

۴-۲-۱-۲. جایگزینی با واژه‌های هم‌معنی

ملاک معنایی دیگر امکان جایگزینی فعل وجهی با واژه‌های هم‌معنی است که باز هم این امکان برای افعال معین وجود ندارد. بایستن = واجب بوستن، شایستن = بهتر بوستن (بختر بوستن در شفت)، توانستن = قادر بوستن، یاریدن = جرأت بداشتن (در شفت)، واستن = طعم دکفتن = هوس بوکودن، خواستن = تمایل بداشتن، شدن (بوسن) = با توجه به بافت، کلمات متفاوتی جایگزین آن می‌شوند. به عنوان مثال «می‌شه»، هم به صورت «شه» و هم «به» گفته می‌شود.

۴-۲-۲. آزمون نحوی

حق‌بین (۱۳۷۰) شرح می‌دهد که از دیدگاه نحوی نیز چند معیار به تمایز فعل وجهی از فعل معین کمک می‌کند که در ادامه بیان می‌شوند.

۴-۲-۱. قاعده حذف به قرینه

چنانچه جمله‌ای شامل فعل وجهی و فعل اصلی باشد، با حذف فعل اصلی، فعل وجهی همچنان باقی می‌ماند اما چنانچه جمله‌ای حاوی فعل اصلی و فعل معین باشد، حذف در مورد فعل معین اتفاق می‌افتد که این قاعده در مورد افعال وجهی زبان گیلکی هم عمل می‌کند.

بایستن

- 16- foma: va: bisid ama man nava besam. شما باید بروید اما من نباید بروم.
 jou.PL must go-2PL but I NEG.must go-1SG
 foma: va: bisid ama man nava. شما باید بروید اما من نباید.
 jou.PL must go-2PL but I NEG.must

شایستن

- 17 - foma: fe be-nef-id amma: mere nafa niſtan.
 jou.PL good.is sit-2PL but to.me NEG.good-3SG be sitting
 شما خوب است بنشینید اما برای من خوب نیست بنشینم.
 foma: fe be-nef-id amma: mere nafa.
 jou.PL good.is sit-2PL but to.me NEG.good-3SG
 شما خوب است بنشینید اما برای من خوب نیست.

توانستن

- 18 - foma: ta:-nid bi-f-id amma: man ne-ta:n-em be-fem.
 jou.PL can-2PL go-2PL but I NEG-can-1SG go-1SG
 شما می‌توانید بروید ولی من نمی‌توانم بروم.
 foma: ta:-nid bi-f-id amma: man ne-ta:n-em
 jou.PL can-2PL go-2PL but I NEG-can-1SG
 شما می‌توانید بروید ولی من نمی‌توانم

یاریدن

- 19- to ja:r-i bo-guj-i vali man ne-ja:r-em goft-an
 jou.SG dare-2SG saj-2SG but I NEG-dare-1SG saj-INF
 تو جرأت داری بگویی اما من جرأت ندارم بگویم
 to ja:r-i bo-guj-i vali man ne-ja:r-em
 jou.SG dare-2SG saj-2SG but I NEG-dare-1SG
 تو جرأت داری بگویی اما من جرأت ندارم

واستن

- 20- mera: be-vast-e be-fom amma: tara: ne-vast-e bi-fi
 me.DAT PREF-want go-1SG but jou.DAT NEG-want-PST go-2SG
 من هوس کردم بروم اما تو هوس نکردی بروی.

mera: be-vast-e be-fom amma: tara: ne-vast-e
me.DAT PREF-want go-1SG but jou.DAT NEG-want-PST

من هوس کردم بروم اما تو هوس نکردی.

خواستن

21- to xa:-j-i bi-fi amma: man ne-xa:-j-em be-fom
jou.SG want-2SG go-2SG but I NEG-want-1SG go-1SG

تو می‌خواهی بروی اما من نمی‌خواهم بروم.

to xa:-j-i bi-fi amma: man ne-xa:-j-em
jou.SG want-2SG go-2SG but I NEG-want-1SG

تو می‌خواهی بروی اما من نمی‌خواهم.

شدن

22- foma: je be-nef-id amma: mere nafa niſtan.
jou.PL good.is sit-2PL but to.me NEG.good-3SG be sitting

شما می‌شود بنشینید اما برای من خوب نیست بنشینم

foma: je be-nef-id amma: mere nafa.
jou.PL good.is sit-2PL but to.me NEG.good-3SG

شما می‌شود بنشینید اما برای من خوب نیست.

۲-۲-۲-۴. قاعده اختیاری درج موصول «که» بین فعل وجهی و فعل اصلی

در شرایطی که بعد از فعل وجهی، جمله مورد نظر، در دل جمله پایه درونه‌گیری شده باشد، امکان درج موصول «که» بین فعل وجهی و فعل اصلی وجود دارد. در حالی که این قاعده بر روی افعال معین عمل نمی‌کند.

بایستن

23- foma: va: ke bisid .
jou.PL must COMP go-2PL

شما باید که بروید.

شایستن

24- foma: je ke bi-nif-id
jou.PL good.is COMP sit-2PL

شما خوب است که بنشینید.

توانستن

25- foma: ta:-nid ke bi-f-id .
jou.PL can-2PL COMP go-2PL

شما می‌توانید که بروید.

یاریدن

26- to ja:r-i ke bo-guj-i
jou.SG dare-2SG COMP saj-2SG

تو جرأت داری که بگویی.

واستن

27- mera:	be-vast-e	ke	be-fom	من هوس کردم که بروم.
me.DAT	PREF-want-PST	COMP	go-1SG	

خواستن

28- to	xɑ:-j-i	ke	bi-ʃi	تو می‌خواهی که بروی.
jou.SG	want-2SG	COMP	go-2SG	

شدن

29- ʃe	ke	bi-niʃ-id	می‌شه که بنشینید.
good.is	COMP	sit-2PL	

۴-۲-۳. قاعده نحوی التزامی

فعل جملهٔ پیرو که بعد از جملهٔ پایه با فعل وجهی بیان شده است، باید التزامی باشد و این الزام، در مورد افعال معین وجود ندارد. همان‌طور که در تمام مثال‌های پیشین مشاهده می‌شود، در تمام موارد، فعل جملهٔ پیرو که بعد از جملهٔ پایه با فعل وجهی بیان شده است، به صورت التزامی است.

۴-۲-۴. جایگاه عامل منفی‌ساز

در ترکیب افعال وجهی با افعال اصلی، هر یک از آن‌ها می‌تواند پذیرندهٔ عنصر منفی‌ساز باشد. اما در مورد ترکیب افعال اصلی با افعال معین «داشتن» و «بودن»، تنها فعل اصلی و درمورد ترکیب افعال اصلی با فعل معین «شدن»، تنها فعل «شدن»، عنصر منفی‌ساز را می‌گیرد. در زبان گیلکی نیز، در ترکیب افعال وجهی با افعال اصلی، هر یک از آن‌ها می‌تواند پذیرندهٔ عنصر منفی‌ساز باشد.

بایستن جملات ۳۰ تا ۳۲ هر دو حالت غیرشخصی دارند و جهت ممانعت از عمل خوردن گفته می‌شوند.

30- ba:	xur-dən	باید خورد
must	eat-INF	
31- nə.	va: / ba:	ن باید خوردن (خورد)
NEG	must	eat-INF
32- va: /ba:	nu-xur-dən	باید نخوردن
must	NEG-eat-INF	

شایستن اتصال عنصر منفی‌ساز به هر یک از افعال اصلی و افعال کمکی، با توجه به انتخاب گوینده، همانند فارسی صورت می‌گیرد اما معنای متفاوتی را منتقل می‌سازد و آزمون از ۵ گویشور فارسی زبان، ۵ گویشور گیلک‌زبان رشتی و ۲ گویشور گیلک‌زبان لاهیجانی این مورد را ثابت می‌کند. جملهٔ ۳۳ یعنی بهتر است که خورده نشود و بیان نوعی حالت انتخاب است درحالی‌که جملهٔ ۳۴ به معنای این است که شایسته یا مناسب خوردن نیست. جملهٔ ۳۵، گونهٔ شرقی مثال ۳۳ و جملهٔ ۳۶، گونهٔ شرقی مثال ۳۴ می‌باشند.

- 33- ʃa: nu xurd. ən . در گونه غربی: بهتر است/ شایسته است خورده نشود
should NEG- eat-INF
- 34- nə. ʃa: xur-dən شایسته نیست/ نمی‌شود خورده شود.
NEG proper eat-INF
- در گونه شرقی:
- 35- ʃa:nə nə xurd ən بهتر است/ شایسته است خورده نشود.
should NEG- eat-INF
- 36- nə. ʃa:ne xurd ən شایسته نیست/ نمی‌شود خورده شود.
NEG proper eat-INF

توانستن این فعل نیز مانند سایر افعال وجهی از طریق پیوند نشانه نفی /nə/ به آغاز آن منفی می‌شود. لازم به ذکر است که مثال ۳۷ معنای اجبار دارد در حالی که در ۳۸ اختیار با خود شخص است و ۳۹ به این معناست که اختیار با خودم نیست و باید بروم.

- 37- ne- ta:n-em be-ʃem نمی‌توانم برم.
NEG-can-1SG go-1SG
- 38- ta:n-em ne- ʃem می‌توانم نروم.
can-1SG NEG- go-1SG
- 39- ne- ta:n-em ne- ʃem نمی‌توانم نروم.
NEG-can-1SG NEG-go-1SG
- همان‌طور که پورهادی (۱۳۹۶) نیز اشاره دارد، در گونه شرقی (لاهیجان)، این فعل کمتر منفی می‌شود و به جایش از یک فعل دیگر که فعل منفی‌ساز کمکی است استفاده می‌شود. فعل کمکی منفی‌ساز گونه شرقی، در ساخت گذشته به صورت /mannes/ (نتوانست) و در ساخت حال/ آینده به صورت /manne/ (نمی‌تواند) به کار می‌رود:
- 40- ne- ta:n-em be-ʃem نمی‌توانم برم.
NEG-can-1SG go-1SG
- 41- ta:n-em ne-ʃem می‌توانم نروم.
can-1SG NEG-go-1SG
- یاریدن** جمله ۴۲ نشانگر جرأت نداشتن شخص برای رفتن است در حالی که جمله ۴۳ نشانگر جرأت داشتن شخص برای رفتن است.

- 42- ne-ja:r-i be-ʃi جرأت نداری بری
NEG-dare-2SG go-2SG
- 43- ja:r-i ne-ʃi جرأت داری نری
dare-2SG NEG-go-2SG

واستن جمله ۴۴ نشانگر عدم تمایل شخص برای رفتن است در حالی که جمله ۴۵ نشانگر تمایل شخص برای رفتن است.

44- tara: ne-vast-e bi-fĩ هوس نکردی بری.

jou.DAT NEG-want-PST go-2SG

45- tara: vast-e ne-fĩ هوس کردی نری.

jou.DAT want-PST NEG-go-2SG

خواستن جمله ۴۶ نشانگر عدم تمایل شخص برای رفتن است در حالی که جمله ۴۷ نشانگر تمایل شخص برای رفتن است.

46- ne-xa:-j-em be-fem نمی‌خواهم بروم.

NEG-want-PRS-1SG go-1SG

47- xa:-j-em ne-fem می‌خواهم بروم.

want-PRS-1SG NEG-go-1SG

شدن جمله ۴۸ نشانگر عدم امکان برای نشستن و جمله ۴۹ نشانگر دادن اختیار عمل به مخاطب است.

48- naʃa bi-nif-id نمی‌شه بنشینید.

NEG.is sit-2PL

49- ʃa ni-nif-inid می‌شه ننشینید.

is NEG.sit-2PL

۳-۴. دسته‌بندی افعال وجهی زبان گیلکی بر اساس چارچوب پالمر

پالمر (۲۰۰۱) یکی از تأثیرگذارترین چارچوب‌ها را برای تحلیل وجه، با تمرکز بر تفکیک معنایی وجه و تمایز نظام‌مند انواع افعال وجهی ارائه داده است که در ادامه به بررسی افعال وجهی زبان گیلکی در چارچوب پیشنهادی وی پرداخته می‌شود و با توجه به مثال‌های جمع‌آوری شده از زبان گیلکی، دسته‌بندی افعال وجهی به عمل می‌آید. همچنین جهت محدودیت فضا در این مقاله، تمام کاربردهای شناسایی شده در این پژوهش، در جدول‌ها خلاصه شده‌اند و تنها به شرح چند نمونه از آن‌ها در بخش توضیحات افعال بسنده می‌شود.

۱-۳-۴. بایستی /ba:ʃəstan/

فعل «بایستن» از دسته افعالی است که در مرزهای وجهیت استنتاجی، فرضی، گزارشی، حسی، الزامی و تعهدی / دستوری جابجا می‌شود و کاربردهای متفاوتی دارد.

تکلیف قانونی یا اخلاقی از پرکاربردترین موارد در ارتباط با فعل «بایستن» است که مثال‌های ۵۰ و ۵۱ به ترتیب بعد قانونی و اخلاقی را بیان می‌کنند. همان‌گونه که مثال‌ها مشخص می‌نمایند یک تکلیف یا نیروی بیرونی فاعل را ملزم به انجام می‌نماید.

50- da:neʃʃu na:-va: se jalase biʃtar qejbat be-dar-e
student NEG-must three session more absence have-3SG

دانشجو نباید بیش از سه جلسه غیبت کند.

51- da:neʃʃu va: xo osta:d-a: ehtera:m be-ne

student must self teacher respect put-3SG

دانشجو باید به استاد خود احترام بگذارد.

«باید» در استنتاج معرفتی یا نتیجه‌گیری منطقی منطبق بر شواهد موجود است. در مثال ۵۲ هیچ الزامی در کار نیست و با توجه به شواهد، نتیجه‌گیری حادث می‌شود.

52- čera:q-a:n rofan-e. un va: xa:ne mijun be-se
light-PL be.on-3SG he/she must house inside be-3SG

چراغ‌ها روشن است، او باید در خانه باشد.

«باید» معرفتی فرضی، انتظار یا فرض مبتنی بر احتمال قوی است که می‌توان آن را انتظار هنجاری نامید. مثال ۵۳ فرض ناشی از آنچه از نظر عقلانی مبتنی بر عرف یا برنامه است را نشان می‌دهد.

53- ta: hesse va: kela:s foru bu-voste bi
until now must class start be-PST.PRF be-3SG

«باید» پویای تکلیفی، انجام عملی ناشی از شرایط موجود برای حصول را نشان می‌دهد نه شرطی بر اساس آنچه قانون الزام می‌کند یا ذهن استنتاج می‌نماید. پس همانطور که مثال ۵۴ نشان می‌دهد شرطی است.

54- vorud vasi va: ka:rt-e ozvijat be-da:r-i.
entri for must card-EZ membership have-2SG

برای ورود باید کارت عضویت داشته باشی.

۴-۳-۲. خواستن /xasten/

«خواستن» به عنوان فعل اصلی هم می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد اما در این جا تنها کاربرد آن به عنوان فعل وجهی مدنظر است که در دسته‌های استنتاجی، گزارشی، حسی، الزامی و ارادی قرار می‌گیرد. در ادامه به برخی از کاربردهای آن اشاره می‌شود. «خواستن» در بخش پویای ارادی جای می‌گیرد که برای بیان میل شخصی فاعل نسبت به رویدادی استفاده می‌شود. در مثال ۵۵ بدون هیچ الزام یا اجباری، کنترل رویداد با فاعل است و حالت ذهنی فاعل به کلمه در می‌آید.

55- un xa:-je doktor be-be
he/she want-3SG doctor become-3SG

او می‌خواهد دکتر شود.

نوع دوم کاربرد «خواستن» به عنوان فعل وجهی که باید با احتیاط از آن سخن گفت را زین‌پس خواستن شبه‌قصدی می‌نامیم که به طور مستقیم در تقسیم‌بندی پالمر جای ندارد و با اغماض می‌توان آن را در وجهیت پویا جای داد. تفاوت این مورد با وجهیت پویا در این است که وجهیت شبه‌قصدی نمایانگر نزدیک بودن وقوع رخداد است در حالی که وجهیت پویا به شرایط درونی فاعل یعنی توانایی و اراده او مربوط است. در واقع، گرایش به تحقق رویداد، ویژگی مشترک بین آن‌هاست که می‌تواند سبب نزدیکی کاربرد آن‌ها گردد. خواستن شبه‌قصدی مانند مثال ۵۶ که نزدیکی وقوع فرآیند را بدون اراده نشان می‌دهد، فقط

در فارسی جای دارد زیرا در زبان گیلکی این مورد از کاربرد «خواستن» در بخش ارادی قرار می‌گیرد و اگر افتادن غیرارادی نزدیک به وقوع باشد از عبارت dakaftandabo به معنای «داشت می‌افتاد» استفاده می‌شود که در فارسی هم کاربرد دارد.

56- xa:st-i be-kef-e می‌خواست بیفته.

want-PST.3S fall-3SG

نوع دیگری از کاربرد «خواستن» که در بخش الزام ضعیف جای می‌گیرد، در مثال ۵۷ بیان شده است. در این جا، «خواستی» به معنای «ای کاش» برای بیان آنچه بهتر بود انجام می‌دادی و ندادی به کار می‌رود.

57- xa:st-i mora:'a:t bokodebi بهتر بود مراعات می‌کردی.

want-PST.3SG consideration do-PST.2SG

۳-۳-۴. شایستن /ʃa:jestan/ ، /ʃa:jistan/

فعل «شایستن» نوعی ارزیابی بر اساس هنجارها است و وجهیت توصیه‌گونه دارد. این چارچوب در بخش‌های گزارشی، حسی، الزامی و تعهدی/دستوری قرار می‌گیرد. مثال ۵۸ ارزیابی هنجاری و مثال ۵۹ توصیه را نشان می‌دهد.

58- xubit na:re ne-ʃa: goft-an خوبیت نداره شایسته گفتن نیست.

goodness NEG.be-3SG NEG-proper saj-INF

59- ine rang-o ruj be-bin ine ʃa: xord-an

this-OBJ color-and face see-IMP.2SG this-OBJ proper eat-INF

رنگ و روی اینو ببین. این شایسته خوردن است.

۴-۳-۴. توانستن

فعل «توانستن» کاربردهای متفاوتی دارد و حتی بیش از فعل «بایستن» در مرزهای وجهیت جابجا می‌شود. این کاربردها شامل حدسی، استنتاجی، فرضی، گزارشی، حسی، اجازه‌ای، الزامی، تعهدی/دستوری و توانشی می‌شود که برخی از این کاربردها در ادامه آمده است.

«توانستن» در بخش توانشی پویا جای می‌گیرد که برای انواع توانایی‌های جسمی و ذهنی به کار می‌رود. مثال ۶۰ به توانایی جسمی و مثال ۶۱ به توانایی ذهنی شخص پرداخته است.

60- borna ta:-ne ʃena: bu-kon-e برنا می‌تواند شنا کند.

Borna can-3SG swim do-3SG

61- mahta:b ta:-ne masʔale hal bu-kon-e مهتاب می‌تواند مسأله حل کند.

Mahtab can-3SG problem solve do-3SG

«توانستن» همچنین برای بیان امکان یا عدم امکان حاکی از شرایط موقعیتی نیز به کار می‌رود. مثال ۶۲ نشان می‌دهد که شرایط بیرونی این امکان را برای فاعل فراهم کرده است و مثال ۶۳ حاکی از عدم امکان پارک کردن توسط شرایط بیرونی است و به جای اراده یا الزام، «شرایط موجود» عامل امکان یا عدم امکان است.

62- em'ʃæb tu'nəm ra:'hæt boxosəm. امشب می‌توانم راحت بخوابم

tonight can.AUX.PRS.1SG comfortablj sleep.NMLZ

63- ije nu- tu'nəm pa:rk bukun-an این جا نمی توانم پارک کنم.

here NEG-can-1SG park SBJV-do-1SG

نوع سوم کاربرد «توانستن» حالت غیرشخصی است. در مثال‌های ۶۴ و ۶۵ «نمی توان گفت» و «نمی توان رفت» به شخص خاصی اشاره ندارند و به شکل نوعی گواه‌سازی بیان شده‌اند.

64- i-je az eshq na-ta:n-i goft-an
DEM-LOC PREP (love)N NEG-can-2SG saj-INF

این جا از عشق نمی توان گفت.

65- ə xa:k-e na-ta:n-i ʃon
DEM.PROX N-OBJ NEG-can-2SG go-INF

از این خاک نمی توان رفت.

۴-۳-۵. یاریدن /ja:rəstən/

فعل وجهی «یارستن» با توجه به بافت، انواع وجهیت استنتاجی، گزارشی، حسی و توانشی را نشان می‌دهد که عامل انجام یا عدم انجام رویداد، ناتوانی جسمی، نبود میل یا منع و الزامی قانونی نیست بلکه حالتی روانی سبب آن است. مثال‌های ۶۶ و ۶۷ نمونه‌های از آن را نشان می‌دهند.

66- ja:r-əsti bigi جرأت داشتی بگویی
dare-PST.2SG saj-2SG

67- ja:r-i bəzəni جرأت داری بزنی
dare-2SG hit-2SG

۴-۳-۶. واستن /vastən/

فعل وجهی «واستن» نشانگر یک میل یا هوس آنی است که نه از روی الزام و تعهد و حتی اراده، بلکه به طور ناگهانی در فاعل متجلی شده است و در بعدهای استنتاجی، گزارشی، حسی و ارادی کاربرد دارد. مثال ۶۸ نمونه‌ای از این کاربرد را نشان می‌دهد.

68- tərɑ: va: bi-ʃi میل می‌کشد بری
2SG.DAT prefer SBJV-go.2SG

۴-۳-۷. /be/ از مصدر /bəstən/

این فعل در کاربرد وجهی در دسته‌های حدسی، استنتاجی، فرضی، گزارشی، حسی و اجازه‌ای جای می‌گیرد که طیفی از بُعد اجازه‌ای تا الزام را بیان می‌کند. مثال ۶۹ بُعد اجازه‌ای آن را نشان می‌دهد.

73- be ba:ji می‌شود بیایی.
can come-2SG

بنابراین براساس تقسیم‌بندی افعال وجهی پالمر (۲۰۰۱) و با توجه به مثال‌های ارائه شده در این پژوهش، دسته‌بندی افعال وجهی زبان گیلکی به شرح زیر است:

جدول ۱.

وجهیت گزاره‌ای- معرفتی

وجهیت گزاره‌ای				
گروه	زیرگروه	فعل	مثال	امکان / ضرورت
وجهیت معرفتی	حدسی	بایستن	-	-
		خواستن	-	-
		شایستن	-	-
		توانستن	می‌تواند در خانه باشد ta:-ne xa:ne mija:n bej-se can-3SG house inside be-3SG	امکان
		یارستن	-	-
		واستن	-	-
	استنتاجی	شدن	می‌شه خونه باشه. be xa:ne bej-se can house be-3SG	امکان
		بایستن	ماشین جلوی دره، باید خونه باشه. ma:ʃin dare jolo naha va: xa:ne bi-se car door front is must house be-3SG	ضرورت
		خواستن	می‌خواود بیفته. xa:-je be-kef-e want-3SG fall-3SG	ضرورت
		شایستن	-	-
		توانستن	خیلی تمرین کرده، می‌تونه برنده بشه. xejli tamrin bu-kud-e, much practice do-PST.PRF ta:-ne piruze be-be can-3SG winner become-3SG	امکان / ضرورت
		یارستن	آدم بزرگیه، جرأت داره بره. pile a:dame, ja:r-e be-fe big person is dare-3SG go-3SG	ضرورت
		واستن	دهنش آب افتاده، هوس کرده بخوره. i dahren-e a:b de-kef-te,	ضرورت

وجهیت گزاره‌ای				
گروه	زیرگروه	فعل	مثال	امکان / ضرورت
			this mouth-EZ water fall-PST.PRF ine bo-va:st-e be-xor-e this-OBJ want-PST eat-3SG	
شدن			خیلی خوب به نظر می‌رسد، می‌شه خوردش. xejli xub nefɑ:n de-he, verj good sign give-3SG ane fe xord-an this can/proper eat-INF	امکان / ضرورت
فرضی	بایستن		باید خواب باشه. va: xoft-e bi must sleep-PST.PRF be-3SG	امکان
			-	-
			-	-
توانستن			می‌تونه خواب باشه. ta:-ne xoft-e bi can-3SG sleep-PST.PRF be-3SG	امکان
			-	-
			-	-
شدن			می‌شه خواب باشه. be xofte bi can sleep-PST.PRF be-3SG	امکان

همان‌گونه که در جدول مشخص است، فعل وجهی «شدن» در بخش‌های حدسی، استنتاجی و فرضی کاربرد دارد در حالی که فعل «شایستن» فاقد نمونه در این موارد است و این امر نشانگر تفاوت این دو فعل است که در کاربرد آن‌ها منعکس می‌شود.

جدول ۲.

وجهیت گزاره‌ای- شاهدمحور

وجهیت گزاره‌ای				
گروه	زیرگروه	فعل	مثال	امکان / ضرورت
وجهیت شاهدمحور	گزارشی	بایستن	می‌گن باید مدارک رو بدیم gid va: mada:rek-a fa-dim saj-3PL must document-OBJ give-1PL	امکان
		خواستن	می‌گن می‌خواد بارون بیاد gid xa:-je va:ref be-ba:r-e saj-3PL want-3SG rain SUBJ-rain-3SG	امکان
		شایستن	می‌گن شایسته خوردنه gid ane fa: xord-an saj-3PL this-OBJ proper eat-INF	امکان
		توانستن	می‌گن می‌تونیم صبر کنیم gid ta:-nim sabr bu-kon-im saj-3PL can-1PL patience do-1PL	امکان
		یارستن	شنیدم جرأتشو داره be-fnav-est-am ja:r-e hear-PST-1SG dare-3SG	امکان
		واستن	می‌گن هوس کرده آش بخوره gid ane a:f bo-va:st-e bu-xor-e saj-3PL this-OBJ soup want-PST eat-3SG	امکان
		شدن	شنیدم می‌شه خوردش be-fnav-est-am ane fe xord-an hear-PST-1SG this-OBJ can/proper eat-INF	امکان
	حسی	بایستن	صدا رو شنیدی باید بارون باشه seda:-ro be-fnav-est-i, sound-OBJ hear-PST-2SG va: va:ref be-be must rain be-3SG.SUBJ	امکان تا ضرورت
		خواستن	-	-

وجهیت گزاره‌ای			
گروه	زیرگروه	فعل	مثال
امکان / ضرورت			
امکان تا ضرورت		شایستن	طعم خوبی داره میشه هر روز خوردش xub ta'm-i da:r-e, good taste-EZ have-3SG je har ruz xord-an can/proper every day eat-INF
امکان تا ضرورت		توانستن	صدا رو شنیدی می‌تونه بارون باشه seda:-ro be-fnav-est-i, sound-OBJ hear-PST-2SG ta:ne va:ref be-be can rain be-3SG.SUBJ
-		یارستن	-
امکان تا ضرورت		واستن	چه عطری هوس کردم بخورمش če buj-i da:r-e, what smell-EZ have-3SG mar-a bo-va:st-e ane bu-xor-om me-DAT want-PST this-OBJ eat-1SG
امکان تا ضرورت		شدن	رنگ خوبی داره میشه هر روز بپوشیش xub rang-i dar-e, good color-EZ have-3SG je har ruz do-kun-i can/proper every day wear-2SG

مشابهت بین کاربردهای استنتاجی و شاهد محور نشانگر این است که هر دو مورد به تعهد معرفتی قوی گوینده منتهی می‌شوند، اما مسیر رسیدن به آن متفاوت است و همانطور که پالمر (۲۰۰۱) اشاره دارد، مرز بین این لایه‌ها گاه نفوذپذیر است. در واقع، در تعهد قوی، درجه اطمینان گوینده بالاست و با حذف جهان‌های ممکن رقیب، تنها یک تفسیر میسر است و باز با تأکید بر نظر پالمر (۲۰۰۱)، هیچ وجهیت شاهدهی بدون وجهیت معرفتی حادث نمی‌گردد.

جدول ۳.

وجهیت رویدادی

وجهیت رویدادی				
گروه	زیرگروه	فعل	مثال	امکان / ضرورت
وجهیت	اجازه‌ای	بایستن	-	-
تکلیفی		خواستن	-	-
		شایستن	-	-
		توانستن	می‌تونن بری. ta:-ni be-ʃi can-2SG go-2SG	امکان
		یارستن	-	-
		واستن	-	-
		شدن	می‌شه بری. ʃe bi-ʃi can/proper go-2SG	امکان
	الزامی	بایستن	باید بنشینن. va: be-ni-ʃi-ni/be-niʃi must sit-2SG	ضرورت
		خواستن	می‌خوام برم. xa:-jem be-ʃom want-1SG go-1SG	ضرورت
		شایستن	شایسته است بروی. ʃe bi-ʃi proper go-2SG	ضرورت ضعیف
		توانستن	-	-
		یارستن	-	-
		واستن	-	-
		شدن	-	-
	تعهدی/ دستوری	بایستن	باید بخوری. va: bu-xor-i must eat-2SG	ضرورت
		خواستن	-	-
		شایستن	شایسته است بخوری. ʃa: bu-xor-i proper eat-2SG	ضرورت ضعیف
		توانستن	می‌توانی بروی. ta:-ni bi-ʃi can-2SG go-2SG	امکان تا ضرورت
		یارستن	-	-

وجهیت رویدادی				
گروه	زیرگروه	فعل	مثال	امکان / ضرورت
وجهیت پویا	توانشی	واستن	-	-
		شدن	-	-
		بایستن	-	-
		خواستن	-	-
		شایستن	-	-
وجهیت پویا	توانشی	توانستن	می توانم فکر / شنا کنم. (ذهنی یا فیزیکی)	امکان قوی
			ta:n-em fek / fena: bu-kon-em	
			can-1SG think / swim do-1SG	
		یارستن	جرأت دارد حرف بزند (ذهنی)	امکان
			ja:r-e gap ba-zan-e	
وجهیت پویا	توانشی	واستن	dare-3SG speech speak-INF	
		شدن	-	-
		بایستن	-	-
		خواستن	می خواهم برم.	ضرورت درونی
			xa:-jem be-fom want-1SG go-1SG	قوی
وجهیت پویا	توانشی	شایستن	شایسته است به مهمونی برم.	ضرورت ضعیف
			fa: be i mehma:ni be-fom	
			proper to this party go-1SG	
		توانستن	-	-
		یارستن	-	-
وجهیت پویا	توانشی	واستن	میل کردم بخورم.	امکان
			mera: bo-va:st-e bu-xor-om	
			me.DAT want-PST eat-1SG	
		شدن	-	-
			-	-

جدول ۴.

خلاصه تقسیم‌بندی افعال وجهی

وجهیت گزاره‌ای		
گروه	زیرگروه	فعل
وجهیت معرفتی	حدسی	توانستن / شدن
	استنتاجی	بایستن / خواستن / توانستن / یارستن / واستن / شدن
	فرضی	بایستن / توانستن / شدن
وجهیت شاهدمحور	گزارشی	بایستن / خواستن / شایستن / توانستن / یارستن / واستن / شدن
	حسی	بایستن / شایستن / توانستن / واستن / شدن
وجهیت رویدادی		
وجهیت تکلیفی	اجازه‌ای	توانستن / شدن
	الزامی	بایستن / خواستن / شایستن
	تعهدی/	بایستن / شایستن / توانستن
	دستوری	
وجهیت پویا	توانشی	توانستن / یارستن
	ارادی	خواستن / شایستن / واستن

۵. نتیجه‌گیری

نتایج بررسی‌ها در این پژوهش، بر پایه شمارش کاربردها و داده‌های ارائه‌شده در جدول‌ها، نشان می‌دهد که فعل وجهی «توانستن» با هشت کاربرد حدسی، استنتاجی، فرضی، گزارشی، حسی، اجازه‌ای، تعهدی/دستوری و توانشی پرکاربردترین فعل وجهی است. فعل وجهی «بایستن» با ۶ کاربرد در دسته‌های استنتاجی، فرضی، گزارشی، حسی، الزامی و تعهدی/دستوری است. همچنین فعل وجهی «شدن» با ۶ کاربرد حدسی، استنتاجی، فرضی، گزارشی، حسی و اجازه‌ای، به همراه فعل «بایستن» در رتبه دوم پرکاربردترین افعال وجهی قرار دارند و به دنبال آن‌ها فعل وجهی «شایستن» با ۵ کاربرد در گزارشی، حسی، الزامی، تعهدی/دستوری و ارادی قرار دارد. فعل وجهی «خواستن» در استنتاجی، گزارشی، الزامی و ارادی قرار دارد و فعل وجهی «واستن» در استنتاجی، گزارشی، حسی و ارادی، هر دو ۴ مورد کاربرد دارند و در نهایت فعل وجهی «یارستن» در ۳ مورد استنتاجی، گزارشی و توانشی قرار دارد.

این توزیع کاربردها که هم‌راستا با تأکید پالمر (۲۰۰۱) بر بافت است نشان می‌دهد که افعال وجهی در داده‌ها به شدت بافت‌محوراند و انتخاب هر یک از افعال وجهی، تابع نوع کنش گفتاری و هدف گوینده در تعامل است. در بافت‌های گفت‌وگویی و تعامل‌محور، یعنی درخواست، اجازه و الزام، معناهای تکلیفی/کنشی برجسته‌تر می‌شوند، حال آن‌که در بافت‌های گزارشی و روایت‌محور، معناهای حسی، گزارشی و استنتاجی بسامد بیشتری می‌یابند. همچنین ویژگی‌هایی مانند رابطه قدرت و صمیمیت

میان طرفین، میزان قطعیت گوینده، و حتی در برخی موارد جاننداری فاعل، در فعال‌سازی معانی توانشی یا ارادی، نقشی تعیین‌کننده دارند.

افزون بر این، هم‌پوشانی برخی افعال در چندین دسته معنایی نشانگر این است که مفهوم وجهیت در داده‌های این پژوهش، وضعیتی ایستا و صرفاً متکی بر معنای واژگانی ندارد و نوع برداشت از آن، حاصل تعامل میان معنای بنیادی فعل، ویژگی‌های نحوی و صرفی و بافت گفت‌وگو است. برای مثال، یک فعل واحد می‌تواند در بافتی حسی یا گزارشی، نوع ارزیابی گوینده از رویداد را بازنمایی کند اما همان فعل در بافتی دیگر، با توجه به رابطه گوینده و مخاطب، معنایی اجازه‌ای، الزامی یا دستوری داشته باشد. بنابراین، بسامد بالاتر «توانستن» را می‌توان ناشی از انعطاف معنایی و قابلیت آن در پوشش‌دادن طیف گسترده‌ای از معانی دانست. این یافته بر ضرورت تحلیل هم‌زمان شاخص‌های صوری و قرینه‌های بافتی در تعیین نوع وجهیت تأکید می‌کند.

با بررسی‌های بیشتر در سایر زبان‌های ایرانی می‌توان نقشه کاملی از افعال وجهی و سیر تحول آن‌ها ترسیم نمود که نه تنها خلأهای موجود در کاربرد افعال وجهی در مدل پالمر (۲۰۰۱) را پر می‌کند، بلکه به تکمیل و افزودن کاربردهای احتمالی دیگر آن کمک می‌نماید که این امر لزوم مطالعات بیشتر در این حوزه را پررنگ می‌نماید. همان‌گونه که بررسی در این پژوهش نیز ابعاد بیشتری از افعال وجهی زبان گیلکی را نمایان ساخت.

ایجاد دسته‌بندی‌های دقیق‌تر می‌تواند به شناخت بهتر نحوه پردازش ذهن کمک کند و تأثیر سایر اجزای جمله مانند عناصر منفی‌ساز و یا قیدها بر کاهش یا افزایش درجه ضرورت و امکان وجهیت و حتی جابه‌جایی آن‌ها در مرزهای وجهیت می‌تواند کمک شایانی به این امر نماید.

منابع

- ابوالقاسمی، محسن. (۱۴۰۳). *ماده‌های فعل‌های فارسی دری*، تهران: ققنوس.
- افشار، شایان. (۱۳۹۶). *بن‌مایه‌ی مصدرهای زبان فارسی*، تهران: مروارید.
- پورهادی، مسعود. (۱۳۹۶). *توصیف ساختمان فعل و مصدر در زبان گیلکی*، رشت: فرهنگ ایلپا.
- تجربه‌کار عربانی، فاطمه. منشی‌زاده، مجتبی، سبزه‌علیپور، جهان‌دوست. (۱۴۰۲). بررسی دستوری‌شدگی فعل وجهی *vasten* در گیلکی. *نشریه پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*، ۱۳ (۲۵)، ۱۷۱-۱۵۷.
- حق‌بین، فریده. (۱۳۷۰). *تجزیه و تحلیل ساخت‌های واژگانی فعل در زبان فارسی بر مبنای دستور گسترده معیار*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- چنگیزی، احسان. (۱۴۰۰). *وجه‌نمایی در زبان فارسی میانه*. *مطالعات ایرانی*، ۲۰ (۳۹)، ۸۷-۵۷. <https://doi.org/10.22103/jis.2021.16644.2086>
- داوری، شادی. نغزگوی‌کهن، مهرداد. (۱۳۹۶). *افعال معین در زبان فارسی*. رویکرد دستوری‌شدگی. تهران: نشر نویسه پارسی.
- رحیمیان، جلال. (۱۳۹۰). *جنبه‌های صوری و معنایی عناصر وجهی در جمله‌های فارسی*. *زبان و زبان‌شناسی*، ۷ (۱۳)، ۳۳-۵۰. <https://www.magiran.com/p1150624>
- رحیمیان، جلال، عموزاده، محمد. (۱۳۹۱). افعال وجهی در زبان فارسی و بیان وجهیت. *پژوهش‌های زبانی*، ۴ (۱)، ۴۰-۲۱. doi: 10.22059/jolr.2013.35922
- صبوری، نرجس‌بانو. شریفی، شهلا. (۱۴۰۰). بررسی معنایی فعل‌های وجهی گیلکی (گونه سیاهکلی). *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۶ (۱۲)، ۸۱-۷۰. <https://doi.org/10.22124/plid.2022.20678.1562>

- صبوری، نرجس‌بانو. روشن، بلقیس. (۱۴۰۳) فعل‌های وجهی غیرشخصی فارسی میانه زردشتی. *فصلنامه علمی زبان پژوهی دانشگاه الزهراء* (س)، ۱۶(۵۱)، ۱۶۵-۱۳۹. doi: 10.22051/jlr.2021.35465.2011
- کنت، رونالد. (۱۳۸۴). *فارسی باستان: دستور زبان، متون، واژه‌نامه*. ترجمه سعید عریان. تهران: پژوهشکده زبان و گویش. سازمان میراث فرهنگی.
- منصوری، یدالله. (۱۴۰۲). *فرهنگ ریشه‌شناختی افعال زبان فارسی*، تهران: آوای خاور.
- نقی‌زاده، محمود؛ توانگر، منوچهر؛ و عموزاده، محمد. (۱۳۹۰). بررسی مفهوم ذهنیت در افعال وجهی در زبان فارسی. *مجله پژوهش‌های زبان‌شناسی*، ۳(۱)، ۲۰-۱.
- یوسف‌پور، محمدکاظم و همکاران. (۱۴۰۳). *گیله‌خط*، رشت: فرهنگ ایللیا.
- Bybee, J. L., Perkins, R., & Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. University of Chicago Press.
- Coates, J. (1983). *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
- De Haan, F. (2006). Typological approaches to modality. In W. Frawley (Ed.), *The expression of modality* (pp. 27-69). Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110197570.27>
- Halliday, M.A.K. (1970). Functional Diversity in Language as seen from a Consideration of Modality and Mood in English. *Foundations of Language, International Journal of Language and Philosophy*, Vol. 6(3), pp. 322-361. URL: <http://www.jstor.org/stable/25000463>
- Lyons, J. (1977). *Semantics, Vol 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1997). *The English Verb* (Second Edition). Longman Linguistics Library.
- Palmer, F. R. (1990). *Modality and the English Modals*. London, Longman.
- Palmer, F.R. (2001). *Mood and Modality (2nd ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nuyts, J., & van der Auwera, J. (2016). Analyses of the Modal Meaning, *The Oxford handbook of modality and mood*. Oxford University Press.
- Nuyts, J. (2001). *Epistemic modality, language, and conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective*. John Benjamins Publishing Company.
- Rahimian, J. (1995). Clause Types and other Aspects of Clause Structure in Persian: a Study Oriented towards Comparison with English. Doctoral dissertation, Queensland University, Brisbane.
- Rix, H. (2001). *Lexicon der Indogermanischen Verben*. Wiesbaden: Reichert.
- Stilo, D. (2001). GILAN ix. Gilaki Language. In *Encyclopaedia Iranica*, Vol. X, Fasc. 6, pp. 660-668. <https://www.iranicaonline.org/articles/gilan-x/>

Extended Abstract

Investigating the Challenges of Lehmann and Whaley's Frameworks on Determining Word Order: Evidence from Gilaki (Lahijani Dialect)

Hengameh Vaezi ^{1*}

Assistant Professor, English Language and Linguistics Department, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Guilan, Iran.

vaezi.h@iau.ac.ir

Masoumeh Mehrabi ²

Associate professor, linguistics and Persian Literature Department, Ayatollah Ozam Boroujerdi, Boroujerd, Lorestan, Iran.

m.mehrabi@abru.ac.ir

Assieh Rabieipour Salimi ³

MA in Linguistics. English Language and Linguistics Department, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Guilan, Iran.

assieh.rabiei@gmail.com

Review History: Received: 2026-06-07 Revise: 2026-09-16 Accepted: 2026-09-17	Abstract One of the parameters that is widely used in Typology is basic word order. In this paper, word order is investigated in Gilaki Language (Lahijani dialect). The objective of this study is to know what the word order is and show the challenges of Lehman's (١٩٧٨) features in Lahijani dialect. To gather the data, native speakers' conversations have been recorded. The both models' analysis displayed that the Whaley's model is in line with Lahijani features more than Leman's model. Moreover, Data analysis showed that Lahijani is a verb final language (with a high frequency of SOV order) with a free word order (as unmarked form); that is, it is a non-configurational language. Therefore, Lahijani has flexible word order in which syntactic elements and information structures can be moved freely by speakers' pragmatic intention. Thus, the main factor for this flexibility is the speakers' pragmatic intention.	Keywords: Word order Typology Lahijani dialect Lehmann Whaley
<i>How to cite this article:</i> Vaezi, H., Mehrabi, M. & Rabieipour Salimi, A. (2026). Investigating the Challenges of Lehmann and Whaley's Frameworks on Determining Word Order: Evidence from Gilaki (Lahijani Dialect). <i>Journal of Linguistics & Iranian Languages</i>, 11(1), 91-115. doi: https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56345.1482 COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.		

¹ Corresponding author

Introduction

Word order is one of the central issues in language typology, particularly in determining the basic word order of languages that allow more than one ordering pattern. Although a language may exhibit several word-order patterns, not all of these patterns necessarily have the same grammatical and pragmatic status. Some may represent the basic or unmarked order, whereas others may be associated with particular discourse contexts or information-structural functions. This issue is particularly relevant to Lahijan Gilaki, which shows a dominant verb-final pattern but also permits considerable variation in the ordering of sentence constituents. One of the main studies in this field contains Akhlaghi and Mostafavi (2019) who investigated and compared word order and the sequencing of sentence constituents in Rashti Gilaki, representing the Western variety, and Lahijani Gilaki, representing the Eastern variety, based on Greenberg's 24 typological parameters, drawing on the frameworks proposed by Dryer (1992, 2007, 2013) and Dabir-Moghaddam (2013, 2001). The present study examines the challenges involved in identifying its basic word order by comparing two influential approaches proposed by Lehmann (1978) and Whaley (1997).

Aim of the Study

The main aim of this study is to determine the basic word order of Lahijan Gilaki and to examine the extent to which the frameworks proposed by Lehmann (1978) and Whaley (1997) can account for the word-order patterns found in the dialect. More specifically, the study investigates whether the correlations proposed by Lehmann provide consistent evidence for an OV or VO classification and whether Whaley's criteria of frequency, markedness, and occurrence in neutral pragmatic contexts offer a more adequate basis for identifying the basic word order of Lahijan Gilaki.

Theoretical Framework

Lehmann's (1978) approach is primarily based on the distinction between OV and VO languages and on a set of correlated ordering patterns involving different grammatical constituents. According to this approach, the relative ordering of elements such as the verb and object, noun and genitive, noun and adjective, adposition and noun phrase, and other constituent pairs can provide evidence for determining the basic typological pattern of a language. Whaley (1997), however, proposes that basic word order should not be determined solely on the basis of structural correlations. She identifies three important criteria: frequency, markedness, and occurrence in a neutral pragmatic context. These criteria make it possible to distinguish the basic word order from alternative orders that may be motivated by discourse or pragmatic factors.

Methodology and Data

The data for this study consist of approximately eight hours of recorded conversations, dialogues, and monologues produced by native speakers of Lahijan Gilaki. The recordings were transcribed, and approximately 800 sentences were collected and analyzed. First, eleven

correlation pairs proposed within Lehmann's framework were examined in order to determine the extent to which the data conform to an OV pattern. The analysis then focused on the six logically possible basic constituent orders—SOV, SVO, VSO, VOS, OSV, and OVS—using Whaley's three criteria of frequency, markedness, and neutral pragmatic context.

Findings

The analysis of Lehmann's eleven correlation pairs shows that five patterns are consistent with the expected OV order, whereas three contradict the OV pattern and three display mixed behavior. The patterns supporting the OV classification include postpositions, genitive–noun ordering, adjective–noun ordering, the placement of the standard of comparison before the comparative adjective, and the positioning of adverbs before the verb. However, other patterns, including the ordering of relative clauses, the relationship between the main verb and auxiliary, interrogative constructions, and the distribution of prefixes and suffixes, do not consistently conform to the predicted OV correlations. These findings suggest that Lehmann's correlations alone do not provide sufficiently consistent evidence for assigning Lahijan Gilaki to a purely OV type.

The analysis based on Whaley's criteria provides clearer evidence for identifying the basic word order. Of the approximately 800 sentences examined, around 500 (approximately 63%) display the SOV order, while about 200 (approximately 25%) display SVO order. The remaining orders—OVS, OSV, VOS, and VSO—occur at considerably lower frequencies, with none accounting for more than approximately 4% of the data. The high frequency of SOV constructions therefore provides strong evidence for identifying SOV as the basic word order of Lahijan Gilaki. The analysis of markedness and neutral pragmatic contexts further supports this conclusion, as SOV is the least formally marked order and occurs naturally in ordinary, pragmatically neutral contexts.

At the same time, the occurrence of alternative word orders is not random. These patterns are associated with particular pragmatic and information-structural conditions, including the foregrounding of a constituent, the distinction between given and new information, and the management of discourse information. Thus, the variation in word order observed in Lahijan Gilaki appears to reflect the interaction between syntactic structure and pragmatic or information-structural considerations rather than unrestricted syntactic variation.

Discussion and Conclusion

The findings indicate that Lahijan Gilaki can be characterized as a language with basic SOV word order and considerable flexibility in constituent ordering. While the data contain a substantial number of alternative word-order patterns, SOV is distinguished by its higher frequency, lower degree of formal marking, and occurrence in neutral pragmatic contexts. The findings also show that the correlations proposed by Lehmann do not consistently converge on a single typological pattern in Lahijan Gilaki. By contrast, Whaley's combination of frequency, markedness, and neutral pragmatic context provides a more comprehensive account of the data

and makes it possible to distinguish the basic word order from pragmatically motivated alternatives. The study therefore demonstrates the importance of incorporating pragmatic and information-structural factors into the analysis of basic word order, particularly in languages in which constituent order is relatively flexible.

References

- Akhlaghi, F., & Mostafavi, P. (2019). A typology of word order in the western and eastern varieties of Gilaki. *Persian Language and Iranian Dialects*, 4(1), 85–111.
- Dabir-Moghaddam, M. (2001). Word Order Typology of Iranian Languages. *International Journal of Humanities*, 8(2), 17–24.
- Dabir-Moghaddam, M. (2013). *A typology of Iranian languages*. Tehran: SAMT Publishing.
- Dery, J. E. (2007). Pragmatic Focus and Word Order Variation in Tagalog. *Language and Linguistics*, 8(1), 373–402.
- Dryer, M. S. (1992). "The Greenbergian Word Order Correlations". *Language*, 68, 81–138.
- Dryer, M. S. (2007). *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. 1: Clause structure. Cambridge University Press. Edited by Timothy Shopen.
- Dryer, M. S. (2013). *Order of subject, object and verb*. In M. S. Dryer & M. Haspelmath (Eds.), *The World Atlas of Language Structures Online* (Chapter 81). Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Greenberg, J. H. (1966). Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. *Universals of Language*. Cambridge Mass: MIT Press, 73–113.
- Hawkins, J. A. 1983. *Word Order Universals*. New York: Academic Press.
- Kirt, A. (2012). *Word order and Information structure in New Testament Greek*. Canada. Alberta.
- Lambrecht, K. (1994). *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehmann, W. P. (1973). A Structural Principle of Language and its Implications. *Language*, 49, 47–66.
- Lehmann, W. P. (1978). *Syntactic Typology: Studies in the Phenomenology of Language*. Austin: University of Texas Press.
- Pourhadi, M. (1392). *Investigation of Gilaki Language. Vije name Fahangestan, Zabanha va guyeshhay Irani*, 3, 201–226.
- Qorbani, M.A. (1375). *Historical and Cultural Background of Lahijan*. Tehran: Nashr-e Sayeh.
- Rasekhmahand, M. (1385). The relationship between scrambling and focus in Persian. *Dastur*, 2, 20–33.
- Rastorgueva, V. S., Kerimova, A. A., Mamedzade, A. K., Pireiko, L. A., & Edel'man, D. I. (2012). The Gilaki Language. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Iranica Upsaliensia*, 19, 1 - 445.
- Rezapour, E. (1393). Scrambling in Mazandarani Dialect. *Jostarhay Zabani*, 5, 95–115.
- Rodionova, E. (2001). *Word Order and Information Structure in Russian Syntax*. University of North Dakota.
- Sugisaki, K. (2010). *Case, Word order, General function and Information Structure in Japanese*. Bielefeld University.
- Thompson, G. (1997). *Introducing Functional grammar*. USA: St Martin's Press.
- Vahedi Langarudi, M.M. (1382). Word Order and Correlation Pairs in Simple Sentences of Langarudi Gilaki dialect. *Vije name Farhangestan, Zabanha va guyeshhay Irani*, 1, 8–121.
- Van Valin, R. D., J. (1999). A typology of the interaction of focus structure and syntax. In E. Raxilina & J. G. Testelec (Eds.), *Typology and linguistic theory: From description to explanation. Languages of Russian Culture*, 511–524.
- Vennemann, T. (1974). Analogy in Generative Grammar: The Origin of Word Order. *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists. Luigi Hellmann*, 79–83.
- Vennemann, T. (1976). Categorical Grammar and the Order of Meaningful Elements. *Linguistic Studies Offered to Joseph Greenberg on the Occasion of his Sixtieth Birthday. Saratoga, California*, 615–634.
- Whaley, L. J. (1997). *Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Languages*. India: Sage publication.

زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی

سال ۱۱، شماره ۱، پیاپی ۲۰ (بهار ۱۴۰۵) شماره صفحات: ۹۱ - ۱۱۵

بررسی چالش‌های چارچوب‌های لمان و ویلی در تعیین ترتیب واژه: شواهدی از گیلکی (گویش لاهیجانی)

هنگامه واعظی^۱ , معصومه مهرابی^۲، آسیه ربیعی‌پور سلیمی^۳

۱. استادیار، گروه زبان انگلیسی و زبان‌شناسی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، گیلان، ایران.
۲. دانشیار زبان‌شناسی، گروه زبان‌شناسی و ادبیات فارسی، دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی، بروجرد، لرستان، ایران.
۳. کارشناسی ارشد زبان‌شناسی، گروه زبان انگلیسی و زبان‌شناسی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، گیلان، ایران.

چکیده

یکی از مؤلفه‌هایی که در رده‌شناسی زبان کاربرد گسترده‌ای دارد، ترتیب بنیادین واژه‌ها است. در این پژوهش، به ترتیب واژه در زبان گیلکی (گویش لاهیجانی) پرداخته می‌شود. هدف این پژوهش، تعیین نوع ترتیب واژه در گویش لاهیجانی و تبیین چالش‌های ویژگی‌های پیشنهادی لمان (۱۹۷۸) در تحلیل این گویش است. برای گردآوری داده‌ها، گفت‌وگوهای گویشوران بومی ضبط شد. تحلیل داده‌ها بر اساس هر دو الگو نشان داد که چارچوب ویلی بیش از چارچوب لمان با ویژگی‌های گویش لاهیجانی همخوانی دارد. افزون بر این، تحلیل داده‌ها نشان داد که گویش لاهیجانی، زبانی فعل‌پایانی است که در آن ترتیب فاعل-مفعول-فعل (SOV) از بسامد بالاتری برخوردار است و در عین حال دارای ترتیب واژه آزاد در صورت بی‌نشان است؛ از این‌رو، این گویش به عنوان گویشی از یک زبان غیرترتیبی به شمار می‌آید. بنابراین، گویش لاهیجانی دارای ترتیب واژه انعطاف‌پذیر است؛ به گونه‌ای که عناصر نحوی و ساخت‌های اطلاعاتی می‌توانند بر اساس اهداف کاربردشناختی گویندگان آزادانه جابه‌جا شوند. در نتیجه، مهم‌ترین عامل این انعطاف‌پذیری، اهداف کاربردشناختی گویندگان است.

واژه‌های کلیدی:

آرایش واژگانی
رده‌شناسی زبان
گویش لاهیجانی
لمان
ویلی

تاریخچه مقاله: دریافت: ۱۷ خردادماه ۱۴۰۵

بازنگری: ۲۵ مردادماه ۱۴۰۵

پذیرش: ۲۶ شهریورماه ۱۴۰۵

* آدرس ایمیل نویسنده مسئول: vaezi.h@iaui.ac.ir

واعظی، هنگامه و مهرابی، معصومه و ربیعی‌پور سلیمی، آسیه. (۱۴۰۵). بررسی چالش‌های چارچوب‌های لمان و ویلی در تعیین ترتیب واژه: شواهدی از گیلکی (گویش لاهیجانی). زبان‌شناسی و گویش‌های ایران، ۱۱(۱)، ۹۱-۱۱۵.

<https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56345.1482>

حق نشر - ۲۰۲۶ نویسنده(گان). این یک مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) منتشر شده است، استفاده، توزیع و تکثیر نامحدود را در هر رسانه‌ای مجاز می‌داند، مشروط بر اینکه به نویسندگان و منبع اصلی اشاره شود. هیچ اجازه‌ای از نویسندگان یا ناشر لازم نیست.

۱. مقدمه

رده‌شناسی زبان^۱ شاخه‌ای است که با مطالعه طیف گسترده‌ای از زبان‌ها، به دنبال کشف جهان‌شمول‌های ساختاری است. یکی از محورهای اصلی در این حوزه، مطالعه «ترتیب بنیادین واژه‌ها» است؛ یعنی آرایش خطی اجزای اصلی جمله در حالت استاندارد. در این بحث، مفاهیم بنیادینی نظیر فاعل^۲ به عنوان عامل انجام کار، مفعول^۳ به عنوان پذیرنده اثر، و کانون^۴ به عنوان عنصر برجسته در ساخت اطلاعاتی، نقشی تعیین‌کننده دارند. کانون، به بخشی از جمله اشاره دارد که از نظر معنایی یا گفتمانی برجسته شده است. رده‌شناسی زبانی شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که زبان‌های جهان را بر اساس ویژگی‌های ساختاری و کارکردی آن‌ها مطالعه و طبقه‌بندی می‌کند. رده‌شناسی با جهان‌شمول‌های زبانی ارتباط دارد و با بررسی طیف گسترده‌ای از زبان‌ها می‌کوشد جهان‌شمول‌های ساخت زبان را کشف کرده و برای آن‌ها تبیین ارائه دهد (راستارگویا و همکاران؛ ۲۰۱۲).

مطالعات رده‌شناختی ترتیب واژه، غالباً ریشه در پژوهش‌های گرینبرگ^۵ (۱۹۶۶) دارد. با وجود بررسی‌های گسترده در زبان‌های جهان، پژوهش‌های اندکی بر روی زبان‌های ایرانی شمال‌غرب، از جمله گیلکی، انجام شده است. گیلکی به دلیل برخورداری از تنوع گویشی و انعطاف‌پذیری در ترتیب اجزای جمله، نمونه‌ای ارزشمند برای بررسی‌های رده‌شناختی است. هدف این مقاله، تحلیل ترتیب واژه در گویش لاهیجانی است. این پژوهش از منظر دو چارچوب نظری، یعنی همبستگی‌های لمان^۶ (۱۹۷۸) و آزمون‌های ویلی^۷ (۱۹۹۷)، به بررسی این موضوع می‌پردازد تا مشخص شود آیا این گویش از نظر رده‌شناختی با الگوهای OV (فعل-پایانی) همخوانی دارد یا با الگوی VO (فعل-میان‌جایی). با توجه به داده‌های اولیه، این مقاله بر این فرض استوار است که گویش لاهیجانی برخلاف برخی تصورات، یک زبان با ساختار تخت^۸ (که در آن تمایزهای صرفی و نحوی و واجی بسیار کم یا ضعیف است) نیست، بلکه زبانی است که در آن تعامل میان نحو و کاربردشناسی، رتبه اصلی را ایفا می‌کند.

رده‌شناسان معمولاً زبان‌ها را بر اساس آنچه «ترتیب بنیادین واژه‌ها» نامیده می‌شود، دسته‌بندی می‌کنند؛ یعنی ترتیب عناصر در یک جمله خبری معمولی. مطالعه رده‌شناختی ترتیب واژه را معمولاً به مقاله گرینبرگ (۱۹۶۶) نسبت می‌دهند. پژوهش درباره ترتیب واژه در بسیاری از زبان‌ها انجام شده است، اما در مورد زبان گیلکی پژوهش‌چندانی صورت نگرفته است. البته اخلاقی و مصطفوی (۱۳۹۸) ترتیب واژه‌ها و توالی ارکان جمله را در گیلکی رشت به‌عنوان نماینده گونه غربی و گیلکی لاهیجان به‌عنوان نماینده گونه شرقی، بر اساس ۲۴ مؤلفه رده‌شناختی گرینبرگ و با بهره‌گیری از چارچوب‌های درایر^۹ (۲۰۱۳)، ۲۰۰۷، (۱۹۹۲) و دبیرمقدم (۱۳۹۲) بررسی و مقایسه کرده‌اند. داده‌های پژوهش از طریق مصاحبه و ضبط گفتار گویشوران گردآوری شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که هر دو گونه، با وجود تفاوت‌های جزئی، در الگوی کلی ترتیب واژه‌ها شباهت زیادی دارند و فعل در هر دو گونه پس از فاعل و مفعول قرار می‌گیرد؛ از این‌رو، هر دو را می‌توان در زمره زبان‌های فعل‌پایانی دانست. باین‌حال،

^۱ . linguistic typology

^۲ . subject

^۳ . object

^۴ . focus

^۵ . V. S. Rastorgueva, et al.

^۶ . J. H. Greenberg

^۷ . W. P. Lehmann

^۸ . L. J. Whaley

^۹ . flat

^{۱۰} . M. S. Dryer

در سه مؤلفه نوع حرف‌افزافه، توالی صفت و مبنای مقایسه، و توالی فعل اصلی و فعل کمکی زمان-نمود تفاوت‌هایی میان دو گونه مشاهده شده است. همچنین، تحلیل همبستگی‌های ترتیب واژه نشان می‌دهد که گیلکی هم‌زمان برخی ویژگی‌های زبان‌های فعل‌پایانی و فعل‌میانی را داراست و بنابراین تعیین قطعی جایگاه رده‌شناختی آن بر اساس این معیارها دشوار است. از این رو، در این مقاله زبان گیلکی، به‌ویژه گویش لاهیجانی، بررسی می‌شود. گیلکی یکی از زبان‌های ایرانی است که انعطاف‌پذیری زیادی در ترتیب اجزای جمله نشان می‌دهد. هدف این مقاله، بررسی ترتیب واژه در گویش لاهیجانی است. گویش لاهیجانی زبانی فعل‌پایانی (SOV) با ترتیب واژه آزاد است. این مقاله بر ترتیب عناصر گروهی بر اساس همبستگی‌های^۱ لمان (۱۹۷۸) تمرکز دارد؛ اما از آنجا که الگوی نخست برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های پژوهش کافی نیست و با مشکلاتی روبه‌رو است و نمی‌تواند همه بخش‌های گویش لاهیجانی را تبیین کند، از چارچوب دوم، یعنی الگوی ویلی (۱۹۹۷)، برای تعیین ترتیب خطی واژه‌ها در این گویش استفاده خواهد شد.

به‌طور کلی، این پژوهش در پی بررسی رده‌شناسی زبانی و ترتیب بنیادین واژه در گیلکی لاهیجانی است؛ موضوعی که تاکنون بررسی نشده است. همچنین پژوهش حاضر می‌کوشد تحلیلی دقیق از ترتیب واژه در گویش لاهیجانی ارائه دهد و نشان دهد اطلاعات چگونه در جمله‌های این گویش توزیع می‌شود. برای این منظور، داده‌ها از طریق ضبط مکالمه‌ها، گفت‌وگوها و تک‌گویی‌های گویشوران بومی لاهیجان به مدت هشت ساعت گردآوری و سپس روی کاغذ پیاده‌سازی شدند. در مجموع، حدود ۸۰۰ جمله جمع‌آوری شده است. در ادامه، پژوهش‌های پیشین درباره ترتیب واژه مرور می‌شود تا روشن شود که هنوز برخی مسائل در این حوزه مبهم و حل‌نشده باقی مانده‌اند.

۲. پیشینه پژوهش

مطالعات رده‌شناختی درباره ترتیب واژه، به‌ویژه پس از پژوهش بنیادی گرینبرگ (۱۹۶۳)، جایگاه مهمی در رده‌شناسی زبان یافته‌اند. گرینبرگ (۱۹۶۶) با بررسی همبستگی میان ترتیب فاعل، مفعول و فعل و دیگر عناصر نحوی، مبنایی برای مطالعه الگوهای ترتیب واژه و همبستگی‌های میان‌زبانی فراهم کرد. در ادامه، درایر (۱۹۹۲) با بررسی داده‌های ۶۲۵ زبان، همبستگی‌های مطرح‌شده در مطالعات پیشین را به‌صورت گسترده بازبینی کرد و نشان داد که میان ترتیب عناصر نحوی و برخی ویژگی‌های دیگر زبان‌ها روابط رده‌شناختی قابل‌توجهی وجود دارد. درایر در پژوهش‌های بعدی نیز این موضوع را از ابعاد مختلف بررسی کرده است. درایر (۲۰۰۷) با ارائه مروری جامع بر ترتیب واژه، الگوهای ترتیب عناصر را در سطح بند و گروه اسمی و روابط میان آن‌ها بررسی می‌کند. همچنین، درایر (۲۰۱۳) در چارچوب اطلس جهانی ساختارهای زبان، مؤلفه‌های مختلف ترتیب واژه را به‌صورت مستقل و بر اساس داده‌های گسترده میان‌زبانی بررسی کرده است؛ از جمله ترتیب فاعل، مفعول و فعل، ترتیب فاعل و فعل، ترتیب مفعول و فعل، ترتیب حرف‌افزافه و گروه اسمی، ترتیب اضافه و اسم، و ترتیب صفت و اسم.

در بررسی پیشینه تحقیق، باید به جایگاه مطالعات رده‌شناسی زبان‌های ایرانی اشاره کرد. دبیرمقدم (۲۰۰۱) در بررسی رده‌شناختی ترتیب واژه در زبان‌های ایرانی، میان ترتیب خطی سازه‌های اصلی و مجموعه گسترده‌تر پارامترهای رده‌شناختی تمایز قائل می‌شود. وی تصریح می‌کند که فارسی نو از لحاظ ترتیب خطی سازه‌های خود، هم در گونه نوشتاری و هم در گونه

^۱. correlations

گفتاری، عمدتاً دارای ترتیب SOV است. بدین ترتیب، در ساخت خنثی، فاعل و مفعول معمولاً پیش از فعل قرار می‌گیرند و فعل در جایگاه پایانی ظاهر می‌شود. با این حال، دبیرمقدم تأکید می‌کند که تعیین رده‌شناختی یک زبان نباید صرفاً بر اساس ترتیب فاعل، مفعول و فعل صورت گیرد. بررسی وی بر مبنای همبستگی‌های ترتیب واژه گرینبرگ و چارچوب درایر (1992) نشان می‌دهد که فارسی نو، علی‌رغم داشتن ترتیب خطی غالب SOV، در تعدادی از پارامترهای رده‌شناختی با زبان‌های نوع VO نیز همخوانی دارد. بر همین اساس، وی در پژوهش‌های اولیه خود فرضیه‌ای مبنی بر قرار داشتن فارسی در مسیر تغییر نحوی از نوع OV به VO مطرح کرد. بنابراین، از دیدگاه وی، فارسی را می‌توان زبانی دانست که در سطح ترتیب سازه‌های اصلی جمله عمدتاً SOV و فعل‌پایانی است، اما در سطح گسترده‌تر پارامترهای رده‌شناختی، ویژگی‌های مختلفی از هر دو گرایش OV و VO نشان می‌دهد.

راسخ‌مهند (۱۳۸۵) به بررسی رابطه میان به‌هم‌ریختگی یا قلب نحوی^۱ و کانون در فارسی پرداخته است. معتقد است میان عناصر گفتمانی کانون، رابطه وجود دارد و این فرایند در زبان فارسی می‌تواند ساخت کانونی جمله را دگرگون کند. به‌هم‌ریختگی/قلب نحوی می‌تواند بر ترتیب واژه‌های جمله اثر بگذارد و این امر با ساخت اطلاعاتی جمله مرتبط است. به‌طور کلی، داده‌های زبان فارسی نشان می‌دهند که در این زبان دو نوع کانون وجود دارد: کانون تقابلی^۲ و کانون اطلاعی^۳. در هر یک از این دو نوع، به‌هم‌ریختگی/قلب نحوی و ترتیب اجزای جمله در فارسی به شیوه‌ای متفاوت عمل می‌کنند. به این معنا که هنگامی که یک عنصر دارای کانون تقابلی در جمله وجود داشته باشد، به‌هم‌ریختگی/قلب نحوی به آسانی رخ می‌دهد و واژه‌ها می‌توانند جایگاه خود را تغییر دهند؛ اما در کانون اطلاعی، وضعیت کاملاً برعکس است و چنین جابه‌جایی‌ای رخ نمی‌دهد.

(۱)

- آریا کتاب را به آرش داد. (بی نشان)

- کتاب را آریا به آرش داد. (نه دفتر را) تقابلی

- به آرش آریا کتاب را داد. (نه به احمد) تقابلی (راسخ‌مهند، ۱۳۸۵: ۲۴)

رضاپور (۱۳۹۳) در پژوهش خود نیز نشان داده که در گویش مازندرانی، قلب نحوی تنها با هدف تغییر معنای گفتمانی و توزیع اطلاعات کهنه و نو رخ می‌دهد. و این به‌هم‌ریختگی/قلب نحوی در گویش مازندرانی، همانند زبان فارسی، تنها در زبان گفتاری به‌کار می‌رود. افزون بر این، این فرایند معنای اصلی جمله را تغییر نمی‌دهد، بلکه تنها معنای گفتمانی جمله را دگرگون می‌کند. به بیان دیگر، این فرایند می‌تواند توزیع اطلاعات کهنه و نو را تغییر دهد. به‌هم‌ریختگی نحوی از برخی محدودیت‌های جهان‌شمول در زبان‌های مختلف پیروی می‌کند. این فرایند در گویش مازندرانی دارای دو ویژگی اختصاصی است:

- در گویش مازندرانی، برخلاف فارسی، بیش از یک حرکت نحوی می‌تواند به‌طور هم‌زمان رخ دهد؛ یعنی دو سازه می‌توانند هم‌زمان به چپ یا راست جابه‌جا شوند (به‌هم‌ریختگی/قلب چندگانه^۴).

۱. scrambling

۲. contrastive

۳. informative

۴. multiple scrambling

- بیشتر جابه‌جایی‌ها در زبان فارسی به سمت راست و پیش از فعل صورت می‌گیرد؛ در حالی که در مازندرانی، بیشتر حرکت‌ها به سمت چپ و پس از فعل انجام می‌شود.

در سطح بین‌المللی، پژوهش‌های متعددی بر رابطه میان ساخت اطلاعاتی و ترتیب واژه تمرکز کرده‌اند. رودیونووا (۲۰۰۱) در رساله خود، تنوع ترتیب واژه در جمله‌های خبری زبان روسی را بر اساس تأثیر ساخت اطلاعاتی توضیح داده و به این نتیجه رسیده است که ترتیب واژه در زبان روسی تصادفی یا آزاد نیست، بلکه به‌شدت تحت تأثیر انواع کانون (گزاره‌ای، جمله‌ای و محدود) قرار دارد پژوهش یادشده می‌کوشد تنوع ترتیب واژه در جمله‌های خبری روسی را از طریق تأثیر ساخت اطلاعاتی تبیین کند. ترتیب واژه انواع مختلف کانون را رمزگذاری می‌کند: کانون گزاره‌ای، کانون جمله‌ای و کانون محدود^۱. در کانون گزاره‌ای، تکیه آوایی بر فعل قرار می‌گیرد و فاعل غالباً حذف یا به‌صورت ضمیر ظاهر می‌شود. در این نوع کانون که کم‌نشان‌ترین نوع کانون به شمار می‌رود، ترتیب واژه معیار و کم‌نشانه یعنی SVO غلبه دارد. در کانون جمله‌ای، تکیه بر فاعل قرار می‌گیرد و فاعل می‌تواند پیش یا پس از فعل ظاهر شود. ترتیب وارونه VS عمدتاً برای معرفی اطلاعات جدید در گفتمان روایی به‌کار می‌رود. تنوع ترتیب واژه در ساخت‌های دارای کانون محدود با پیش‌فرض^۲ و نشان‌داری ارتباط دارد. هنگامی که گوینده فرض می‌کند پاسخی برای عنصر پرسشی وجود دارد، فاعل کانونی پس از فعل قرار می‌گیرد؛ در حالی که مفعول کانونی در جایگاه پیش‌هسته‌ای یا بلافاصله پیش از فعل ظاهر می‌شود. وی تغییرات زیر را برای ترتیب واژه در زبان روسی، متناسب با کارکردهای ساخت اطلاعاتی، مشخص کرده است.

جدول ۱.

انواع بنیادین ترتیب واژه در زبان روسی

ترتیب واژه	انواع کانون
SV	کانون گزاره‌ای
VS,SV	کانون جمله‌ای
	کانون محدود بدون/با پیش‌فرض پاسخ (بی‌نشان)
SV	الف) فاعل
(S)OV	ب) مفعول
	کانون محدود با پیش‌فرض پاسخ (نشان‌دار)
VS	الف) فاعل
SOV.OSV	ب) مفعول

او در نهایت نتیجه می‌گیرد که ترتیب واژه‌ای که ظاهراً «آزاد» به نظر می‌رسد، در واقع به‌شدت به ساخت کانونی وابسته است. به بیان دیگر، ترتیب‌های متفاوت واژه صرفاً حاصل تغییرات سبکی نیستند، بلکه از محدودیت‌های مشخص و صریح مربوط به جایگاه کانون ناشی می‌شوند. بنابراین، ترتیب واژه در زبان روسی تصادفی یا کاملاً آزاد نیست.

^۱ narrow focus

^۲ presupposition

دری^۱ (۲۰۰۷) کانون کاربردشناختی و تنوع ترتیب واژه را در زبان تاگالوگ بررسی کرده است. به اعتقاد او، زبان تاگالوگ سه نوع کانون پیشنهادی لمبرکت^۲ (۱۹۹۴) را نشان می‌دهد و زبانی با نحو و کانون انعطاف‌پذیر است. این پژوهش رویکردی کاربردشناختی محور برای تحلیل تنوع صورت‌های جمله در این زبان ارائه می‌دهد و انگیزه‌های کاربردشناختی شکل‌های مختلف جمله را توضیح می‌دهد. همچنین نشان داده شده است که اگرچه جایگاه آغازین جمله معمولاً برای کانون محدود ترجیح داده می‌شود، اما همواره چنین نیست که جمله‌های دارای کانون محدود الزاماً عنصر کانونی را در آغاز جمله قرار دهند. استثنایا بیشتر در جمله‌هایی مشاهده می‌شوند که کانون محدود بر روی سازه‌ها اعمال می‌شود. بنابراین، می‌توان گفت تاگالوگ زبانی با نحو انعطاف‌پذیر و کانون انعطاف‌پذیر است؛ از این رو، ترتیب واژه‌ها در جمله می‌تواند آزادانه جابه‌جا شود.

سوگیساکي^۳ (۲۰۱۰) محدودیت‌ها و بهینه‌سازی ترتیب واژه و ساختواژه را برای بازنمایی نقش‌های دستوری و ساخت اطلاعاتی در زبان ژاپنی بررسی کرده است. وی ابتدا پیکربندی^۴ زبان ژاپنی را در چارچوب دستور واژی-نقشی^۵ مطالعه می‌کند. زبان ژاپنی نه شواهد نیرومندی برای گروه فعلی (VP) دارد و نه برای جایگاه کانون در عبارت پیش‌فعلی؛ در نتیجه، ژاپنی نه ساخت پیکربندی‌مند دارد و نه ساخت گفتمان‌پیکربندی‌مند، بلکه دارای ساختی تخت^۶ یا مسطح است؛ در این نوع ساختار، همه سازه‌ها در یک سطح قرار دارند و سلسله‌مراتبی نیستند. این ساخت تخت تنها به این دلیل امکان‌پذیر است که ساختواژه ژاپنی نقش‌های دستوری را رمزگذاری می‌کند. ترتیب واژه نیز برای تشخیص نقش‌های دستوری به کار می‌رود و ترتیب معیار آن SOV است.

این تحلیل نشان می‌دهد که ساخت اطلاعاتی در زبان ژاپنی نقش مهمی دارد و اجازه می‌دهد مفعول مستقیم برای دستیابی به ساخت کاربردشناختی بهینه به آغاز جمله منتقل شود. بنابراین، برای شناسایی نقش‌های دستوری کافی است یکی از سه راهبرد تمایز نشانه‌های حالت، ترتیب واژه و جاننداری به کار رود. از این رو روشن می‌شود که ترتیب واژه می‌تواند نقش‌های دستوری را تعیین کند و ساخت اطلاعاتی نیز از طریق ترتیب‌های متفاوت واژه‌ها بازنمایی شود؛ برای مثال، مفعول مستقیم می‌تواند برای دستیابی به ساخت کاربردشناختی مطلوب به ابتدای جمله منتقل شود.

کِرت^۷ (۲۰۱۲) استدلال می‌کند که یونانی عهد جدید زبانی هسته‌آغاز^۸ است؛ بدین معنا که هسته‌های نحوی در ساخت پایه همواره پیش از وابسته‌های^۹ خود قرار می‌گیرند. این پژوهش به بررسی ترتیب واژه در یونانی کوینه عهد جدید پرداخته و بر حوزه‌های زیر تمرکز کرده است: جمله‌های خبری، پرسش‌ها و بندهای موصولی. نتایج این پژوهش چند نکته را نشان می‌دهد:

۱. j. E. Dery

۲. K.Lambrecht

۳. K.Sugisaki

۴. configurationality

۵. LFG=Lexical- Functionl Grammar

۶. flat structure

۷. A. Kirt

۸. head initial

۹. complements

نخستین نتیجه این است که بندهای موصولی برون‌هسته‌ای^۱ و ساخت‌های همبسته^۲ در یونانی عهد جدید^۳ هر دو از نوع موصولی‌های مبتنی بر بالابری^۴ هستند. ضمائر موصولی به‌عنوان هسته‌های یک گروه تعیین‌گر موصولی^۵ منشأ می‌گیرند و گروه‌های اسمی — که هسته‌های اسمی بندهای موصولی‌اند — متمم‌های آن‌ها محسوب می‌شوند.

نتیجه دیگر این است که گروه‌های اسمی می‌توانند هم پیش از حرکت گروه تعیین‌گر موصولی به جایگاه گروه نشانگر متمم نما (Spec CP) و پس از آن، از گروه حرف تعریف (DP) خارج شوند. در واقع، مبتداسازی^۶ گروه اسمی به فرافکن موضوعی پایین‌تر^۷ می‌تواند برخی از نمونه‌های بندهای موصولی درون‌هسته‌ای^۸ را توضیح دهد؛ مواردی که در آن‌ها اسم از ضمیر موصولی جدا و جامانده^۹ است. نتیجه نهایی این است که بسیاری از بندهای موصولی در واقع میان موصولی‌های برون‌هسته‌ای مبتنی بر بالابری/ارتقاء و ساخت‌های همبسته ابهام ساختاری دارند. به بیان دیگر، یک ساخت می‌تواند هم به‌صورت بند موصولی برون‌هسته‌ای مبتنی بر بالابری/ارتقاء و هم به‌صورت ساخت همبسته تفسیر شود. بنابراین، پژوهش‌های پیشین رابطه میان ترتیب واژگان و ساخت اطلاعاتی را نشان می‌دهند. هر زبان می‌تواند این رابطه را به شیوه‌های متفاوتی بازنمایی کند.

چارچوب نظری این پژوهش بر همبستگی‌های لمان (۱۹۷۸) و چارچوب ویلی (۱۹۹۷) استوار است که نسبت به رویکردهای دیگر دقیق‌تر و برجسته‌تر به نظر می‌رسند. پژوهش حاضر با مطالعات پیشین تفاوت دارد، زیرا نحوه عملکرد گویش لاهیجانی تاکنون به‌روشنی بررسی نشده است. این چارچوب‌ها در ادامه توضیح داده خواهند شد.

یکی از حوزه‌های مهم پژوهش در رده‌شناسی به ترتیب عناصر در بندها و گروه‌ها می‌پردازد؛ یعنی ترتیب قاعِل/نهاد (S)، مفعول (O) و فعل (V). توزیع این سه عنصر در یک زبان، ترتیب واژگانی پایه آن زبان نامیده می‌شود و اصطلاح ترتیب پایه اجزا^{۱۰} برای توصیف آرایش خطی غالب نهاد، فعل و مفعول به کار می‌رود. مطالعات رده‌شناختی ترتیب واژگان معمولاً به مقاله مشهور گرینبرگ در سال ۱۹۶۳ بازمی‌گردد. بر اساس دیدگاه او، به طور کلی شش ترتیب (SVO، SOV، VOS، VSO، OSV) ممکن برای اجزای بند وجود دارد: نهاد (S)، مفعول (O) و فعل (V)، و ادعا شده است که همه این ترتیب‌ها دست‌کم در یک زبان جهان به‌عنوان ترتیب پایه اجزا به کار می‌روند (گرینبرگ، ۱۹۶۶). در میان این الگوها، ترتیب‌های SOV و SVO در بیش از ۴۰ درصد زبان‌های جهان مشاهده می‌شوند، در حالی که سایر انواع ترتیب واژگان کم‌کاربردتر یا بسیار نادر هستند.

۳. چارچوب نظری

لمان (۱۹۷۳، ۱۹۷۸) نتیجه می‌گیرد که ترتیب فعل و مفعول در زبان‌ها، مبنای اصلی سازمان‌دهی ترتیب اجزای دیگر است. او تلاشی برای وارد کردن فاعل (S) در نظام همبستگی‌های خود انجام نمی‌دهد. به این معنا که اگر ترتیب نسبی فعل و مفعول در

۱. head-external relative clauses

۲. correlatives

۳. NT Greek

۴. raising relatives

۵. relative DP

۶. topicalization

۷. lower Topic projection

۸. head-internal relative clauses

۹. stranded

۱۰. basic constituent order

زبانی مشخص باشد، می‌توان ترتیب دیگر جفت‌های سازه‌ای مانند حرف‌اضافه و اسم، اسم و مضاف‌الیه، اسم و صفت، وند و ریشه، واژه پرسشی و جمله و غیره را پیش‌بینی کرد. جفت‌های همبستگی لمان (۱۹۷۸) (همبستگی‌های ترتیب اجزا) در جدول ۱-۲ ارائه شده‌اند.

جدول ۲.

جفت‌های همبسته^۱ (همبستگی‌های) لمان (۱۳۷۳:۶۷)

زبان‌های VO	زبان‌های OV
حرف‌اضافه + اسم	اسم + حرف‌اضافه
اسم + مضاف‌الیه	مضاف‌الیه + اسم
اسم + صفت	صفت + اسم
اسم + بند موصولی	بند موصولی + اسم
واژه پرسشی در آغاز جمله	واژه پرسشی غیر آغازی
پیشوندها	پسوندها
فعل کمکی + فعل اصلی	فعل اصلی + فعل کمکی
صفت تفضیلی + معیار مقایسه	معیار مقایسه + صفت تفضیلی
فعل + قید	قید + فعل
منفی‌ساز + فعل	فعل + منفی‌ساز
وابسته‌ساز + بند	بند + وابسته‌ساز

بر اساس جدول بالا، لمان (۱۹۷۸) معتقد است که رابطه میان فعل و مفعول می‌تواند سازمان‌دهنده اصلی زبان باشد. با این حال، واقعیت‌های زبانی همواره با این الگوهای پیش‌بینی‌شده همخوانی ندارند؛ برای مثال، زبان انگلیسی دارای برخی ویژگی‌های رایج در زبان‌های دارای ترتیب واژگانی VO است؛ از جمله استفاده از پیش‌اضافه‌ها، مانند “in the room” «در اتاق» و «روی میز» “on the table”، قرار گرفتن بند موصولی پس از اسم، مانند “the book that I bought yesterday” «کتابی که دیروز خریدم»، و آمدن فعل کمکی و منفی‌ساز پیش از فعل اصلی، مانند “She does not like coffee” «او قهوه دوست ندارد» یا “He has not finished his work” «او کارش را تمام نکرده است». همچنین، در بسیاری از ساختارها اسم پیش از وابسته یا متمم خود قرار می‌گیرد؛ برای مثال، در ساختارهایی مانند “house” “the roof of the” «سقف خانه»، اسم اصلی (roof) پیش از گروه حرف‌اضافه (of the house) قرار دارد. با این حال، زبان انگلیسی برخی از پیش‌بینی‌های لمان (۱۹۷۸) را نقض می‌کند. برای مثال، برخلاف الگوی مورد انتظار در بسیاری از زبان‌های VO، صفت در انگلیسی معمولاً پیش از اسم قرار می‌گیرد، مانند “a beautiful house” «یک خانه زیبا» و “an interesting book” «یک کتاب جالب». همچنین، در مورد ساختارهای ملکی و مضاف‌الیه، هر دو ترتیب در زبان انگلیسی مشاهده می‌شود. از یک سو، در ساختار ملکی دارای S^۲،

^۱ correlation pairs

وابسته پیش از اسم می‌آید، مانند “John’s book” « کتاب جان» و “the girl’s bag” « کیف دختر»؛ و از سوی دیگر، در ساختار of-genitive، اسم پیش از وابسته قرار می‌گیرد، مانند “the door of the house” « در خانه» و “the title of the book” « عنوان کتاب». بنابراین، نمی‌توان به‌طور مطلق ادعا کرد که در زبان انگلیسی پیش اضافه همواره پیش یا پس از اسم قرار می‌گیرد. لمان (۱۹۷۸) در چنین مواردی پیشنهاد می‌کند که اگر زبان‌ها الگوهایی متفاوت از الگوهای پیش‌بینی‌شده نشان دهند و ویژگی‌های هر دو نوع را داشته باشند، احتمالاً در مرحله گذار از یک نوع ساختاری به نوع دیگر هستند.

بیشتر زبان‌ها بیش از یک شیوه برای ترتیب‌دادن به فاعل، مفعول و فعل دارند. با این حال، در بسیاری از زبان‌ها دو یا چند ترتیب واژه به‌طور مکرر ظاهر می‌شوند و به نظر نمی‌رسد که کارکرد گفتمانی خاصی داشته باشند. برخی زبان‌شناسان پیشنهاد کرده‌اند که در طبقه‌بندی زبان‌ها بر اساس ترتیب بنیادین اجزا، باید دسته‌ای نیز برای زبان‌هایی در نظر گرفته شود که اساساً ترتیب بنیادین ثابتی ندارند (تامپسون، ۱۹۹۷). در رده‌شناسی مدرن، برخی زبان‌ها فاقد ترتیب بنیادین ثابت هستند.

تقسیم‌بندی اصلی در انواع زبان‌ها مبتنی بر این است که آیا ترتیب اجزا عمدتاً تحت تأثیر ملاحظات کاربرشناختی قرار دارد (ترتیب انعطاف‌پذیر) یا ملاحظات نحوی (ترتیب ثابت). برخی زبان‌ها از ترتیب واژه نسبتاً محدود برای انتقال اطلاعات دستوری مهم استفاده می‌کنند؛ این زبان‌ها «ترتیبی»^۱ نامیده می‌شوند. در مقابل، برخی دیگر در ترتیب واژه انعطاف بیشتری دارند و از آن برای انتقال اطلاعات کاربرشناختی بهره می‌گیرند. این زبان‌ها دارای ترتیب واژه آزاد یا انعطاف‌پذیر هستند، هرچند اغلب آن‌ها یک ترتیب ترجیحی و بی‌نشان نیز دارند. این دسته از زبان‌ها «غیرترتیبی»^۲ نامیده می‌شوند (ون ولین، ۱۹۹۹).

حتی در زبان‌هایی که چندین ترتیب متفاوت برای اجزا دارند، اغلب می‌توان با استفاده از چند آزمون، ترتیب بنیادین را تعیین کرد. بنابراین، اصطلاح «ترتیب انعطاف‌پذیر» باید تنها در مواردی به کار رود که دو یا چند الگو وجود داشته باشد و تعیین اصولی ترتیب بنیادین ممکن نباشد. درایر (۲۰۰۷) دقیقاً درباره معیارهای تعیین ترتیب بنیادین (نظیر فراوانی، توزیع و سادگی) در زبان‌هایی که چند ترتیب را نشان می‌دهند بحث می‌کند.

برای تعیین نوع زبان‌ها روش‌های مختلفی وجود دارد؛ اما همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، هر یک از این روش‌ها مشکلات خاص خود را دارند. ویلی (۱۹۹۷) چند آزمون برای تعیین ترتیب بنیادین واژه در یک زبان ارائه می‌کند. میزان کارآمدی هر یک از این آزمون‌ها به زبانی بستگی دارد که این آزمون‌ها بر آن اعمال می‌شوند. بر این اساس، می‌توان ترتیب بنیادین اجزا را در سطح روساخت دستور زبان شناسایی کرد.

۱.۳- پسامد^۳

تحلیل ترتیب بنیادین اجزا از طریق انتخاب یک یا چند متن و شمارش تعداد وقوع هر نوع ترتیب واژه امکان‌پذیر است (هاوکینز، ۱۹۸۳). اگر یکی از انواع ترتیب بیش از سایر انواع ظاهر شود، آن ترتیب به‌عنوان ترتیب غالب و بی‌نشان شناخته می‌شود و در نتیجه می‌توان آن را ترتیب بنیادین واژه در آن زبان دانست. در شمارش متنی، چند نکته باید مورد توجه قرار گیرد. نخست آنکه همه بخش‌های متن از نظر کارکرد گفتمانی یکسان نیستند. ممکن است رایج‌ترین ترتیب واژه در انواع مختلف متن متفاوت باشد.

۱. configurational

۲. non-configurational

۳. Frequency

برای مثال، آغاز یک متن یا آغاز هر بخش اصلی آن که معمولاً به توصیف موقعیت و معرفی شخصیت‌ها اختصاص دارد، ممکن است با ترتیب واژه خاصی مشخص شود (ویلی، ۱۹۹۷: ۱۰۱).

۲.۳- نشان‌داری^۱

ترتیب بنیادین اجزای یک زبان معمولاً در گفته‌هایی ظاهر می‌شود که کمترین میزان نشان‌داری صوری را دارند. این اصل در همه سطوح دستور زبان، یعنی واج‌شناسی، ساختواژه و نحو صادق است. رایج‌ترین ترتیبی که کمترین میزان نشان‌داری را دارد و «بی‌نشان» نامیده می‌شود، گرایش دارد که ترتیب بنیادین زبان باشد. بنابراین، نشان‌داری می‌تواند نشانه‌ای برای تعیین الگوهای بنیادین زبان‌ها باشد، هرچند این معیار کم‌اعتمادترین آزمون در میان آزمون‌های پیشنهادی است (ویلی، ۱۹۹۷: ۱۰۲). نمونه‌ای از تفاوت نشان‌داری واجی در جمله‌های انگلیسی در مثال (۲) آمده است:

(۲)

a) I like beans.

من لوبیا دوست دارم

b) Beans, I like.

لوبیا، من دوست دارم

در جمله اول آهنگ گفتار خنثی وجود دارد و زیر و بمی صدا در پایان گفته به آرامی کاهش می‌یابد؛ اما در جمله دوم برخی عناصر واج‌شناختی اضافی افزوده شده‌اند. بنابراین، گفته می‌شود که این جمله «نشان‌دار» است، زیرا با یک اوج زیربومی کوتاه و شدید آغاز می‌شود که ناشی از تکیه سنگین بر واژه beans است. از سوی دیگر، جمله اول بی‌نشان تلقی می‌شود. در نتیجه، ترتیب واژگان در جمله اول ترتیب پایه زبان به شمار می‌آید.

زبان کوتنای^۲ (زبان بومی آمریکای شمالی، زبان منفرد) نمونه مناسبی از نشان‌داری ساختواژی را در مثال (۳) نشان می‌دهد:

(۳)

(الف)

wukat-I palkiy-s tiqat'

see-IND woman-OBV man^۳

مرد، زن را دید.

(ب)

wukat-asp-i tiqat'-s palkiy

see-INV-IND man-OBV woman^۴

^۱ . Markedness

^۲ . Kutenai

^۳ . Indicative IND: نشان‌دهنده وجه اخباری فعل است؛ یعنی رویداد به صورت یک گزاره خبری یا واقعیت بیان می‌شود.
Obviative OBV: نشانه‌ای دستوری برای تمایز میان ارجاعات سوم شخص است. در زبان‌هایی که نظام obviation دارند، معمولاً یک شخص سوم «محوری یا نزدیک» (proximate) و شخص سوم دیگر «غیرمحوری یا دور» (obviative) مشخص می‌شود.

^۴ . Inverse INV: نشان می‌دهد که جمله در ساخت معکوس قرار دارد؛ یعنی رابطه میان فاعل و مفعول معکوس شده است.

زن توسط مرد دیده شد (داده‌ها از دراپر، ۱۹۹۴)

در مثال بالا دو ترتیب واژه وجود دارد VOS: در جمله (الف-۳) و VSO در جمله (ب-۳). در جمله دوم، نشانه‌گذاری صوری اضافی (پسوند فعلی) وجود دارد که آن را به‌عنوان ساخت نشان‌دار معرفی می‌کند. از این‌رو، جمله (۲-الف) ترتیب بنیادین اجزا را نشان می‌دهد. در نهایت، زبان آلمانی نمونه مناسبی از نشان‌داری نحوی است. در جمله‌های اصلی ترتیب SVO و در جمله‌های وابسته ترتیب SOV دیده می‌شود:

(۴)

(الف)

der Mann sah den Jungen

The man.NOM saw the boy. ACC

مرد، پسر را دید

(ب)

ich weiss dass der Mann den Jungen sah

I know that the man saw the boy

می‌دانم که مرد، پسر را دید.

در جمله‌های اصلی هیچ نشانه ساختوازی اضافی (مانند وند یا وابسته اضافی) وجود ندارد؛ بنابراین، جمله‌های وابسته نشان‌دار به شمار می‌روند. نشان‌داری می‌تواند شاخص مناسبی برای تعیین الگوهای بنیادین زبان‌ها باشد، هرچند ویلی (۱۹۹۷) (۱۰۳:۱۹۹۷) اعتماد کمتری به این آزمون دارد. به‌طور کلی، بی‌نشان‌ترین ترتیب احتمالاً ترتیب بنیادین زبان است.

۳.۳- بافت‌های کاربردشناختی خنثی^۱

نکته دیگری که در تشخیص ترتیب بنیادین اجزای جمله باید مورد توجه قرار گیرد، نقش کاربردشناختی و گفتمانی جمله است. ترتیب واژه‌ها همیشه صرفاً تابع ساختار نحوی نیست و ممکن است با توجه به وضعیت اطلاعاتی و گفتمانی جمله تغییر کند. برای مثال، در زبان انگلیسی ترتیب معمول جمله خبری به صورت فاعل - فعل - مفعول است:

«جان در را باز کرد.» John opened the door

در بافت خنثی، که هیچ‌یک از اجزای جمله از نظر گفتمانی برجستگی خاصی ندارد، این ترتیب را می‌توان به‌عنوان ترتیب بی‌نشان و در نتیجه یکی از شواهد مربوط به ترتیب بنیادین زبان در نظر گرفت. اما هنگامی که گوینده بخواهد یکی از اجزای جمله را برجسته کند یا آن را در کانون توجه قرار دهد، ممکن است ترتیب یا ساخت جمله تغییر کند. برای نمونه، در پاسخ به پرسش «چه کسی در را باز کرد؟»، جمله John opened the door طبیعی است، زیرا «John» اطلاعات جدید و مورد پرسش را ارائه می‌کند. در مقابل، اگر پرسش درباره چیزی باشد که جان باز کرده است، همان جمله با تأکید بر the door در ساخت گفتمانی متفاوتی به کار می‌رود. از این‌رو، برای تعیین ترتیب بنیادین یک زبان نمی‌توان صرفاً به شمارش ترتیب‌های مشاهده‌شده در متون اکتفا کرد. لازم است مشخص شود هر ترتیب در چه شرایط گفتمانی و با چه هدف ارتباطی به کار رفته

¹. Pragmatically Neutral Contexts

است. جمله‌هایی که در بافت خنثی و بدون انگیزه گفتمانی خاص تولید می‌شوند، برای این منظور ارزش بیشتری دارند؛ زیرا در چنین شرایطی، گوینده معمولاً آزادی بیشتری برای استفاده از ترتیب متعارف زبان دارد. بنابراین، ترتیبی که در جمله‌های خنثی و خارج از بافت‌های گفتمانی ویژه به‌طور منظم مشاهده شود، می‌تواند شواهد مناسبی برای شناسایی ترتیب بنیادین اجزای جمله فراهم کند.

۴. تحلیل داده‌ها

هدف از این بخش، آزمون فرضیه OV بودن و تعیین نوع رده‌شناختی گویش لاهیجانی با استفاده از دو مدل نظری چارچوب لمان (۱۹۷۸) و ویلی (۱۹۹۷) است. برای این منظور، ۸۰۰ جمله از مکالمات بومیان ضبط و رونویسی شده است. اکنون ترتیب واژه و نوع گویش گیلکی لاهیجانی بررسی می‌شود تا نوع ترتیب واژه در این گویش، با توجه به چالش‌های لمان (۱۹۷۸) و ویلی (۱۹۹۷) در این زمینه، مشخص شود.

هدف تعیین ساخت بنیادین ترتیب واژه در گویش لاهیجانی است. برای دستیابی به این هدف، ابتدا ویژگی‌های انواع زبانی در نظریه لمان (۱۹۷۸) بررسی می‌شود تا ترتیب بنیادین اجزا در این زبان مشخص گردد. سپس، با استفاده از آزمون‌هایی که ویلی (۱۹۹۷) معرفی کرده است، ترتیب بنیادین واژه در این گویش تعیین خواهد شد.

لمان (۱۹۷۸) در تقسیم‌بندی رده‌شناختی خود، زبان‌ها را بر اساس ترتیب فعل و مفعول در جمله به دو نوع OV و VO تقسیم می‌کند. بر اساس این رده‌بندی، هر یک از این انواع زبانی ویژگی‌های خاص خود را دارند. نویسندگان بر پایه این ویژگی‌ها فرض می‌کنند که گیلکی، به‌ویژه گویش لاهیجانی، زبانی از نوع OV است (نگاه کنید به جدول ۱-۲). برای آزمون این فرضیه، داده‌ها باید بررسی شوند تا مشخص شود آیا این گویش واقعاً چنین ویژگی‌هایی دارد یا خیر. لمان (۱۹۷۸) معتقد است زبان‌های OV باید دارای ویژگی‌هایی همچون پس‌اضافه، مضاف‌الیه، صفت و بند موصولی پیش از اسم باشند. همچنین، واژه‌های پرسشی غیرآغازی، پسوندها، قرار گرفتن فعل اصلی پیش از فعل کمکی، آمدن معیار مقایسه پیش از صفت تفضیلی، قرار گرفتن قید پیش از فعل، فعل پیش از عنصر منفی و بند پیش از وابسته‌ساز از دیگر ویژگی‌های زبان‌های OV به شمار می‌روند.

از این‌رو، در گام نخست، نویسندگان این ویژگی‌ها و معیارها را در جمله‌های مختلف بررسی می‌کنند و ترتیب اجزای گروهی در گویش لاهیجانی را بر اساس نظریه لمان (۱۹۷۸) می‌سنجند. در این بخش، جفت‌های همبستگی در گویش لاهیجانی زبان گیلکی بررسی می‌شوند و همبستگی آن‌ها با یکی از دو نوع ترتیب بنیادین واژه، یعنی زبان‌های OV یا VO، تعیین می‌شود. ویژگی‌های لمان (۱۹۷۸) به ترتیب زیر بررسی خواهند شد:

• اسم + پس‌اضافه^۱: بر اساس نظریه لمان (۱۹۷۸)، زبان‌های OV دارای پس‌حرف هستند.

اسم + پس‌اضافه

(۵) zak-ön-e bə

child-plural-object marker for

برای بچه‌ها

^۱. postposition

در مثال (۴)، پس حرفِ (bə) پس از اسمِ (Zak-ön-e) در گیلکی لاهیجانی قرار گرفته است. بنابراین، این ساخت با نخستین ویژگی لمان (۱۹۷۸) مطابقت دارد و با ترتیب بنیادین زبان‌های OV همبسته است.

• مضاف‌الیه + اسم

بر اساس نظریه لمان (۱۹۷۸)، در زبان‌های OV، مضاف‌الیه باید پیش از اسم قرار گیرد.

مضاف‌الیه + اسم

(۶) ame Kolebij

our frying pan

ماهی تابه ما

در این زبان تنها ضمائر ملکی آزاد وجود دارند و ضمائر ملکی وابسته دیده نمی‌شوند. در مثال (۵)، اسمِ (Kolebij) پس از مضاف‌الیه (Ame) آمده است. بنابراین، این ساخت نیز با دومین ویژگی لمان (۱۹۷۸) همخوانی دارد.

• صفت + اسم

طبق نظر لمان (۱۹۷۸)، در زبان‌های OV صفت باید پیش از اسم قرار گیرد.

صفت + اسم

(۷) dərâz-e dâr

tall-Ezafe marker tree

درخت بلند

همان‌گونه که در مثال (۷) دیده می‌شود، اسمِ (dâr) پس از صفتِ (Dərâz-e) قرار گرفته است. بنابراین، این ساخت نیز با سومین ویژگی لمان (۱۹۷۸) مطابقت دارد. در ضمن، میان این دو عنصر در این گویش رابطه اضافه برقرار است و «کسره اضافه» نقش پیونددهنده دارد. این نقش مشابه حرف‌افزافه «of» در زبان انگلیسی است که دو اسم یا یک اسم و صفت را به هم پیوند می‌دهد.

• بند موصولی + اسم

چهارمین ویژگی لمان (۱۹۷۸) بیان می‌کند که در زبان‌های OV، بند موصولی باید پیش از اسم قرار گیرد.

اسم + بند موصولی

(۸)

libâsi kə ame bijar-ə se pušənim

cloth that we farm-attribute marker in wear

لباسی که در مزرعه می‌پوشیم

همان‌گونه که در مثال (۸) مشاهده می‌شود، برخلاف چهارمین ویژگی لمان (۱۹۷۸)، بند موصولی (kə ame bijar-ə se pušənim) پس از اسمِ (Libâsi) در گیلکی لاهیجانی قرار گرفته است. بنابراین، این ویژگی با نظریه لمان (۱۹۷۸) مطابقت ندارد یا ناهمخوان است.

• واژه پرسشی غیر آغازی

بر اساس نظریه لمان (۱۹۷۸)، در زبان‌های OV واژه‌های پرسشی نباید در آغاز جمله قرار گیرند.

(۹)

واژه پرسشی + ادات پرسشی

(الف)

korə šör-i?

where go-you

کجا می‌روی؟

(ب)

nəhar či čagud-i?

lunch what made-you

برای نهار چه درست کردی؟

همان‌گونه که در مثال‌های (۹ الف و ب) دیده می‌شود، واژه‌های پرسشی در گویش لاهیجانی از نظر جایگاه نحوی آزادی نسبی دارند و می‌توانند هم در جایگاه آغازین جمله و هم در جایگاه‌های غیرآغازین ظاهر شوند. در مثال (۹ الف)، /korə/ به معنای «کجا» واژه پرسشی و در جایگاه آغازین جمله قرار گرفته است؛ درحالی‌که در مثال (۹ ب)، čī به معنای «چه» واژه پرسشی است و پس از اسم /nəhar/ «ناهار» و در جایگاهی غیرآغازین ظاهر شده است. بنابراین در گویش لاهیجانی، واژه‌های پرسشی هم در آغاز جمله و هم در جایگاه غیرآغازی ظاهر می‌شوند که وضعیتی دوگانه (±) را نشان می‌دهد. بنابراین، این ویژگی هم با نظریه لمان (۱۹۷۸) مطابقت دارد و هم در برخی موارد با آن ناسازگار است.

• پسوندها

لمان (۱۹۷۸) معتقد است زبان‌های OV دارای پسوند هستند.

پسوندها

(۱۰)

(الف)

duzd-i → duzd

theft thief

دزدی

(ب)

pər-ə → pər

peak(of cap) brim of a hat

لبه کلاه

پیشوندها

ج)

bâ-səvâd → səvâd

literate ability to read and write

باسواد

د)

bi-səvâd → səvâd

illiterate ability to read and write

بی‌سواد

همان‌گونه که در مثال‌های (۱۰-الف، ب، ج، د) مشاهده می‌شود، در گویش لاهیجانی هم پسوندهایی مانند «i» در Duzd-i و «ə» در pər-ə وجود دارد و هم پیشوندهایی مانند «bâ-» در bâ-səvâd و «bi-» در bi-səvâd. وجود هم‌زمان پسوند و پیشوند، سازگاری با الگوی OV را به‌طور قطعی تایید یا رد نمی‌کند (±). بنابراین، این ویژگی هم با نظریه لمان (۱۹۷۸) سازگار است و هم در برخی موارد با آن ناسازگار به نظر می‌رسد.

• فعل اصلی + فعل کمکی

بر اساس نظریه لمان (۱۹۷۸)، فعل اصلی باید پیش از فعل کمکی قرار گیرد.

• فعل اصلی + فعل کمکی

(۱۱)

mu xa bəšum dikön

I will go store

من به مغازه خواهم رفت.

در مثال (۱۱)، فعل کمکی (xa) پیش از فعل اصلی (bəšum) آمده است که با ویژگی‌های زبان‌های OV در تضاد است. بنابراین، این همبستگی در گویش لاهیجانی با ترتیب بنیادین زبان‌های OV مطابقت ندارد و با هفتمین ویژگی لمان (۱۹۷۸) ناسازگار است.

• معیار مقایسه + صفت تفضیلی

در ویژگی هشتم لمان (۱۹۷۸)، «معیار مقایسه» به شخص یا چیزی گفته می‌شود که در ساخت تفضیلی با آن مقایسه صورت می‌گیرد. بر اساس نظریه او، معیار مقایسه باید پیش از صفت تفضیلی قرار گیرد.

• معیار مقایسه + صفت تفضیلی

(۱۲)

xu xaxor-a-ji pil-tər

his/her sister-separable particle-than old-er

بزرگ‌تر از خواهرش

در مثال (۱۲)، صفت تفضیلی (pil-tər) همانند ویژگی هشتم لمان (۱۹۷۸) پس از معیار مقایسه (xu xaxor-a-ji) قرار گرفته است. بنابراین، این ساخت با نظریه لمان (۱۹۷۸) مطابقت دارد.

• قید + فعل

بر اساس نظریه لمان (۱۹۷۸)، قید باید پیش از فعل قرار گیرد.

قید + فعل

(۱۳)

hivašeī bušo

slowly went

آهسته رفت.

همان‌گونه که در مثال (۱۳) مشاهده می‌شود، در گیلکی لاهیجانی قید پیش از فعل قرار می‌گیرد. بنابراین، این ویژگی نیز با نظریه لمان (۱۹۷۸) همخوانی دارد.

• فعل + عنصر منفی

لمان (۱۹۷۸) معتقد است در زبان‌های OV عنصر منفی باید پس از فعل قرار گیرد.

فعل + منفی‌ساز

(۱۴)

(الف)

nu-xōn-əm

do not eat-I

نمی‌خورم .

nə-šōn-ə

does not go-s/he

او نمی‌رود .

(ب)

šoda-ne.m

go not I

نمی‌روم.

همان‌گونه که در مثال‌های (۱۳-الف) مشاهده می‌شود، در بیشتر جمله‌های گیلکی لاهیجانی ترتیب «منفی‌ساز + فعل» دیده می‌شود؛ اما در جمله‌های دارای زمان حال استمراری و گذشته استمراری، همانند مثال (۱۳-ب)، هر دو ترتیب «منفی‌ساز + فعل» و «فعل + منفی‌ساز» به کار می‌رود. بنابراین، این ویژگی در بیشتر موارد با نظریه لمان (۱۹۷۸) همسو است، اما در برخی موارد نیز آن را نقض می‌کند.

• بند + وابسته‌ساز

لمان (۱۹۷۸) بیان می‌کند که در زبان‌های OV بند باید پیش از وابسته‌ساز قرار گیرد.

بند + وابسته‌ساز

(۱۵)

hito čəp čəp niya ka dəbu bušo dirin
as a skew look- past continuous went-past room

وقتی کج کج نگاه می‌کرد، به اتاق رفت.

در مثال (۱۵)، ترتیب «وابسته‌ساز + بند» دیده می‌شود. بنابراین، این ساخت در گویش لاهیجانی با آخرین ویژگی لمان (۱۹۷۸) مطابقت ندارد.

به‌طور خلاصه، ویژگی‌های کلی بررسی‌شده در گیلکی لاهیجانی در جدول زیر نشان داده شده‌اند.^۱

جدول ۳.

همبستگی‌های گویش لاهیجانی

گیلکی لاهیجانی	زبان‌های OV
اسم + پس‌افزافه +	اسم + پس‌افزافه +
+مضاف‌الیه + اسم +	مضاف‌الیه + اسم +
+صفت + اسم +	صفت + اسم +
بند موصولی + اسم -	بند موصولی + اسم +
واژه پرسشی غیرآغازی ±	واژه پرسشی غیرآغازی +
پسوندها ±	پسوندها +
فعل اصلی + فعل کمکی -	فعل اصلی + فعل کمکی +
معیار مقایسه + صفت تفضیلی +	معیار مقایسه + صفت تفضیلی +
قید + فعل +	قید + فعل +
فعل + منفی‌ساز ±	فعل + منفی‌ساز +
بند + وابسته‌ساز -	بند + وابسته‌ساز +

یازده جفت همبستگی در گویش لاهیجانی شناسایی و بر اساس نظریه همبستگی‌های لمان (۱۹۷۸) تحلیل شد. بر پایه این همبستگی‌ها و داده‌های پژوهش، بررسی گویش لاهیجانی نشان داد که این زبان بیش از آنکه ویژگی‌های زبان‌های VO را داشته باشد، ویژگی‌های زبان‌های OV را داراست. با این حال، بررسی ویژگی‌های VO نیز نشان داد که این گویش برخی از ویژگی‌های آن نوع زبانی را نیز دارا است.

در پنج مورد، ترتیب اجزا در جفت‌های همبستگی با ترتیب اجزا در زبان‌های OV مطابقت دارد. در سه مورد، این ترتیب‌ها با زبان‌های OV همبسته نیستند و در سه مورد دیگر، هم مطابقت و هم عدم مطابقت مشاهده می‌شود. بنابراین، با توجه به اینکه تنها ۵ مورد از ۱۱ مورد بررسی‌شده با ویژگی‌های OV مطابقت داشتند و در ۳ مورد نیز تضاد آشکار مشاهده شد، می‌توان

^۱. + علامت مطابقت - علامت تضاد ± هر دو مورد، در نمونه‌هایی هم مطابقت و هم تضاد مشاهده شد

گفت چارچوب لمان (۱۹۷۸) در تبیین دقیق رده‌شناختی گویش لاهیجانی با چالش‌های جدی روبه‌رو است و نمی‌توان با قطعیت بر اساس این مدل، این گویش را در دسته OV یا VO قرار داد. بر اساس نظریه لمان (۱۹۷۸) نمی‌توان با قطعیت تعیین کرد که گویش لاهیجانی زبانی از نوع OV است یا VO.

لمان (۱۹۷۸) معتقد است زبان‌های OV (فعل-پایانی) ویژگی‌های همبستگی خاصی دارند (مانند مضاف‌الیه قبل از اسم، یا پسوند به جای پیشوند). در بررسی گویش لاهیجانی، ثابت شد که: برخی ویژگی‌ها مانند صفت + اسم (مثال ۶) و قید + فعل (مثال ۱۲) با مدل OV همخوانی دارند. اما برخی دیگر مانند بند موصولی + اسم (مثال ۷) و فعل اصلی + فعل کمکی (مثال ۱۰) با این مدل در تضاد هستند. این تناقض نشان می‌دهد که مدل لمان به دلیل عدم تبیین رابطه میان "ترتیب فعل-مفعول" و "ترتیب سایر جفت‌ها"، در تحلیل این گویش با چالش روبروست.

اما همان‌گونه که در تحلیل بالا اشاره شد، نظریه لمان (۱۹۷۸) در زمینه همبستگی‌های ترتیب واژه با دو مشکل اساسی روبه‌رو است. نخستین مشکل این است که در فهرست همبستگی‌های او، رابطه روشنی میان ترتیب فعل - مفعول و ترتیب اسم - صفت وجود ندارد. بیشتر زبان‌های OV جهان، و نیز گویش لاهیجانی، برخلاف آنچه در جدول ۱-۲ پیشنهاد شده است، صفت را پس از اسم قرار می‌دهند. این مسئله درباره ترتیب وندها، ترتیب منفی‌ساز و فعل، ترتیب بند موصولی و اسم و برخی موارد دیگر در گویش لاهیجانی نیز صدق می‌کند.

دومین مشکل آن است که توضیحی برای چرایی وقوع این همبستگی‌ها ارائه نشده است. ونمان^۱ (۱۹۷۴، ۱۹۷۶) معتقد است در پس این همبستگی‌ها، رابطه‌ای کارکردی و عمیق‌تر نهفته است؛ بدین معنا که زبان‌ها گرایش دارند صرف‌نظر از طبقه واژگانی، هسته‌ها و وابسته‌ها را به‌صورت منسجم و یکسان مرتب کنند. او زبان‌ها را بر اساس مفاهیم «هسته» و «وابسته» به دو نوع آرمانی تقسیم می‌کند. هسته، عنصر مرکزی یک ساخت است و وابسته معمولاً هسته را توصیف می‌کند یا یکی از وابسته‌های معنایی آن به شمار می‌رود. ونمان همه همبستگی‌ها را دوسویه در نظر می‌گیرد؛ یعنی اگر ترتیب حرف‌اضافه و اسم در زبانی مشخص باشد، می‌توان ترتیب فعل و مفعول را نیز پیش‌بینی کرد. در این نظریه، فعل و مفعول دیگر مبنای اصلی همبستگی‌های ترتیب اجزا نیستند. با این حال، این نظریه نیز مشکلات خاص خود را دارد؛ زیرا تنها تعداد اندکی از زبان‌های جهان را می‌توان کاملاً آرمانی دانست، چراکه شمار کمی از زبان‌ها به‌طور کامل از الگوی «هسته - وابسته» یا «وابسته - هسته» پیروی می‌کنند. هاوکینز^۲ (۱۹۸۳) برای دو مورد از مشکلات نظریه ونمان راه‌حلهایی ارائه می‌کند. نخست اینکه برخی از موارد نقض همبستگی‌های مورد انتظار را می‌توان بر اساس اصول سازمان‌دهنده رقیب^۳ توضیح داد. دوم اینکه بسامد نسبی زبان‌های ناسازگار را می‌توان با در نظر گرفتن محدودیتی انعطاف‌پذیرتر از اصل «هسته - وابسته» تبیین کرد. در نهایت، هاوکینز نتیجه می‌گیرد هیچ اصل واحدی مسئول ترتیب خطی جفت‌های هسته و وابسته نیست. بنابراین، اگر بر اساس تقسیم‌بندی لمان (۱۹۷۸) پیش برویم، تنها تعداد اندکی از زبان‌های جهان دارای تمام ویژگی‌های جدول لمان (۱۹۷۸) هستند.

۱. T.Vennemann

۲. J. A. Hawkins

۳. Competing organizing principles

همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، نظریه لمان (۱۹۷۸) با مشکلاتی روبه‌رو است و شماری از پژوهشگران معتقدند که این نظریه دارای کاستی‌هایی است؛ زیرا بر اساس این تقسیم‌بندی نمی‌توان با دقت مشخص کرد که گویش لاهیجانی زبانی از نوع OV است یا VO. لمان (۱۹۷۳) در توضیح این مسئله بیان می‌کند که هنگامی که زبانی الگوهای متفاوتی از الگوهای پیش‌بینی‌شده نشان دهد، می‌توان فرض کرد که آن زبان در حال گذار از یک نوع به نوع دیگر است. زبان‌ها در فرایند تغییر از یک نوع به نوع دیگر، ویژگی‌های هر دو نوع را به‌طور هم‌زمان نشان می‌دهند. با وجود این، حتی با پذیرش چنین توضیحی برای زبان‌های رده‌شناختی ناسازگار، همچنان مشکلاتی در نظریه همبستگی‌های ترتیب واژه لمان (۱۹۷۸) باقی می‌ماند (ویلی، ۱۹۹۷: ۸۶). بنابراین، به دلیل این مشکلات، ترتیب اجزا در گویش لاهیجانی بر اساس نظریه و آزمون‌های ویلی (۱۹۹۷) بررسی خواهد شد. با توجه به محدودیت‌های مدل لمان (۱۹۷۸)، در این بخش از آزمون‌های پیشنهادی ویلی (۱۹۹۷) (۱۹۹۷) برای تعیین ترتیب بنیادین و بی‌نشان در گویش گیلکی لاهیجان استفاده شده است که شامل سه معیار اصلی است: ۱. آزمون بسامد ۲. آزمون نشان داری ۳. آزمون بافت کاربردشناختی خنثی.

در چارچوب ویلی (۱۹۹۷) — همان‌گونه که پیش‌تر توضیح داده شد — سه معیار و آزمون برای تعیین ترتیب واژگان پایه و بی‌نشان وجود دارد. نخستین معیار، بسامد است؛ بدین معنا که ترتیبی که فراوانی بیشتری دارد، ترتیب پایه محسوب می‌شود. بر این اساس، غلبه ترتیب SOV در گونه لاهیجانی زبان گیلکی مشاهده می‌شود. ویلی (۱۹۹۷) معتقد است که پرتکرارترین ترتیب، همان ترتیب پایه است. بر اساس داده‌ها، ترتیب SOV با ۵۰۰ مورد (۶۲٫۵٪) بیشترین فراوانی را دارد. این نشان می‌دهد که اگر بخواهیم یک ترتیب «بی‌نشان» انتخاب کنیم، SOV انتخاب اصلی است. و این امر نشان‌دهنده چیرگی الگوی SOV در این زبان است. البته باید اشاره کرد که داده‌های گردآوری‌شده الگوهای SVO و نیز تعداد اندکی از الگوهای VSO، VOS، OSV و OVS را نیز نشان می‌دهند. بنابراین، در مثال‌های زیر ترتیب‌های مختلف توضیح داده می‌شوند.

ویلی (۱۹۹۷) معتقد است ترتیب بنیادین واژه معمولاً در ساخت‌هایی ظاهر می‌شود که کمترین میزان نشان‌داری را دارند. در گویش لاهیجانی نیز با توجه به داده‌های جمع‌آوری شده، ترتیب SOV کم‌نشان‌ترین و طبیعی‌ترین ترتیب در گفتار عادی به شمار می‌رود.

• SOV

S	O	V
(16) Mu	mi dars-ə	buxon-d-əm
I	my lesson-object maker	study-past-1SG ¹
I studied my lesson.		
من درسهایم را خواندم		

بیشترین تعداد جملات موجود در پیکره به این گروه تعلق دارد؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که این گویش، زبانی با ساختار SOV (فاعل-مفعول-فاعل) است.

1. SG مفرد

- SVO

S	V	O
(17) Mu	buxon-d-əm	mi dərs-ə
I	study-past-1SG	my lesson-object marker
I studied my lesson.		
من درسهایم را خواندم		

- VSO

V	S	O
(18) Buxon-d-əm	mu	mi dərs-ə
Study-past-1SG	I	my lesson-object marker
I studied my lesson.		
من درسهایم را خواندم		

- VOS

V	O	S
(19) Buxod.ə	hama	ti zak
Eat.s/he	all	your child
Your child eats everything.		

بچه تو همه چیز می خورد.

- OSV

O	S	V
(20) Mi dərs-ə	mu	buxon-d-əm
My lesson- object marker I		study-past-1SG
I studied my lesson.		
من درسهایم را خواندم		

- OVS

O	V	S
(21) Mi dərs-ə	buxon-d-əm	mu
My lesson-object marker	study-past-1SG	I
I studied my lesson.		
من درسهایم را خواندم		

بسامدِ ترتیب‌های واژگانی در گویش لاهیجانی در جدول زیر ارائه شده است:

جدول ۴.

بسامد ترتیب واژه‌ها در گویش لاهیجانی

تعداد	ترتیب واژه
۵۰۰	SOV
۲۰۰	SVO
۳۵	OVS
۲۵	OSV
۲۰	VSO
۲۰	VOS

همان‌گونه که در جدول ۴.۱ نشان داده شده است، از میان ۸۰۰ داده گردآوری شده، حدود ۵۰۰ داده دارای ترتیب SOV و ۲۰۰ داده دارای ترتیب SVO هستند و بقیه داده‌ها با ترتیب‌های OVS، OSV، VOS و VSO مشاهده می‌شوند. بنابراین، این تحلیل آماری نشان می‌دهد که یکی از الگوها، یعنی SOV، به‌طور آشکار غالب است و حدود ۶۳ درصد از نمونه‌های موجود در پیکره را تشکیل می‌دهد. از این‌رو، این الگو ترتیب واژگان پایه و بی‌نشان در گیلکی لاهیجانی محسوب می‌شود. ترتیب SVO حدود ۲۵ درصد از داده‌ها را شامل می‌شود و هیچ‌یک از الگوهای دیگر بیش از ۴ درصد رخداد ندارند. بنابراین، این ترتیب‌ها را نمی‌توان ترتیب واژگان پایه دانست؛ بلکه آن‌ها ترتیب‌های واژگانی نشان‌دار از نظر کاربردشناختی به شمار می‌آیند. دومین آزمون برای تعیین ترتیب واژگان، معیار نشان‌داری است. بر اساس داده‌های گردآوری شده، جمله‌های بی‌نشان با ترتیب SOV پرتکرارترین الگو در این گویش بودند. ترتیب واژگان پایه در یک زبان یا گویش، همان حالت‌های بی‌نشان با کمترین میزان نشان‌گذاری صوری است. برای مثال در جمله زیر ترتیب واژگانی پایه این گویش را نشان می‌دهد. این از یک فاعل «مادرم»، یک مفعول، «غذایش» و یک فعل «خورد» تشکیل شده است که به ترتیب S-O-V ظاهر شده‌اند. از آنجا که فعل در جایگاه پایانی قرار گرفته و جمله یک ساخت خبری خنثی و بی‌نشان را نشان می‌دهد، این مثال شواهدی برای ترتیب واژگانی پایه SOV یا ساخت فعل پایانی در این گویش فراهم می‌کند.

S	O	V
(۲۲) Mi mar	xu qəza	buxor-d-ə
My mother	her food	eat-past-3SG
My mother ate her food.		
مادرم غذایش را خورد.		

در گویش لاهیجانی، جملاتی که دارای ترتیب SOV هستند، کمترین میزان نشان‌گذاری صوری (مانند تکیه یا وندهای اضافه) را دارند. این یعنی SOV، ساخت بی‌نشان و طبیعی زبان است. در مقابل، ترتیب‌هایی مثل SVO که در نمونه‌ها دیده می‌شود، معمولاً همراه با تغییرات آوایی یا ساختاری هستند که آن‌ها را "نشان‌دار" می‌کند.

بنابراین، الگوی پایه و بی‌نشان در گیلکی لاهیجانی، ترتیب SOV است. باید اشاره کرد که دیدگاه دوگانه‌انگار ویلی^۱ (۱۹۹۷)، الگوها را به دو دسته نشان‌دار و بی‌نشان تقسیم می‌کند. در برخی رویکردهای جدیدتر، نشان‌داری به صورت یک پیوستار در نظر گرفته می‌شود؛ یعنی الگوهای بی‌نشان، کم‌نشان و پرنشان. باین‌حال، رویکرد نظری ویلی (۱۹۹۷) بر پایه تقابل دوگانی مثبت/منفی نشان‌داری^۲ استوار بود. ویلی (۱۹۹۷) معتقد است ترتیب بنیادین معمولاً در ساخت‌هایی ظاهر می‌شود که کمترین میزان نشان‌گذاری صوری را دارند. تحلیل داده‌ها نشان داد که جملات با ترتیب SOV، کمترین میزان نشان‌گذاری (مانند تغییرات آوایی یا وندهای اضافی) را در گفتار عادی دارند و به عنوان ساخت بی‌نشان شناخته می‌شوند.

سومین آزمون برای تعیین ترتیب واژگان، بررسی بافت کاربردشناختی خنثی است. برای این منظور، متن‌هایی با کارکرد کاربردشناختی خنثی از میان داده‌های تحلیل‌شده انتخاب شدند. سپس ترتیب واژگان در جمله‌ها بر اساس ساخت پایه زبان، یعنی الگوی پرتکرار SOV، بررسی شد.

این آزمون بسیار حیاتی است. در تحلیل داده‌ها مشخص شد که وقتی گوینده قصد ندارد عنصر خاصی را برجسته کند (بافت خنثی)، از الگوی SOV استفاده می‌کند. اما به محض اینکه گوینده بخواهد از طریق ساخته‌های بی‌نشان یا جابه‌جایی عناصر، اطلاعات "نو" را از "کهنه" متمایز کند، از ترتیب‌های دیگر استفاده می‌شود.

در اینجا باید به بحث کاربردشناسی و ساخته‌های بی‌نشان پرداخت. در لاهیجانی، جابه‌جایی عناصر صرفاً یک حرکت نحوی نیست، بلکه ابزاری برای مدیریت ساخت اطلاعات است. وقتی یک عنصر به جایگاه غیرمعمول خود می‌رود، در واقع دارد نقش "کانون" را ایفا می‌کند. این نشان می‌دهد که لاهیجانی دارای یک ساختار "انعطاف‌پذیر" است که در آن ساخت اطلاعاتی بر ساخت نحوی غلبه دارد. این امر نشان می‌دهد که SOV، ساخت خنثی و پیش‌فرض گویش لاهیجانی است.

همان‌گونه که آزمون‌ها نشان می‌دهند، در این معیار نیز ترتیب واژگان پایه گیلکی لاهیجانی همان الگوی خنثایی است که گویشوران از نظر کاربردشناختی به کار می‌برند (نمونه‌های ۱۶ و ۲۲). بنابراین، ساخت پایه، ساخت بی‌نشان، پرتکرار و دارای بافت کاربردشناختی خنثی است. جمله‌هایی که بیشتر به کار می‌روند، خنثی‌ترین جمله‌هایی هستند که گویشوران استفاده می‌کنند. اگر گوینده یکی از اجزای جمله را برجسته کند، آن جمله دیگر نمونه مناسبی برای الگوی پایه اجزا نخواهد بود. از این رو، SOV به عنوان ساخت پایه زبان، خنثی‌ترین ترتیبی است که گویشوران لاهیجانی به کار می‌برند.

علاوه بر داده‌های گردآوری و تحلیل‌شده در این پژوهش، مطالعات پیشین درباره دیگر گویش‌های گیلکی نیز این نتیجه را تأیید می‌کنند. گویش لنگرودی، همانند فارسی، زبانی با ترتیب SOV یا فعل‌پایانی است (واحدی لنگرودی، ۱۳۸۲: ۱۱۹). بنابراین، گیلکی لاهیجانی نیز زبانی با ترتیب SOV و ساخت فعل‌پایانی به شمار می‌آید.

(۲۳)

- (mu) hasan-ə bidem

دیدم حسن من

«من حسن را دیدم»

¹ Dichotomy view of Whaley¹ Binary opposition of +/- marked

این مقاله در پی روشن ساختن برخی مسائل است. نخست آنکه، این پژوهش ترتیب واژگان را در این گویش بررسی کرده است. گویش لاهیجانی زبانی فعل‌پایانی با ترتیب SOV و درعین حال دارای ترتیب واژگان آزاد است که در آن، اجزای جمله می‌توانند نسبتاً آزادانه جابه‌جا شوند. به دلیل تنوع در ترتیب واژگان، این گویش زبانی غیرپیکربندی‌مند تلقی می‌شود که در آن ترتیب واژگان با توجه به عوامل کاربردشناختی تعیین می‌شود.

در جمله‌های گویش لاهیجانی، میان کارکردهای دستوری و گفتمانی یا کاربردشناختی تعامل وجود دارد. گیلکی لاهیجانی زبانی با نحو انعطاف‌پذیر است که عناصر دستوری آن بر اساس کارکردهای کاربردشناختی گوینده آزادانه در جمله جابه‌جا می‌شوند و هیچ جایگاه ثابتی برای آن‌ها در این گویش تعریف نشده است.

برخلاف پژوهش‌ها و نظریه‌های پیشین که معتقد بودند ترتیب واژگان آزاد زبان‌ها بر اساس ساخت اطلاعاتی تعیین می‌شود، تحلیل داده‌های این پژوهش نشان می‌دهد که انعطاف‌پذیری ترتیب واژگان در این گویش صرفاً ناشی از کارکردهای کاربردشناختی است. بنابراین، گوینده می‌تواند هر یک از عناصر دستوری را بر اساس اهداف و کارکردهای کاربردشناختی خود در آغاز جمله یا هر جای دیگری قرار دهد.

۵. نتیجه‌گیری

تحلیل‌های انجام‌شده نشان داد که گویش لاهیجانی دارای ترتیب واژه پایه SOV است، اما این زبان با ویژگی‌های «غیرترتیبی» شناخته می‌شود. برخلاف برخی مدل‌ها که زبان‌ها را با ساختارهای تخت توصیف می‌کنند، لاهیجانی نشان داد که انعطاف‌پذیری در ترتیب واژه، ابزاری برای تحقق اهداف کاربردشناختی است. در نهایت، چارچوب ویلی (۱۹۹۷) به دلیل توجه به نقش ساخت اطلاعاتی و تمایز میان حالت‌های نشان‌دار و بی‌نشان، در تحلیل این گویش کارآمدتر از مدل لمان عمل کرد. چارچوب لمان (۱۹۷۸) به دلیل عدم پاسخگویی به برخی ویژگی‌های ساختاری گویش، در تحلیل این زبان کاستی‌هایی دارد. چارچوب ویلی (۱۹۹۷) با موفقیت توانست ترتیب بنیادین (SOV) را از طریق آزمون‌های بسامد، نشان‌داری و بافت خنثی شناسایی کند. انعطاف‌پذیری در ترتیب واژه در گویش لاهیجانی، نه یک پدیده تصادفی، بلکه نتیجه مستقیم کارکردهای کاربردشناختی و مدیریت اطلاعات در گفتمان است. پژوهش حاضر نشان داد که گویش لاهیجانی در رده‌شناسی زبانی، زبانی با ترتیب واژه انعطاف‌پذیر است. اگرچه ترتیب بنیادین و بی‌نشان این گویش SOV است، اما به دلیل ویژگی‌های غیرترتیبی عناصر نحوی می‌تواند بر اساس اهداف کاربردشناختی گوینده در جایگاه‌های مختلف جمله قرار گیرند.

بر اساس داده‌های تحلیل‌شده می‌توان نتیجه گرفت که اجزای جمله در گیلکی لاهیجانی می‌توانند بدون تغییر در معنای اصلی جمله، در آرایش‌های گوناگونی ظاهر شوند. این جابه‌جایی و گسست در ترتیب واژگان با کارکردهای کاربردشناختی مرتبط است. همچنین، داده‌ها نشان می‌دهند که در این گویش جایگاه ثابتی برای اجزای نحوی وجود ندارد؛ ازاین‌رو، این گویش دارای ترتیب واژگان انعطاف‌پذیر است و این ترتیب بر اساس کارکرد کاربردشناختی گوینده یا گویندگان تعیین می‌شود. تحلیل الگوها نیز نشان داد که ویژگی‌های مطرح‌شده در مدل ویلی (۱۹۹۷) با ویژگی‌های گیلکی لاهیجانی سازگاری بیشتری دارند تا مدل لمان (۱۹۷۸).

References

- اخلاقی، فریار و پونه مصطفوی (۱۳۹۸). رده‌شناسی ترتیب واژه‌ها در دو گونه غربی و شرقی زبان گیلکی. *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*. سال چهارم. شماره ۱ (۷). ۸۵-۱۱۱.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۲). رده‌شناسی زبان‌های ایرانی. تهران: نشر سمت.
- Akhlaghi, F., & Mostafavi, P. (2019). A typology of word order in the western and eastern varieties of Gilaki. *Persian Language and Iranian Dialects*, 4(1), 85–111. [In Persian]
- Dabir-Moghaddam, M. (2001). Word Order Typology of Iranian Languages. *International Journal of Humanities*, 8(2), 17–24. [In Persian]
- Dery, j. E. (2007). *Pragmatic Focus and Word Order Variation in Tagalog*. *Language and Linguistics*, 8(1), 373–402.
- Dryer, M. S. (1992). The Greenbergian Word Order Correlations. *Language*. 68. Pp. 81–138.
- Dryer, M. S. (2007). *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. 1: Clause structure. Cambridge University Press. Edited by Timothy Shopen.
- Dryer, M. S. (2013). *Order of subject, object and verb*. In M. S. Dryer & M. Haspelmath (Eds.), *The World Atlas of Language Structures Online* (Chapter 81). Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Greenberg, J. H. (1966). Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. *Universals of Language*. Cambridge Mass: MIT Press, 73–113.
- Hawkins, J. A. (1983). *Word Order Universals*. New York: Academic Press.
- Kirt, A. (2012). *Word order and Information structure in New Testament Greek*. Canada. Alberta.
- Lambrecht, K. (1994). *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehmann, W. P. (1973). A Structural Principle of Language and its Implications. *Language*, 49, 47–66.
- Lehmann, W.P. (1978). *Syntactic Typology: Studies in the Phenomenology of Language*. Austin: University of Texas Press.
- Pourhadi, M. (1392). Investigation of Gilaki Language. *Vije name Fahangestan, Zabanha va guyeshhay Irani*, 3, 201–226.
- Qorbani, M.A. (1375). *Historical and Cultural Background of Lahijan*. Tehran: Nashr-e Sayeh.
- Rasekhmahand, M. (1385). The relationship between scrambling and focus in Persian. *Dastur*, 2, 20–33.
- Rastorgueva, V. S., Kerimova, A.A., Mamedzade, A.K., Pirejko, L.A. & Edel'man, D. I. (2012). The Gilaki Language. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Iranica Upsaliensis*, 19, 1 - 445.
- Rezapour, E. (1393). Scrambling in Mazandarani Dialect. *Jostarhay Zabani*, 5, 95–115.
- Rodionova, E. (2001). *Word Order and Information Structure in Russian Syntax*. University of North Dakota.
- Sugisaki, K. (2010). *Case, Word order, General function and Information Structure in Japanese*. Bielefeld University.
- Thompson, G. (1997). *Introducing Functional grammar*. USA: St Martin's Press.
- Vahedi Langaroudi, M. M. (2003). Word order and correlated pairs in simple sentences in the Langaroudi dialect of Gilaki. *Special Issue of the Academy*, 1, 8–121. . [In Persian]
- Vahedi Langarudi, M.M. (1382). Word Order and Correlation Pairs in Simple Sentences of Langarudi Gilaki dialect. *Vije name Farhangestan, Zabanha va guyeshhay Irani*, 1, 8–121.
- Van Valin, R. D., Jr. (1999). A typology of the interaction of focus structure and syntax. In E. Raxilina & J. G. Testelec (Eds.), *Typology and linguistic theory: From description to explanation*. *Languages of Russian Culture*, 511–524.
- Vennemann, T. (1974). Analogy in Generative Grammar: The Origin of Word Order. *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*. Luigi Hellmann, 79–83.

- Vennemann, T. (1976). Categorical Grammar and the Order of Meaningful Elements. *Linguistic Studies Offered to Joseph Greenberg on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. Saratoga, California, 615-634.
- Whaley, L. J. (1997). *Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Languages*. India: Sage Publication.

Extended Abstract

Prototypicality in Compound Verbs with the Light Verb Gereftan: A Corpus-Based Analysis for Teaching Persian

Mahdieh Aabedi ^{1*}

PhD Candidate, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
mahdie.aabedi@gmail.com

Azadeh Mirzaei ²

Associate Professor, Department of Linguistics, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
mirzaei.azadeh1@gmail.com

Abstract

The light verb “*gereftan*” is among the most frequent verbs in Persian and is essential for constructing a vast array of compound verbs. The extensive polysemy of these constructions presents significant challenges for second-language learners. This study examines how argument structure shapes the polysemous network of *gereftan*-based compound verbs and explores its implications for prototypicality. Data were extracted from the Persian Semantic Role Corpus, categorized according to the semantic role of the second participant, and analyzed to identify core semantic nodes within each category. Prototypicality was not presupposed *a priori*; rather, it was empirically established on the basis of high-frequency semantic cores derived from corpus evidence. The findings reveal that the polysemy of these compound verbs is systematic and closely associated with argument structure, with different argument-structure configurations corresponding to different semantic cores. The semantic role of Arg2 plays a central role in shaping these semantic nodes. In particular, constructions with Arg2 functioning as *Koneshbar*, Patient, and Source exhibited the highest type frequencies and contributed substantially to the organization of their respective semantic networks. These findings suggest that the polysemy of *gereftan* is systematically associated with recurring argument-structure configurations. Accordingly, the study suggests that teaching Persian compound verbs may benefit from a pedagogical approach centered on high-frequency argument-structure configurations and their associated semantic cores, potentially facilitating their acquisition by non-Persian speakers.

Keywords:

Argument Structure
Gereftan
Polysemy
Prototypicality
Semantic Roles
Teaching Persian to
Non-Persian Speakers

How to cite this article:

Aabedi, A. & Mirzaei, A. (2026). Prototypicality in Compound Verbs with the Light Verb Gereftan: A Corpus-Based Analysis for Teaching Persian. *Journal of Linguistics & Iranian Languages*, 11(1), 117-135. doi: <https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56760.1495>

COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

¹ Corresponding author

Introduction

Among Persian compound verbs, *gereftan* is the most polysemous light verb, with its polysemy consistently presenting a significant learning challenge for non-native speakers. Based on usage-based approaches (VanPatten, 2015; Bybee, 2023; Ellis, 2002a), language acquisition is heavily influenced by usage frequency and recurring patterns; however, acquisition is not merely a function of token frequency, as cognitive salience also plays a crucial role in learning high-frequency constructions. Drawing on Bybee (2010), it can be argued that while token frequency consolidates constructions in memory, type frequency serves as the primary catalyst for the emergence of abstract schemata. In this study, cognitive salience is conceptualized as an outcome of structural diversity and type frequency. To address the question of which semantic cores are closer to the prototype and should consequently be prioritized in pedagogical contexts this study utilizes corpus evidence (The Persian Semantic Role Corpus; Mirzaei & Moloodi, 2014), argument structure, and semantic Role, given that shifts in argument structure entail semantic distinctions in the verbal event. Accordingly, this study seeks to address the following three research questions:

1. What is the relationship between argument structure and the semantic multiplicity of compound verbs containing the light verb *gereftan*?
2. To what extent can the prototypical meanings of compound verbs form with the light verb *gereftan* be reduced to a single core meaning?
3. What are the pedagogical implications of these findings for Teaching Persian to Non-Persian Speakers?

Materials and Methods

The dataset for this study was extracted from the *Persian Semantic Role Corpus* (Mirzaei & Moloodi, 2014), developed on the basis of the Persian Dependency Treebank (Rasooli et al., 2013). The semantic annotation framework integrates Fillmore's Case Grammar and Frame Semantics (1976, 1998, 2001) with the VerbNet classification scheme (Levin, 1993), while adapting these frameworks to accommodate the structural characteristics of Persian. The semantic Role identified in the corpus include **Agent**, **Experiencer**, **Patient**, **Theme**, **Koneshbar**, **Beneficiary**, **Result**, **Source**, **Cause**, **Location**, **Extent**, **Stimulus**, and **Topic**. Within this framework, the semantic role **Koneshbar** refers to a participant who voluntarily performs the action denoted by the verb and was first introduced as a semantic-role category in the *Persian Semantic Role Corpus* (Mirzaei & Moloodi, 2014). The quantitative profile of the corpus is summarized in Table 1.

Table 1.

Quantitative Specifications of the Persian Semantic Role Corpus

No.	Corpus Metric	Count
1	Total Sentences	29,982
2	Mean Sentence Length	16.61

No.	Corpus Metric	Count
3	Verb Tokens	62,889
4	Verb Types	9,200
5	Verb Senses	15,658
6	Compound Verbs	13,923

Methodologically, the second core argument (Arg2) was identified as the primary operational variable for delineating the prototypical semantic cores of the light verb *gereftan* [‘to take/catch’]. This decision stems from the distribution of arguments: the primary argument (Arg1) overwhelmingly manifests as an uninformative Agent/Experiencer across more than 11,500 propositions, while the tertiary argument (Arg3) appears in only approximately 3,000 verbal constructions across the entire corpus. Out of the 441 distinct compound verbs formed with *gereftan*, a frequency threshold of $n \geq 20$ was applied to ensure statistical validity and representativeness. Consequently, 329 high-frequency compound verbs met the inclusion criteria, while 112 low-frequency or mislabeled predicates were pruned from the final analysis. Inter-annotator reliability was verified through independent dual-coding, yielding a Cohen’s Kappa of $\kappa > 0.85$, indicative of near-perfect agreement.

Result and Discussion

Classifying compound verbs (CVs) formed with the light verb (LV) *gereftan* according to the semantic role of their second argument (Arg2) validated through inter-annotator consensus revealed the systematic mapping between thematic relations and semantic polysemy.

Detailed analysis of the argument configurations yielded distinct semantic cores:

1. **Arg2 as Koneshbar** ($n = 123$): Demonstrating the highest type frequency and semantic flexibility, this pattern diverges into four sub-schemas: “Acquisition/Reception” (e.g., *jâyeze gereftan* ‘to receive an award’), “Representation/Measurement” (e.g., *aks/test gereftan* ‘to take a photo/test’), “Evaluation” (e.g., *irâd/nâdide gereftan* ‘to find fault/ignore’), and “Hosting/Event Performance” (e.g., *jashn gereftan* ‘to celebrate’).
2. **One-place predicate (No Arg2)** ($n = 27$): In verbs where the sole argument is the Patient, the prototypical sense of ‘reception’ recedes, and the schema of ‘state transition’ (qualitative or scalar) is activated (e.g., *şekl gereft* ‘took shape’, *şeddat gereft* ‘intensified’, *ârâm gereft* ‘calmed down’).
3. **Arg2 as Patient** ($n = 29$): The LV activates the core schema of “Control Imposition”, where the agent establishes dominance or constraint over the patient (e.g., *asir/hadaf gereftan* ‘to capture/target’).
4. **Arg2 as Source** ($n = 21$): The semantic core of this verb category is structured around the conceptual schema of ‘Source’. Within this construction, the event is consistently grounded in an origin. This class represents one of the constructions most closely aligned with the prototypical meaning of the verb *gereftan*, given that the underlying

relation of ‘transfer from a Source to a Recipient’ is maintained in all tokens. This manifests both in concrete/abstract entity transfer (e.g., *pul/ejâze gereftan*) and conceptual attribution to an origin (e.g., *rishe/nesh’at gereftan*).

5. **Arg2 as Location** ($n = 22$): In these constructions, the physical or conceptual schema of ‘settlement and stabilization’ is activated (e.g., *qarâr gereft* ‘was situated/located’, *sangar gereft* ‘took cover/entrenched’, *panâh gereft* ‘took refuge’).
6. **Arg2 as Stimulus** ($n = 21$): In these constructions, the notion of ‘internal state change’ along with emotional or physiological arousal is salient (e.g., *lajaš gereft* ‘became annoyed/spiteful’, *xâbaš gereft* ‘became drowsy/sleepy’, *angize gereft* ‘became motivated’).

Conclusion

The emergence of semantic cores in compound verbs cannot be explained solely by a static prototype. While mapping the semantic network of *gereftan* is essential, previous studies have largely overlooked its contextual emergence. By categorizing these verbs based on argument structure and the semantic role of the second participant (Arg2), this study derives semantic cores from high-frequency patterns. Consequently, prototypicality is not treated as an *a priori* assumption, but rather as an emergent property of frequent usage. This highlights the fundamental role of argument structure in organizing polysemy. Pedagogically, these findings suggest optimizing Persian instruction by introducing the highest-frequency constructions first.

References

- Amouzadeh, M., Karimi-Doostan, G., & Sharif, B. (2015). The semantic network of the verb “gereftan” based on the principled polysemy model. *Language Research*, 7(1), 117-136. [In Persian]
- Anvari, H. (2002). *Sokhan dictionary*. Sokhan Publications. [In Persian]
- Arppe, A., Gilquin, G., Glynn, D., Hilpert, M., & Zeschel, A. (2010). Cognitive corpus linguistics: Five points of debate on current theory and methodology. *Corpora*, 5(1), 1-27.
- Bardovi-Harlig, K. (2020). One functional approach to L2 acquisition: The concept-oriented approach. B. VanPatten, G. D. Keating, & S. Wulff (Eds.), *Theories in second language acquisition: An introduction* (3rd ed., pp. 40–62). Routledge.
- Bybee, J. (2006). From usage to grammar: The mind’s response to repetition. *Language*, 82(4), 711–733.
- Bybee, J. (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge University Press.
- Bybee, J. (2023). What is usage-based linguistics? In N. C. Ellis, S. Eskildsen, & A. Tyler (Eds.), *The handbook of usage-based linguistics* (pp. 7–29). Oxford University Press.
- Croft, W. (2001). *Radical construction grammar*. Oxford University Press.
- Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press.
- Dabir-Moghaddam, M. (1997). Compound verbs in Persian. *Iranian Journal of Linguistics*, 12(1-2), 2-46. [In Persian]
- Dabir-Moghaddam, M. (2005). *Theoretical linguistics: The emergence and development of generative grammar*. SAMT. [In Persian]
- Diessel, H. (2011). Language, usage and cognition. *Language*, 87(4), 830–844.
- Dowty, D. (1991). Thematic proto-roles and argument selection. *Language*, 67(3), 547-619.

- Ellis, N. C. (2002a). Frequency effects in language processing: A review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 24(2), 143–188.
- Ellis, N. C. (2002b). Reflections on frequency effects in language processing. *Studies in Second Language Acquisition*, 24(2), 297–339.
- Ellis, N. C. (2008). Usage-based and form-focused language acquisition: The associative learning of constructions, learned attention, and the limited L2 endstate. In P. Robinson & N. C. Ellis (Eds.), *Handbook of cognitive linguistics and second language acquisition* (pp. 372–405). Routledge.
- Ellis, N. C., & Ferreira-Junior, F. (2009). Construction learning as a function of frequency, frequency distribution, and function. *The Modern Language Journal*, 93(3), 370–385.
- Ellis, N. C., O'Donnell, M. B., & Römer, U. (2014). Second language verb-argument constructions are sensitive to form, function, frequency, contingency, and prototypicality. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 4(4), 405–431.
- Ellis, N. C., & Wulff, S. (2015). Usage-based approaches to SLA. In B. VanPatten & J. Williams (Eds.), *Theories in second language acquisition: An introduction* (2nd ed., pp. 75–93). Routledge.
- Family, N. (2006). *Explorations of semantic space: The case of light verb constructions in Persian* [Unpublished doctoral dissertation]. EHESS, Paris.
- Fillmore, C. J. (1976). Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 280(1), 20–32.
- Fillmore, C. J., & Atkins, B. T. S. (1998). Frame semantics and lexicographic relevance. *International Journal of Lexicography*, 11(4), 379–400.
- Fillmore, C. J., & Baker, C. F. (2001). Frame semantics for text understanding. In *Proceedings of the WordNet and other lexical resources workshop* (pp. 17–18). Pittsburg.
- Gilquin, G. (2008). What you think ain't what you get: Highly polysemous verbs in mind and language. In J.-R. Lapaire, G. Desagulier, & J.-B. Guignard (Eds.), *From gram to mind: Grammar as cognition* (pp. 235–255). Presse Universitaires de Bordeaux.
- Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. University of Chicago Press.
- Goldberg, A. E. (2019). *Explain me this: Creativity, competition, and the partial productivity of constructions*. Princeton University Press.
- Hassani Jalilian, F., & Haghbin, F. (2019). Investigating the verb category from a prototype perspective based on Givon's semantic criteria: Every verb is a category. *Studies of Language and Dialects of Western Iran*, 7(27), 33–53. [In Persian]
- Karimi, S. (1997). Persian complex verbs: Idiomatic or compositional. *Lexicology*, 3, 273–318.
- Karimi-Doostan, G. (1997). *Light verb constructions in Persian* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Essex.
- Karimi-Doostan, G. (2003). Argument structure of light verb constructions. In *Proceedings of argument structure conference*. Delhi, India.
- Karimi-Doostan, G. (2005). Light verb and structural case. *Lingua*, 115(12), 1737–1756.
- Karimi-Doostan, G. (2008). Event structure of verbal nouns and light verbs. In S. Karimi, V. Samiian, & D. Stilo (Eds.), *Aspects of Iranian languages* (pp. 209–226). Cambridge Scholars Publishing.
- Khanlari, P. N. (2003). *Persian grammar*. Toos. [In Persian]
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites* (Vol. 1). Stanford University Press.
- Levin, B. (1993). *English verb classes and alternations*. University of Chicago Press.
- Mansouri, M. (2013). Light verb in Persian compound verbs. *Studies of Language and Dialects of Western Iran*, 1(1). [In Persian]
- Mirzaei, A. (2015). Every verb is an event reality: The verb system in Persian. *Nameh-ye Farhangestan*, 15(1), 57–92. [In Persian]

- Mirzaei, A. (2021). Hierarchy of semantic roles and grammatical relations in Persian. *Language Related Research*, 12(6), 567-597. [In Persian]
- Mirzaei, A., & Moloodi, A. (2014). The first semantic role corpus of Persian language. *Language Science*, 3, 29-48. [In Persian]
- Mirzaei, A., & Moloodi, A. (2016). Persian proposition bank. In *Proceedings of the tenth international conference on language resources and evaluation (LREC'16)* (pp. 3828–3835). European Language Resources Association (ELRA).
- Mohammad, J., & Karimi, S. (1992). Light verbs are taken over: Complex verbs in Persian. In *Proceedings of the western conference on linguistics* (Vol. 5, pp. 195-212).
- Ortega, L., Tyler, A. E., Park, H. I., & Uno, M. (Eds.). (2016). *The usage-based study of language learning and multilingualism*. Georgetown University Press.
- Palmer, M., Bonial, C., & Hwang, J. D. (2014). *VerbNet semantic roles and predicate guidelines* [Online documentation]. University of Colorado at Boulder.
- Pienemann, M. (1998). *Language processing and second language development: Processability theory*. John Benjamins.
- Rasooli, M. S., Kouhestani, M., & Moloodi, A. (2013). Development of a Persian syntactic dependency treebank. In *Proceedings of the 2013 conference of the north american chapter of the association for computational linguistics: Human language technologies* (pp. 306–314). Association for Computational Linguistics.
- Razmdideh, P., & Shahi Raviz, M. H. (2021). A study of the polysemy of Persian compound verbs with the light verb “gereftan” (to take) based on construction morphology. *Linguistics of Iranian Dialects*, 6(2), 213-252. [In Persian]
- Rosch, E. H. (1973). Natural categories. *Cognitive Psychology*, 4(3), 328–350.
- Sharif, B. (2015). *A cognitive study of light verbs in Persian* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Isfahan. [In Persian]
- Soltani, R., Amouzadeh, M., & Rezaei, H. (2017). Force dynamics and polysemy in light verb constructions consisting of “gereftan”. *Language Research*, 8(2), 59-78. [In Persian]
- Taylor, J. R. (2015). Prototype effects in grammar. In E. Dabrowska & D. Divjak (Eds.), *Handbook of cognitive linguistics* (pp. 562–579). Mouton de Gruyter.
- Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Harvard University Press.
- VanPatten, B., Keating, G. D., & Wulff, S. (Eds.). (2020). *Theories in second language acquisition: An introduction* (3rd ed.). Routledge.
- Zipf, G. K. (1935). *The psycho-biology of language: An introduction to dynamic philology*. MIT Press.
- Zipf, G. K. (1949). *Human behavior and the principle of least effort*. Addison-Wesley.

زبان‌شناسی و گویش‌های ایرانی

سال ۱۱، شماره ۱، پیاپی ۲۰ (بهار ۱۴۰۵) شماره صفحات: ۱۱۷ - ۱۳۵

پیش‌نمونی در فعل‌های مرکب با همکرد «گرفتن»:
تحلیلی پیکره‌بنیاد برای آموزش فارسیمهديه عابدي^۱، آزاده ميرزائي^۲

۱. دانشجوی دکترای آموزش فارسی به غیرفارسی‌زبانان، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۲. دانشیار زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

فعل «گرفتن» یکی از پرسامدترین همکردهای زبان فارسی است که در ساخت شمار زیادی از فعل‌های مرکب به کار می‌رود و چندمعنایی گسترده فعل‌های مرکب حاصل از آن، یادگیری این گروه از فعل‌ها را برای غیرفارسی‌زبانان دشوار ساخته است. پژوهش حاضر با هدف تبیین نقش ساخت موضوعی در شکل‌گیری شبکه چندمعنایی فعل‌های مرکب حاوی همکرد «گرفتن» و بررسی پیامدهای آن برای مفهوم پیش‌نمونی انجام شد. داده‌های پژوهش از پیکره نقش‌های معنایی زبان فارسی استخراج و بر اساس نقش معنایی مشارک دوم دسته‌بندی و سپس هسته‌های معنایی هر دسته استخراج شد. بر این اساس، پیش‌نمونه در این پژوهش از پیش مفروض گرفته نشد، بلکه بر پایه هسته‌های معنایی پرسامد استخراج‌شده از داده‌های پیکره تبیین شد. یافته‌ها نشان داد که چندمعنایی فعل‌های مرکب با همکرد «گرفتن» نظام‌مند بوده و رابطه مستقیمی با ساخت موضوعی آن‌ها دارد و ساخت‌های موضوعی مختلف، هسته‌های معنایی متفاوتی را سامان می‌دهند. همچنین نقش معنایی مشارک دوم در شکل‌گیری این هسته‌های معنایی نقش برجسته‌ای دارد، به گونه‌ای که ساخت‌های دارای مشارک دوم با نقش‌های کنش‌بر، کنش‌پذیر و منشأ، بیشترین بسامد را در میان فعل‌های مرکب دارای همکرد «گرفتن» دارند و در سازمان‌دهی هسته‌های معنایی آنها نیز نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کنند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزش فعل‌های مرکب با همکرد «گرفتن» می‌تواند بر پایه ساخت‌های موضوعی پرسامد و هسته‌های معنایی مرتبط با آنها سازمان‌دهی شود.

واژه‌های کلیدی:

آموزش فارسی به
غیرفارسی‌زبانان
پیش‌نمونی
ساخت موضوعی
چندمعنایی
گرفتن
نقش‌های معنایی

تاریخچه مقاله: دریافت: ۳۱ مردادماه ۱۴۰۵

بازنگری: ۱۹ شهریورماه ۱۴۰۵

پذیرش: ۲۲ شهریورماه ۱۴۰۵

* آدرس ایمیل نویسنده مسئول: mahdie.aabedi@gmail.com

واعظی، هنگامه و مهرابی، معصومه و ربیعی‌پور سلیمی، آسیه. (۱۴۰۵). بررسی چالش‌های چارچوب‌های لمان و ویلی در تعیین ترتیب واژه: شواهدی از گیلکی (گویش لاهیجانی). زبان‌شناسی و گویش‌های ایران، ۱۱(۱)، ۱۱۷-۱۳۵.

<https://doi.org/10.22099/jlil.2026.56345.1482>

حق نشر ۲۰۲۶-نویسنده(گان). این یک مقاله با دسترسی آزاد است که تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) منتشر شده است، استفاده، توزیع و تکثیر نامحدود را در هر رسانه‌ای مجاز می‌داند، مشروط بر اینکه به نویسندگان و منبع اصلی اشاره شود. هیچ اجازه‌ای از نویسندگان یا ناشر لازم نیست.

۱. مقدمه

فعل در جایگاه هسته معنایی جمله اطلاعات نحوی و معنایی چندگانه‌ای را با خود حمل می‌کند و بررسی ویژگی‌های رویدادی فعل مانند زمان، نمود، وجه و مشخصات ساخت موضوعی فعل و از سوی دیگر ویژگی‌های معنایی و نقش‌هایی معنایی موضوع پژوهش‌های متعددی بوده‌است (دبیرمقدم، ۱۳۹۲؛ میرزایی، ۱۳۹۴؛ طبیب‌زاده، ۱۳۹۱؛ کریمی، ۱۹۹۷). اما دستاوردهای این پژوهش‌ها کمتر به حوزه آموزش فارسی به غیرفارسی زبانان راه یافته است. نظریات و رویکردهای مطرح در حوزه فراگیری زبان دوم نیز روی نقش محوری معنا در پردازش زبان تاکید کرده‌اند. پینمان^۱ (۱۹۹۸) در نظریه پردازش‌پذیری^۲ نشان می‌دهد که پردازش زبانی از محدودیت‌های رشدی مشخصی تبعیت می‌کند و در مراحل اولیه پردازش معنا بر پردازش صورت‌های دستوری تقدم دارد. ون‌پتن^۳ (۲۰۲۰) معتقد است زبان‌آموزان هنگام پردازش درونداد، در درجه نخست به استخراج معنا توجه می‌کنند و در شرایطی که صورت‌های واژگانی و دستوری یک معنای واحد را منتقل کنند، زبان‌آموزان تمایل دارند اطلاعات معنایی را از طریق عناصر واژگانی استخراج کنند و ممکن است نشانه‌های دستوری را کمتر پردازش کنند یا اصلاً پردازش نکنند. الیس^۴ (۲۰۰۲الف) پردازش زبان را تحت تأثیر تکرار درونداد^۵ می‌داند و معتقد است یادگیری بر اساس تجربه‌ها و نمونه‌های واقعی صورت می‌گیرد. بایی^۶ (۲۰۲۳) از این نیز فراتر رفته و شکل‌گیری دستور را حاصل تجربه افراد از زبان می‌داند. این فرض هسته اصلی رویکردهای کاربرد-بنیان^۷ است که در پژوهش حاضر به عنوان پایه نظری قرار گرفته است. در رویکردهای کاربرد-بنیان بسامد یا فراوانی^۸ عاملی مهم در تغییرات زبانی است. به عبارتی دیگر، تکرار تجربه‌های مکرر روی نحوه بازنمایی ذهنی ساختارهای زبانی موثر است و وقتی یک ساخت زبانی تکرار می‌شود؛ خودکارشدگی^۹ و درنهایت تثبیت آن ساخت اتفاق می‌افتد (بایی، ۲۰۲۳: ۱۲). الیس (۲۰۰۲الف) فعالیت درست نظام پردازش زبانی را وابسته به فراوانی کاربرد در تمام سطوح زبانی یعنی، آواشناسی، واج‌شناسی، نحو، واژگان، تعامل نحو واژگان، جملات قالبی، درک و تولیدات زبانی می‌داند. او معتقد است ذهن زبان‌آموز بر اساس تجربه‌های پیشین خود با زبان، به صورت ناخودآگاه ساختارهایی را فعال می‌کند که احتمال وقوع آن‌ها بیشتر است. به بیانی فنی‌تر، ذهن زبان‌آموز مانند یک نظام شناختی سازگار و پویا بر پایه فراوانی و تجربه‌های زبانی شکل می‌گیرد. این نظام به توزیع داده‌های زبانی حساس است و ساختارهایی را که به طور مکرر به عنوان درونداد دریافت می‌کند با سرعت و دقت بیشتری پردازش می‌کند. در واقع فراوانی نه فقط به عنوان یک ویژگی آماری که به عنوان یک محرک شناختی عمل کرده و توزیع درونداد را تنظیم می‌کند (الیس، ۲۰۰۲الف: ۱۶۸).

در نگاه اول به نظر می‌رسد که یادگیری سریع‌تر وابسته به فراوان‌تر بودن یک ساخت در زبان است. اما مسئله فراوانی و فراگیری پیچیده‌تر از رابطه‌ای یک‌سویه است. زیپف^{۱۰} (۱۹۴۹: ۶۳) در توزیع واژه‌های فراوان به این نکته اشاره می‌کند که واژه‌های

^۱ M. Pienemann

^۲ Processability theory

^۳ B. Van patten

^۴ N. C. Ellis

^۵ Input

^۶ J. bybee

^۷ Usage-based approaches

^۸ Frequency

^۹ Automatization

^{۱۰} Zipf

پرسامد تمایل بیشتری برای چندمعنایی دارند. چندمعنایی برای یادگیرندگان یعنی نگاشت‌های متعدد بین صورت و معنا. هارلیگ^۱ (۲۰۲۰) نبود رابطه یک به یک بین صورت و معنای زبانی را یکی از دلایل تأخیر در فراگیری می‌داند. این مسئله در مورد تأخیر در فراگیری فعل‌های چندمعنا که مورد بحث این مقاله هستند نیز صدق می‌کند.

در زبان فارسی، فعلی مانند «گرفتن» نه تنها به عنوان فعل سبک در تولید فعل مرکب ایفای نقش می‌کند، بلکه در شکل غیرترکیبی نیز با حضور در بافت‌های مختلف معناهای متفاوتی ایجاد می‌کند. برای مثال در فرهنگ سخن (انوری، ۱۳۸۱: ۶۱۳۵-۶۱۴۰) ۸۲ معنی متمایز برای «گرفتن» ثبت شده که در زیر چند نمونه از آن‌ها قابل مشاهده است:

۱. تلفن زدم و یک جا برایم گرفتم. (رزرو کردن)
۲. مطلب را گرفتم، لازم نیست زیاد توضیح دهید. (فهمیدن)
۳. پارسال چندتا نهال میوه کاشتیم، اما هیچکدامشان نگرفته‌اند. (پاگرفتن و دارای ریشه شدن)
۴. این راه را بگیر و برو، به آدرس مورد نظرت می‌رسی. (در راه و مسیر قرارگرفتن و پیش‌رفتن)
۵. خالد روی قوری آب جوش می‌گیرد. (اضافه کردن و ریختن)

این گستردگی معنایی می‌تواند فرایند یادگیری و یاددهی این فعل را برای فارسی‌آموزان و مدرسان دشوار کند. برای حل این مسئله اتکای صرف به فراوانی یا بسامد وقوع^۲ راهگشا نیست. الیس (۲۰۰۲ب) از عواملی نام می‌برد که فراوانی را محدود می‌کنند و تأکید می‌کند که در کنار فراوانی، نمونه‌بنیان بودن همراه با برجستگی شناختی^۳ یک ساخت و همچنین سیستم شناختی-ادراکی زبان‌آموز نیز در یادگیری نقش دارند (الیس، آدائل^۴ و رومر^۵، ۲۰۱۴ الف).

در برخی از پژوهش‌های پیکره‌بنیان (گیلکوئین^۶، ۲۰۰۸؛ آریپه و همکاران^۷، ۲۰۱۰) میان بسامد پیکره‌ای و برجستگی شناختی تمایز ایجاد شده‌است. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که پرتکرار بودن یک ساخت در پیکره لزوماً به معنای برجسته‌تر شدن آن در ذهن گویشوران نیست. همچنین بایی (۲۰۱۰: ۲۴-۲۷) نشان می‌دهد اگرچه بسامد وقوع بالا موجب تثبیت ساخت‌ها در حافظه می‌شود، اما بسامد نوع^۸ محرک اصلی شکل‌گیری طرح‌واره‌های انتزاعی در ذهن است. امتداد منطقی این دیدگاه در پژوهش حاضر آن است که «برجستگی شناختی» را نمی‌توان تنها از فراوانی رخداد استنتاج کرد؛ بلکه بسامد نوع و تنوع ساختاری، شاخصی عینی‌تر برای سنجش برجستگی شناختی و نزدیک‌شدن به هسته‌های معنایی پیش‌نمونه است.

از آنجا که در زبان فارسی پیکره‌های برجسب‌خورده^۹ مناسبی برای نزدیک‌شدن به مفهوم پیش‌نمونی^۹ در خصوص فعل‌های سبک و سنگین (به عنوان هسته معنایی جمله) در اختیار نیست، ناگزیریم که از شواهد و امکانات دیگر زبان فارسی برای دستیابی به این مفهوم استفاده کنیم. به عنوان مثال، پیکره وابستگی زبان فارسی (رسولی و همکاران، ۲۰۱۳)، پیکره نقش‌های

¹ B. Harlig

² Token Frequency

³ Cognitive Salience

⁴ M.O'Donnell

⁵ U. Römer

⁶ G. Gilquin

⁷ A. Arppe et al

⁸ Type Frequency

⁹ prototypicality

معنایی فارسی (میرزایی و مولودی، ۱۳۹۴)، پیکره گزاره‌های معنایی زبان فارسی (میرزایی و مولودی، ۲۰۱۶) امکانات خوبی را در جهت واکاوی و پژوهش در موضوع فعل‌های بسیط و ترکیبی فراهم می‌کند. در این پژوهش، این فرض مطرح می‌شود که اگر یک معنای محوری، منشأ شکل‌گیری شمار بیشتری از فعل‌های ترکیبی باشد، اما از معناهای دیگر تعداد کمتری فعل ترکیبی پدید آمده باشد، می‌توان این تفاوت را نشانه‌ای از نزدیکی معنای اول به معنای پیش‌نمونه دانست. چنین برداشتی از مفهوم پیش‌نمونی، چالش‌های تعیین معنای محوری بر اساس فراوانی وقوع را نیز تا حد زیادی برطرف می‌کند.

در ادامه، برای بررسی دقیق‌تر رفتار معنایی فعل‌های ترکیبی در این پژوهش از ساخت موضوعی افعال استفاده شد. چرا که تفاوت در ساخت موضوعی در صورت‌های یکسان یک فعل می‌تواند بیانگر تفاوت در معنای گزاره‌ای آن باشد. در این دو نمونه، یک فعل واحد با دو ساخت موضوعی متفاوت، دو صحنه و در نتیجه دو معنای متمایز را ایجاد کرده‌اند. این موضوع، اهمیت توجه به ساخت موضوعی را در آموزش فعل‌های مرکب به غیرفارسی‌زبانان دوچندان می‌سازد؛ نکته‌ای که جلیلیان و حق‌بین (۱۳۹۸) نیز بر آن تأکید کرده‌اند. برای مثال، نمونه‌های (۶) و (۷) نشان می‌دهند که تغییر در تعداد و نقش مشارکان یک ساخت فعلی، با تغییر در معنای فعل مرکب همراه است. در جمله (۶) «او» تجربه‌گر رویداد و «غصه بچه» محرک حالت عاطفی است و بر اساس ساخت موضوعی فعل، «او» به‌عنوان مشارک اول و «غصه بچه» به‌عنوان مشارک دوم در نظر گرفته می‌شود.

۶. ساختمان آتش گرفت. [مشارک اول: کنش‌پذیر]

۷. او از غصه بچه‌ش آتش گرفت. [مشارک اول: تجربه‌گر، مشارک دوم: محرک]

به بیان دیگر، تفاوت در ساخت موضوعی، دو رویداد متمایز را پدید می‌آورد؛ یکی رویداد «شعله کشیدن آتش در یک ساختمان» و دیگری «به نهایت اندوه رسیدن». این مشاهده نشان می‌دهد که ساخت موضوعی نقشی اساسی در سازمان‌دهی معنای فعل‌های مرکب دارد. مسئله‌ای که در پژوهش‌های پیشین درباره چندمعنایی فعل گرفتن مورد توجه قرار نگرفته است و پژوهش حاضر در پی پر کردن این خلاء پژوهشی است.

در این مقاله تلاش می‌شود تا به سه پرسش زیر پاسخ داده شود:

۱. میان ساخت موضوعی و تعدد معنایی فعل‌های مرکب حاوی همکرد گرفتن چه رابطه‌ای وجود دارد؟
۲. معانی پیش‌نمونه فعل‌های مرکب با همکرد گرفتن تا چه اندازه به یک معنای واحد قابل تقلیل‌اند؟
۳. پیامدهای این یافته‌ها برای آموزش فارسی به غیرفارسی‌زبانان چیست؟

۲. پیشینه پژوهش

خانلری (۱۳۸۲: ۴۸) فعل مرکب را ترکیب دو واژه مستقل می‌داند که جزء نخست معمولاً اسم یا صفت و جزء دوم فعل صرف‌شونده یا «همکرد» است و «کردن» را پربسامدترین همکرد معرفی می‌کند. دبیرمقدم (۱۳۷۶، ۱۳۸۴) با تقسیم افعال مرکب به دو دسته «ترکیبی» و «انضمامی»، هفت همکرد پربسامد شامل «کردن، زدن، دادن، گرفتن، کشیدن، داشتن و خوردن» را برمی‌شمرد و مرز معنایی میان دو جزء در افعال ترکیبی را کمرنگ‌تر از افعال انضمامی می‌داند (۱۳۸۴: ۱۷۰-۱۷۱). دبیرمقدم

برخلاف پژوهشگرانی چون محمد و کریمی^۱ (۱۹۹۲)، کریمی (۱۹۹۷)، کریمی‌دوستان (۱۹۹۷، ۲۰۰۳، ۲۰۰۵، ۲۰۰۸) و فامیلی^۲ (۲۰۰۶)، جزء فعلی را صرفاً فعل سبک نمی‌داند، بلکه آن را در نوع عمل مؤثر می‌شمارد. در مقابل، کریمی‌دوستان (۱۹۹۷) فعل سبک را حد واسطه فعل واژگانی و فعل کمکی دانسته و معتقد است این عنصر، با وجود رنگ‌باختگی معنایی، کاملاً تهی از معنا نیست و در اعطای نقش تتا نقش دارد. منصوری (۱۳۹۲) نیز «سبک‌شدگی» همکرد را فرایندی تدریجی و پیوستاری می‌داند که میزان رنگ‌باختگی معنایی در افعال مختلف آن یکسان نیست. پژوهش حاضر در امتداد رویکرد میرزایی (۱۳۹۴) است که معیار اصلی در تحلیل فعل را محتوای معنایی و گزاره‌ای آن می‌داند. در این دیدگاه، هر فعل رویداد یا وضعیتی را بازنمایی می‌کند و برای تحقق خود مشارکانی را فرا می‌خواند (میرزایی، ۱۳۹۴: ۶۸). با توجه به اینکه پردازش اولیه زبان‌آموزان عمدتاً معنامحور است، آموزش فعل نیز باید بر انتقال معنای رویداد و مشارکان آن استوار باشد. در دستور شناختی نیز فعل واحدی زبانی است که یک فرایند را نماسازی می‌کند (شریف، ۱۳۹۴: ۸۴؛ لنگاکر^۳، ۱۹۸۷).

در فرهنگ سخن (انوری، ۱۳۸۱: ۶۱۳۵-۶۱۴۰) برای «گرفتن» ۸۲ مدخل ثبت شده که یکی از آن‌ها به کاربرد این فعل به‌عنوان همکرد اختصاص دارد و می‌توان گفت «گرفتن» بیش از ۸۰ معنای متمایز دارد که در مقایسه با «زدن» (۷۱ مدخل)، پس از «کردن» چندمعناترین فعل‌یار در فارسی امروز محسوب می‌شود. بیشتر پژوهش‌هایی که روی چند معنایی گرفتن متمرکز شده‌اند، معنای پیش‌نمونه آن را «دریافت کردن» یا «به دست آوردن» دانسته و کوشیده‌اند سایر معانی را از این معنای مرکزی تبیین کنند؛ از جمله (سلطانی و همکاران، ۱۳۹۶؛ عموزاده و همکاران، و رزم‌دیده و راویز، ۱۴۰۰). برای نمونه، عموزاده و همکاران (۱۳۹۴) معنای «گرفتن» را در هشت دسته اصلی طبقه‌بندی کرده‌اند. رزم‌دیده و راویز (۱۴۰۰) نیز در چارچوب صرف ساختی، هفت طرحواره اصلی (از جمله «به‌دست‌آوردن»، «دریافت کردن»، «به‌خود گرفتن»، «استخراج»، «احاطه»، «تشریفات» و «گیرانداختن») را معرفی کرده‌اند. در مجموع، پژوهش‌های پیشین چندمعنایی «گرفتن» را عمدتاً از مسیر گسترش معنای واژگانی و روابط میان معانی تبیین کرده‌اند، در حالی که نقش «ساخت موضوعی» و «آرایش مشارکان» در شکل‌گیری این چندمعنایی به‌صورت نظام‌مند بررسی نشده است. پژوهش حاضر با تمرکز بر این خلأ، رابطه میان ساخت موضوعی و شبکه معنایی فعل‌های مرکب با همکرد «گرفتن» را واکاوی می‌کند تا ازین مسیر بتواند به هسته‌های معنایی پیش‌نمونه نزدیک شود.

۳. چارچوب نظری

واکاوی چندمعنایی «گرفتن» به عنوان فعل مرکب در زبان فارسی و کاربرد آن در آموزش زبان دوم، نیازمند چارچوبی چندبعدی است که میان فرایندهای شناختی یادگیری و ساخت‌های نحوی-معنایی پیوند برقرار کند. چارچوب نظری این پژوهش در دو سطح به‌هم‌پیوسته صورت‌بندی شده است: نخست، معرفی رویکردهای کاربرد-بنیان در آموزش زبان دوم و سازه‌های این رویکرد؛ سپس، نظریه ساخت به عنوان پل ارتباطی نحو و معنا.

¹ J. Mohammad & S.karimi

² N. Family

³ R.W. Langacker

اصطلاح کاربرد-بنیان اولین بار توسط لانگاکر^۱ (۱۹۸۷) و در چهارچوب نظریهٔ دستور شناختی^۲ ساخته و تثبیت شده و بعدها زبان‌شناسان دیگری چون توماسلو^۳ (۲۰۰۳) کرافت و کروز^۴ (۲۰۰۴) بایی (۲۰۱۰) و دیسل^۵ (۲۰۱۱) تعاریفی ارائه دادند و کم‌کم این اصطلاح در آثار زبان‌شناسان دیگر هم ظاهر شد. در مقالات و کتاب‌هایی که به نظریه‌های آموزش زبان دوم پرداخته‌اند، اصطلاح کاربرد-بنیان عموماً نه با نام نظریه که با برچسب رویکردها عنوان شده است و دلیل این مسئله این است که رویکردهای مبتنی بر کاربرد آنقدر گسترده و متنوع هستند که نمی‌توان آن‌ها را نظریه‌ای مستقل به شمار آورد. بلکه این رویکردها چهارچوبی برای درک بسیاری از عوامل پیچیده‌ای فراهم می‌کنند که در پس یادگیری زبان نهفته‌اند؛ چراکه هیچ عاملی به تنهایی دلیل کافی برای فراگیری زبان دوم نیست (الیس و وولف، ۲۰۱۵: ۹۰). رویکردهای کاربرد-بنیان بر این مسئله تاکید دارند که انسان‌ها یاد می‌گیرند که زبان را به منظور ایجاد معنای اشتراکی به کارگیرند. در نگاه این رویکردها، یادگیری زبان معنا-محور است و ریشه در فرآیندهای شناختی-اجتماعی عمومی دارد. بنابراین، این مهارت بیشتر از اینکه به صورت ژنتیکی به ما اهدا شده باشد، مهارتی است که یاد گرفته می‌شود (ارتگا^۷ و همکاران ۲۰۱۶).

سازه‌های اصلی رویکردهای کاربرد-بنیان در آموزش زبان دوم عبارتند از پردازش منطقی شناختی^۸، یادگیری نمونه-بنیان^۹ و ساخت‌ها^{۱۰}، (الیس و وولف، ۲۰۱۵: ۷۵-۷۶). برای فهم بهتر این سازه‌ها و نقش آن در تحلیل داده‌های پژوهش‌نگاهی به این سازه‌ها می‌اندازیم. که مهمترین آن‌ها اثر بسامد است.

قانون زیپف (زیپف، ۱۹۳۵) یکی از قوانین بنیادین در زبان طبیعی است که نشان می‌دهد تعداد کمی از واژه‌های پربسامد، بخش بزرگی از کل داده‌های زبانی را تشکیل می‌دهند. طبق این قانون، بسامد واژه‌ها بر اساس رتبه‌شان در جدول بسامد کاهش می‌یابد؛ به گونه‌ای که واژه پرتکرار اول تقریباً دو برابر واژه پرتکرار دوم، و واژه پرتکرار دوم سه برابر پرتکرار سوم و به همین ترتیب هرچه قدریک واژه پربسامدتر، رتبهٔ عددی آن پایین‌تر است. این الگو نه تنها در واژه‌ها، بلکه در ساخت‌های دستوری و حتی شبکه‌های باهم‌آیی و وابستگی‌های نحوی نیز مشاهده شده است. به همین دلیل، قانون زیپف به عنوان یک اصل جهانی در زبان‌شناسی شناخته می‌شود و شواهدی قوی برای اهمیت نقش بسامد در پردازش، یادگیری و اکتساب زبان فراهم می‌آورد.

الیس و فریاجونیور^{۱۱} (۲۰۰۹) نشان دادند که در یادگیری ساخت‌های بنیادین نحوهٔ توزیع فعل‌ها اهمیت زیادی دارد. به این ترتیب که بیشتر فعل‌ها تنها چند نمونه پرتکرار دارند که در زبان پرکاربردند و بقیه فعل‌ها خیلی کم‌تکرار هستند؛ این توزیع طبق قانون زیپف است. یادگیرندگان ابتدا پرتکرارترین و پیش‌نمونه‌ای‌ترین افعال را یاد می‌گیرند و از آن‌ها در ساخت‌ها استفاده

^۱ R. Langacker

^۲ cognitive grammar

^۳ M. Tomasello

^۴ W. Croft & D.A. Cruse

^۵ H. Diessel

^۶ S. Wulff

^۷ L. Ortega

^۸ Rational cognitive processing

^۹ Exemplar-based learning

^{۱۰} constructions

^{۱۱} F. Ferreira-Junior

می‌کنند. این نکته حائز اهمیت است که در پژوهش حاضر بسامد تعداد یا وقوع^۱ مدنظر نیست بلکه بسامد نوع^۲ یا وقوع یکتا موردنظر است. بسامد نوع یعنی تعداد گونه‌های متفاوتی از یک ساختار کلی یا الگوی زبانی و بسامد وقوع به تعداد کل دفعات وقوع یک فرم یا ساختار مشخص در زبان اشاره دارد (الیس، ۲۰۰۲).

ذهن زبان‌آموز با مشاهده نمونه‌های متعدد، به تدریج قواعد کلی را استخراج می‌کند و از طریق مقایسه نمونه‌ها و شناسایی ویژگی‌های مشترک، تعمیم می‌دهد. این فرایند نمونه‌محور در واقع بازتابی از سازوکارهای شناختی گسترده‌تری است که در سطح معنایی و دستوری زبان نیز نقش کلیدی دارند. نظریه‌های شناختی مانند نظریه پیش‌نمونه^۳ تلاش می‌کنند توضیح دهند چگونه مفاهیم و دسته‌بندی‌های زبانی در ذهن انسان بر اساس نمونه‌های مرکزی و برجسته شکل می‌گیرند (رُش، ۱۹۷۳؛ لیکاف^۴، ۱۹۸۷؛ تیلور^۵، ۲۰۱۵). به بیان دیگر، ذهن نه تنها با استفاده از قواعد انتزاعی بلکه با اتکا بر تجارب نمونه‌ای و الگوهای پرتکرار، سازمان‌دهی و پردازش زبان را انجام می‌دهد. این دیدگاه، که ابتدا توسط رش (۱۹۷۳) مطرح شد نشان می‌دهد که فهم و تولید زبان به شدت با فرآیندهای نمونه‌محور و وزن‌دهی به ویژگی‌ها ارتباط دارد. رُش نشان داد که اعضای یک مقوله زبانی در ذهن ما ارزش برابر ندارند و بعضی مقوله‌ها بنیادین‌تر و بعضی حاشیه‌ای‌تر هستند (رش، ۱۹۷۳: ۳۳۶). نظریه مقوله‌های طبیعی رُش (۱۹۷۳) ابتدا بیشتر بر مقوله‌های اسمی متمرکز بود. اما، این ایده بعدها به مقوله‌های دیگری نیز تعمیم داده شد. برای مثال، لیکاف (۱۹۸۷) در بحثی پیرامون افعال حرکتی نشان داد که فعل‌هایی مانند «رفتن» در مرکز یک مقوله حرکتی قرار دارند و فعل‌های دیگری مثل «قدم زدن»^۶، «رژه رفتن»^۷ و «تلوتلو خوردن»^۸ در این مقوله حاشیه‌ای محسوب می‌شوند (لیکاف، ۱۹۸۷: ۶۸). بر این اساس، معانی مختلف یک واژه را می‌توان همچون گسترش‌هایی از یک معنای سرنمون در نظر گرفت که از طریق روابط استعاری، مجازی یا بافتی به آن متصل می‌شوند. این چارچوب در تحلیل افعال چندمعنا اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا افعال پرکاربرد معمولاً شبکه‌ای از معانی مرتبط را دربرمی‌گیرند که هم از نظر بسامد و هم از نظر برجستگی شناختی یکسان نیستند.

سازه بعدی رویکردهای کاربرد-بنیان مفهوم «ساخت» در این رویکردهاست. بایبی (۲۰۰۶) دستور زبان را بخشی از نظامی شناختی در نظر می‌گیرد که فرد در تجربه زبانی به دست می‌آورد. واحد دستوری در این نظام شناختی همان واحدی است که گلدبرگ^۹ (۱۹۹۵) و کرافت (۲۰۰۱) به آن پرداخته‌اند، یعنی «ساخت» که همزمان یک واحد صرفی و نحوی است. یک روی این واحد زبانی صورت و روی دیگر آن معناست (بایبی، ۲۰۱۰: ۸-۹). و اتفاقاً گویشوران زبان درباره این ساخت‌ها پیش‌آگاهی دارند. آنها نه تنها می‌دانند کدام ساخت‌ها برای هر فعل در زبان‌شان دستوری است؛ بلکه می‌دانند که احتمال به کارگیری یک ساخت نسبت به دیگری چقدر است. این آگاهی از حافظه‌ای می‌آید که پر از بازنمایی‌های شناختی و اطلاعاتی درباره کاربردهای

^۱ Token frequency

^۲ type frequency

^۳ prototype theory

^۴ E. Rosch

^۵ G. Lakoff

^۶ J. R. Taylor

^۷ لیکاف در اینجا فعل amble را مثال می‌زند که معادل سلاسه سلاسه رفتن است و برای اینکه این وضعیت را در فارسی با قید نشان می‌دهیم معادل قدم زدن در اینجا در نظر گرفته شده است.

^۸ March

^۹ stagger

^{۱۰} A. E. Goldberg

عملی و بافت گفتمانی است (بابی، ۲۰۲۳: ۱۷). گلدبرگ (۱۹۹۵) در دستور ساخت استدلال می‌کند که معناهای فعل‌ها مستقیماً از خود فعل‌ها استخراج نمی‌شوند، بلکه بیشتر از ساخت‌های نحوی-معنایی سرچشمه می‌گیرند که فعل‌ها در آن‌ها ظاهر می‌شوند. به عبارت دیگر، آنچه باعث می‌شود یک جمله ساختار نحوی خاصی داشته باشد، بیشتر به ساختار کلی جمله یا همان ساخت موضوعی^۱ مربوط است تا معنای ذاتی خود فعل. مثلاً در جمله (۸)، ساخت موضوعی «الف چیزی را از ب گرفت»، الگوی معنایی خاصی دارد که به انتقال از ب به الف اشاره می‌کند. به این ترتیب مفهوم این انتقال یعنی «معنای مرتبط با نحو» را نه از خود فعل، بلکه باید به ساختی نسبت داد که فعل در آن حضور دارد (گلدبرگ، ۱۹۹۵: ۲۸).

۸. علی کتاب را از مریم گرفت.

در بحث چندمعنایی فعل‌ها، گلدبرگ بیان می‌کند که این ساخت‌های موضوعی هستند که چندمعنایی‌ها را ایجاد می‌کنند و نه فعل‌ها به تنهایی.

۹. علی کیف را از کیف‌قاپ گرفت. (پس گرفتن کیف)

۱۰. علی اطلاعات لازم را از مریم گرفت. (دریافت اطلاعات)

۱۱. علی قدرت فکر کردن را از مریم گرفت. (سلب اختیار)

مثال‌های (۹) تا (۱۱) نشان می‌دهند که الگوی ساختی «الف چیزی را از ب گرفت» یک ساخت چندمعنا است که حول معنای مرکزی انتقال از «ب به الف» حرکت می‌کند. ولی بسته به نوع مفعول مستقیم، مفعول غیرمستقیم و بافت جمله، می‌تواند معنای متنوعی به خود بگیرد. گلدبرگ این پدیده را چندمعنایی ساخت در نظر می‌گیرد. گلدبرگ (۲۰۱۹) ساخت‌های بنیادین مقوله‌ای را تعیین‌کننده انواع بند و جمله در زبان‌های مختلف می‌داند. ساخت‌هایی که هرچند انتزاعی‌اند ولی، تعیین‌کننده این هستند که چه کسی چه کاری را با تأثیر بر چه کسی انجام می‌دهد و به علاوه، بر ساختار اطلاعاتی جمله نیز تأثیرگذارند. و از آنجاییکه قاعده‌مندی در آن‌ها دیده می‌شود زبان‌آموزان به دنبال دسته‌بندی و یادگیری آن‌ها هستند (گلدبرگ، ۲۰۱۹: ۲۸).

۳-۱. روش پژوهش

داده‌های این پژوهش از پیکره نقش‌های معنایی (میرزائی و مولودی، ۱۳۹۳) استخراج شدند. این پیکره، لایه معنا را به صورت دستی بر روی پیکره نحوی وابستگی زبان فارسی (رسولی و همکاران، ۲۰۱۳) افزوده است. نظام برچسب‌گذاری این پیکره با الهام از دستور حالت و معناشناسی قالبی فیلمور^۲ (۱۹۷۶)، فیلمور و اتکینز، (۱۹۹۸)، فیلمور و بیکر، (۲۰۰۱) و همچنین رده‌بندی افعال در وربنت^۳ (لوین^۴، ۱۹۹۳) انجام شده است. لازم به ذکر است که برچسب‌های معنایی این پیکره عیناً متناظر با فهرست نقش‌های معنایی پیشنهادشده توسط فیلمور نیستند؛ بلکه تدوین‌کنندگان پیکره با در نظر گرفتن ویژگی‌های زبان فارسی، برخی از نقش‌های معنایی را با یکدیگر تلفیق کرده و در مواردی نیز نقش‌های جدیدی به این مجموعه افزوده‌اند. در پژوهش حاضر نقش‌های معنایی بر اساس تعاریف ارائه‌شده در این پیکره معرفی و به کار گرفته شده‌اند. تعاریف ارائه‌شده برگرفته از راهنمای

^۱ Verb argument complement (VAC)

^۲ C. J. Fillmore

^۳ Verbnet

^۴ B. Levin

وربنت (لوین، ۱۹۹۳) است. نقش معنایی هر مشارک بر اساس ویژگی‌های معنایی آن تعیین شده است. جدول (۱) مشخصات کمی پیکره و جدول (۲) نقش‌های معنایی مورد استفاده در پیکره مورد بررسی این پژوهش را نشان می‌دهد. معادل‌های انگلیسی این جدول برگرفته از راهنمای وربنت (پالمر^۱ و همکاران، ۲۰۱۴) است.

جدول ۱.

مشخصات کمی پیکره

ردیف	شاخص پیکره	تعداد
۱	کل جملات	۲۹۹۸۲
۲	میانگین طول جمله (واژه)	۱۶/۶۱
۳	کل افعال ^۲	۶۲۸۸۹
۴	افعال یکتا ^۳	۹۲۰۰
۵	افعال مفهومی ^۴	۱۵۶۵۸
۶	افعال ترکیبی ^۵	۱۳۹۲۳

جدول ۲.

نقش‌های معنایی موجود در داده‌ها

نقش‌های معنایی	تعریف
کنشگر ^۶	مشارکی که به صورت ارادی کنش فعل را انجام می‌دهد.
تجربه‌گر ^۷	رویداد یا احساسی را تجربه یا درک می‌کند.
کنش‌پذیر ^۸	مشارکی که تحت تأثیر فعل قرار می‌گیرد.
مکان‌دار ^۹	مشارکی که در سکون و یا حرکت است و فعل درباره آن صحبت می‌کند.
کنش‌بر ^{۱۰}	موضوعی که نقطه مقابل کنش فعل است اما از آن تأثیر نمی‌گیرد.
بهره‌ور ^{۱۱}	مشارکی که از رویداد منفعت یا بهره‌ای می‌برد.
نتیجه ^{۱۲}	مکان غیرفیزیکی یا وضعیت‌ها زمانیکه رویداد فعلی به آن‌ها ختم می‌شود.
منشأ ^{۱۳}	مکان غیرفیزیکی یا وضعیت‌ها وقتی فعل از سمت آن‌ها آغاز می‌شود.

¹ M. Palmer et al

² Tokens

³ Types

⁴ Verb Senses

⁵ Compound verbs

⁶ Agent

⁷ Experiencer

⁸ Patient

⁹ theme

¹⁰ koneshbar: این نقش معنایی برای اولین بار در پیکره نقش‌های معنایی (میرزایی و مولودی، ۱۳۹۳) تعریف شده است.

¹¹ Beneficiary

¹² Result

¹³ Source

نقش‌های معنایی	تعریف
سبب ^۱	مشارکی که سبب وقوع رویداد یا تغییر وضعیت مشارک دیگر می‌شود.
مکان ^۲	مشارکی که محل یا فضای مرتبط با رویداد را مشخص می‌کند.
مقدار ^۳	مشارکی که مقدار یا کمیت مرتبط با رویداد را مشخص می‌کند.
محرک ^۴	مشارکی که سبب برانگیختگی احساس یا ادراکی در تجربه‌گر می‌شود.
دربارگی ^۵	موضوع رخداد و رویداد جمله است.

یکی از تصمیم‌های روش‌شناختی در این پژوهش، مبنا قرار دادن مشارک دوم برای تفکیک هسته‌های معنایی افعال مرکب است. این گزینش بر دو استدلال استوار است؛ اول اینکه، بررسی توزیع داده‌ها در پیکره نشان داد که در بیش از ۱۱،۵۰۰ مورد از مجموع ۱۵،۰۰۰ گزاره فعلی، مشارک نخست نقش معنایی «کنشگر» یا «تجربه‌گر» را می‌پذیرد. یافته‌های میرزایی (۱۳۹۸) درباره سلسله‌مراتب نقش‌های معنایی در زبان فارسی نیز مؤید آن است که فاعل در زبان فارسی بیشترین گرایش را به پذیرش نقش کنشگر دارد. از این رو، مشارک اول اطلاعات تمایزبخش اندکی برای خوشه‌بندی شبکه معنایی چندگانه همکرد گرفتن به دست می‌دهد. و دیگر اینکه تنها در ۳،۰۰۰ ساخت فعلی از کل پیکره مشارک سوم حضور دارد و این مشارک به همین دلیل از تحلیل کنار گذاشته شد. به این ترتیب، برای تحلیل داده‌ها و دستیابی به الگوهای معنایی، افعال بر اساس نقش معنایی مشارک دوم دسته‌بندی شدند.

در این پژوهش، ۴۴۱ فعل مرکب متمایز با «گرفتن» شناسایی شد. از آنجا که تحلیل الگوهای ظرفیتی نیازمند حداقل تکرار برای تعمیم‌پذیری آماری است، «آستانهٔ بسامدی ۲۰» برای تفکیک فعل‌های پرسامد از کم‌سامد در نظر گرفته شد. در نتیجه، ۳۲۹ فعل واجد شرایط وارد مرحلهٔ تحلیل نهایی گردیدند. ۱۱۲ فعل دیگر (شامل ۱۱ نقش معنایی در جایگاه ظرفیت دوم با بسامدهای ۵، ۱۷ و ۱۸) به دو دلیل «عدم کفایت آماری برای تعمیم الگوها» و «خطای برچسب‌زنی در برخی نمونه‌ها»، از دایره تحلیل‌های اصلی کنار گذاشته شدند. پایایی برچسب‌گذاری داده‌ها توسط دو ارزیاب مستقل و با استفاده از ضریب «کاپای کوهن» (با مقادیر بالاتر از ۰/۸۵) سنجیده شد. نتایج به‌دست‌آمده در دو مرحله‌ی آغازین و پایانی پروژه، نشان‌دهندهٔ توافق «تقریباً کامل» و اعتبار بالای برچسب‌گذاری در تمامی دسته‌بندی‌هاست.

۴. تحلیل داده‌ها

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، برای بررسی هسته معنایی فعل‌های مرکب حاوی همکرد «گرفتن»، دسته‌بندی آنها بر اساس نقش معنایی مشارک دوم صورت گرفت. به منظور انتخاب عناوین برای هسته‌های معنایی هر دسته، برچسب‌های پیشنهادی توسط سه ارزیاب مورد بازبینی قرار گرفت و در نهایت، عناوین مورد نظر بر اساس توافق جمعی تعیین شد.

^۱ Cause

^۲ location

^۳ Extent

^۴ Stimulus

^۵ Topic

جدول ۲ توزیع فعل‌های دارای همکرد «گرفتن» را بر حسب نقش معنایی مشارک دوم نشان می‌دهد. همانطور که داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد، بیشترین بسامد به فعل‌هایی اختصاص دارد که مشارک دوم آنها نقش معنایی کنش‌بر را بر عهده دارد (۱۳۴ مورد). پس از آن، افعال تک‌ظرفیتی، که فاقد مشارک دوم هستند و سپس فعل‌هایی با نقش‌های معنایی کنش‌پذیر (۳۹ مورد)، منشأ (۳۴ مورد)، مکان (۲۹ مورد) و محرک (۲۱ مورد)، به‌ترتیب از نظر بسامد قرار می‌گیرند. در ادامه هریک از دسته‌ها مورد بررسی دقیق‌تر قرار می‌گیرد.

جدول ۲.

نقش معنایی مشارک دوم

مشارک جایگاه دوم	تعداد
کنش‌بر	۱۳۴
بدون مشارک دوم	۵۸
کنش‌پذیر	۳۹
منشأ	۳۴
مکان	۲۹
محرک	۲۱

۴-۱. مشارک جایگاه دوم: کنش‌بر

افعال مرکب با ساخت موضوعی «کنشگر + کنش‌بر» با ۱۲۳ مورد وقوع، پرتکرارترین الگوی این گروه از داده‌ها است. بررسی نشان می‌دهد کاربردهای این الگو حول چهار هسته معنایی «دریافت»، «بازنمایی»^۱، «ارزیابی»^۲ و «برپایی»^۳ سازمان یافته‌اند. این تنوع نشان می‌دهد که در این دسته، فعل «گرفتن» از انعطاف معنایی بالایی برخوردار است و در تعامل با جزء غیرفعلی، روابط معنایی متفاوتی را میان کنشگر و کنش‌بر برقرار می‌کند. در هسته «دریافت»، کنشگر چیزی را به دست می‌آورد یا در اختیار می‌گیرد و کنش‌بر موجودیتی است که موضوع این فرایند قرار می‌گیرد اما از آن تأثیر نمی‌گیرد؛ مانند/مانت گرفت، جایزه گرفت، امتیاز گرفت و بهره گرفت. در هسته «بازنمایی»، کنشگر با انجام عملی، داده، تصویر یا اطلاعاتی را ثبت یا استخراج می‌کند؛ مانند عکس گرفت، فیلم گرفت، تست گرفت، آمار گرفت، اندازه گرفت. در هسته «ارزیابی»، رابطه میان کنشگر و کنش‌بر بر قضاوت، سنجش یا موضع‌گیری ذهنی استوار است؛ مثل ایراد گرفت، عیب گرفت، خرده گرفت، دست‌کم گرفت، نادیده گرفت. در نهایت، در هسته «برپایی»، کنشگر مسبب یا برگزارکننده یک رویداد اجتماعی است؛ مانند جشن گرفت، مراسم گرفت، مهمانی گرفت.

¹ Representation

² evaluation

³ Holding

جدول ۳.

نقش معنایی کنش‌بر به عنوان مشارک دوم

مشارکان	تعداد	هسته معنایی	نمونه‌ها
کنشگر + کنش‌بر	۱۲۳	دریافت	سفارش گرفت، مزد گرفت، امانت گرفت، جایزه گرفت، امتیاز گرفت، تحویل گرفت، بهره گرفت
		ثبت و سنجش	تست گرفت، آزمون گرفت، عکس گرفت، فیلم گرفت، کپی گرفت، پرینت گرفت، سی‌تی‌اسکن گرفت، آمار گرفت، اندازه گرفت، آزمایش گرفت
		ارزیابی	ایراد گرفت، عیب گرفت، خرده گرفت، دست‌کم گرفت، نادیده گرفت، درنظر گرفت، سرسری گرفت
		برپایی	جشن گرفت، مراسم گرفت، مهمانی گرفت، نامزدی گرفت، عروسی گرفت، تولد گرفت، ختم گرفت

۴-۲. افعال تک‌ظرفیتی

در بخش عمده‌ای از افعال مرکب تک‌ظرفیتی با همکرد «گرفتن»، تنها ظرفیت معنایی حاضر در ساخت ظرفیتی فعل، کنش‌پذیر است (۲۷ مورد).

جدول ۴.

نقش معنایی مشارک در افعال تک‌ظرفیتی

نقش معنایی مشارک	تعداد
کنش‌پذیر	۲۷
کنش‌گر	۱۷
مکان‌دار	۴
تجربه‌گر	۳
کنش‌بر	۲

همانطور که در جدول ۴ دیده می‌شود فعل‌های تک‌ظرفیتی با ظرفیت کنشگر، مکان‌دار، تجربه‌گر یا کنش‌بر کم تعداد هستند و از این رو طبق توافق قبلی و انتخاب آستانه‌ی بسامدی ۲۰، از تحلیل کنار گذاشته شدند. در افعال تک‌ظرفیتی دارای مشارک کنش‌پذیر، معنای غالب بر تغییر وضعیت کنش‌پذیر متمرکز است. اگرچه نوع این تغییر در افعال مختلف یکسان نیست و گاه به صورت تغییر کیفی یک وضعیت (مانند بو گرفتن) و گاه به صورت تغییر در میزان یا مقیاس یک ویژگی (مانند شدت گرفتن و سرعت گرفتن) نمود می‌یابد، در سطحی انتزاعی‌تر همگی بر گذار کنش‌پذیر از یک وضعیت به وضعیت دیگر دلالت دارند. بر این اساس مطابق با آنچه در جدول ۵ مطرح شده، طرحواره معنایی «تغییر وضعیت» به عنوان هسته معنایی این گروه در نظر گرفته می‌شود.

جدول ۵.

افعال مرکب تک‌ظرفیتی با همکرد گرفت

نقش معنایی مشارک	تعداد	هسته معنایی پیشنهادی	نمونه‌ها
کنش‌پذیر	۲۷	تغییر وضعیت و درجه‌مندی	بوگرفت، زبانش گرفت، آنفلوآنزا گرفت، شدت گرفت، سرعت گرفت، آرام گرفت، شکل گرفت، ارتفاع گرفت، اوج گرفت، بالاگرفت

در این دسته از افعال، هسته معنایی از «دریافت» که در بسیاری از پژوهش‌ها به عنوان معنای پیش‌نمونه «گرفتن» معرفی شده است، فاصله می‌گیرد. آنچه در این ساخت‌ها برجسته می‌شود، گذار از یک وضعیت به وضعیت دیگر است. این ویژگی در مثال‌های (۱۵) تا (۱۸) به خوبی مشاهده می‌شود.

۱۲. تشکل‌های صنفی به تدریج شکل می‌گیرند.

۱۳. روند بازسازی مناطق آسیب‌دیده از جنگ رمضان سرعت گرفت.

۱۴. بعد از چند ساعت بالاخره بچه آرام گرفت.

۳-۴. مشارک جایگاه دوم: کنش‌پذیر

در این دسته از افعال، الگوی معنایی نسبتاً یکدستی مشاهده می‌شود و افعال حول هسته معنایی «اعمال کنترل» سازمان یافته‌اند. در این دسته از افعال، معنای پیش‌نمونه‌ای فعل «گرفتن» به معنای «دریافت و به دست آوردن» تضعیف شده و جای خود را به معنایی داده است که بر ایجاد سلطه، احاطه یا در اختیار گرفتن کنش‌پذیر دلالت می‌کند. در نتیجه کنشگر با انجام عمل، نوعی کنترل یا تسلط را بر مشارک دوم اعمال می‌کند و کنش‌پذیر موضوع این کنترل قرار می‌گیرد. افعالی مانند «اسیر گرفت، در محاصره گرفت، گروگان گرفت و هدف گرفت» همگی این الگوی مشترک را بازنمایی می‌کنند؛ با این تفاوت که مفهوم کنترل در برخی افعال به صورت تصرف و سلب اختیار، و در برخی دیگر به صورت به کارگیری و در اختیار گرفتن، و در برخی دیگر به صورت قرار دادن کنش‌پذیر در کانون کنش یا محاصره نمود پیدا می‌کند. بنابراین می‌توان «اعمال کنترل» را هسته معنایی مشترک این دسته دانست.

جدول ۶.

مشارک جایگاه دوم: کنش‌پذیر

مشارک دوم	تعداد	هسته معنایی پیشنهادی	نمونه‌ها
کنشگر + کنش‌پذیر	۲۹	اعمال کنترل	اسیر گرفت، در اختیار گرفت، دست گرفت، به خدمت گرفت، در محاصره گرفت، هدف گرفت، گروگان گرفت

۴-۴. مشارک جایگاه دوم: منشا

در این دسته از افعال، که در جدول ۷ نمایش داده شده‌اند، مشارک دوم نقش «منشأ» را بر عهده دارد و هسته معنایی افعال حول مفهوم «خاستگاه» سازمان یافته است. در این ساخت، رویداد همواره با یک مبدأ یا منشأ ارتباط دارد؛ این ارتباط گاه به صورت انتقال موجودیتی از منشأ به کنشگر نمود می‌یابد، مانند «پول گرفت، اجازه گرفت، مجوز گرفت». و گاه به صورت انتساب یک پدیده به خاستگاه آن تحقق می‌یابد، مانند «ریشه گرفت، نشأت گرفت، سرچشمه گرفت». با وجود تفاوت در این نموده‌های معنایی، تمامی افعال این دسته از معنایی مشترک پیروی می‌کنند که در آن منشأ یا خاستگاه، نقطه آغاز رابطه معنایی است. افعال این دسته را می‌توان یکی از نزدیک‌ترین ساخت‌ها به معنای پیش‌نمونه‌ای فعل «گرفتن» دانست؛ زیرا رابطه بنیادین «انتقال از منشأ به دریافت‌کننده» در تمامی نمونه‌ها حفظ شده است.

جدول ۷.

مشارک جایگاه دوم: منشا

مشارک دوم	تعداد	هسته معنایی پیشنهادی	نمونه‌ها
منشأ	۲۱	خاستگاه	اجازه گرفت، تضمین گرفت، مجوز گرفت، الگو گرفت، پول گرفت، قول گرفت، عبرت گرفت، مهلت گرفت، پند گرفت، درس گرفت، دستمزد گرفت، ریشه گرفت، سرچشمه گرفت، منشأ گرفت، نشأت گرفت

۴-۵. مشارک جایگاه دوم: مکان

در این دسته، افعال حول هسته معنایی «استقرار» سازمان یافته‌اند. در این ساخت، مشارک دوم نقش مکان را بر عهده دارد و رویداد بر قرار گرفتن، جای‌گیری یا تثبیت یک موجودیت در یک مکان یا موقعیت دلالت می‌کند. این استقرار ممکن است عینی باشد، مانند «سنگر گرفتن و قرار گرفتن»، یا به صورت انتزاعی در قالب تثبیت یک وضعیت یا فرایند نمود یابد؛ مانند «پا گرفتن و ریشه گرفتن». با وجود تفاوت در مصادیق، همه این افعال از طرحواره مشترک «قرار یافتن و تثبیت در یک مکان یا موقعیت» پیروی می‌کنند و مفهوم استقرار را می‌توان هسته معنایی مشترک این دسته دانست.

جدول ۸.

مشارک جایگاه دوم: مکان

مشارک دوم	تعداد	هسته معنایی پیشنهادی	نمونه‌ها
مکان	۲۲	استقرار	جا گرفت، قرار گرفت، لنگر گرفت، سنگر گرفت، پهلوی گرفت، پناه گرفت، اقامت گرفت، اسکان گرفت، استقرار گرفت، جای گرفت

۴-۶. مشارک جایگاه دوم: محرک

در این دسته از افعال، مشارک نخست تجربه‌گر و مشارک دوم محرک است و نقش محرک، برانگیختن یا ایجاد تغییری در وضعیت جسمانی، هیجانی یا روانی تجربه‌گر است. افعالی مانند «حرصش گرفت، لجش گرفت، عُشش گرفت، زورش گرفت، خوابش گرفت، انگیزه گرفت، جرأت گرفت» همگی این الگوی معنایی را بازنمایی می‌کنند. در این افعال، تجربه‌گر تحت تأثیر محرک از یک حالت درونی به حالتی دیگر منتقل می‌شود؛ این تغییر ممکن است به صورت بروز یک هیجان، ایجاد یک حالت جسمانی، شکل‌گیری یک انگیزه نمود پیدا کند. اما در تمامی نمونه‌ها محور معنایی فعل، دگرگونی درونی تجربه‌گر است و به همین دلیل «تغییر حالت درونی» را می‌توان هسته معنایی مشترک این دسته از افعال دانست.

جدول ۹.

مشارک جایگاه دوم: محرک

مشارک دوم	تعداد	هسته معنایی پیشنهادی	نمونه‌ها
محرک	۲۱	تغییر حالت درونی	حرصش گرفت، لجش گرفت، عُشش گرفت، زورش گرفت، ماتم گرفت، خوابش گرفت، انگیزه گرفت، سردرد گرفت، دلش گرفت، جرات گرفت، جبهه گرفت، اثر گرفت، آتش گرفت

۴-۷. نقش معنایی مشارک دوم و هسته‌های معنایی

در افعال دوظرفیتی میان نقش معنایی مشارک دوم و هسته‌های معنایی فعل‌های مرکب با همکرد «گرفتن» رابطه نظام‌مندی وجود دارد. به‌گونه‌ای که هر نقش معنایی، زمینه را برای برجسته‌شدن هسته‌های معنایی خاصی فراهم می‌کند. در ساخت‌هایی که مشارک دوم نقش کنش‌بر دارد، هسته‌های معنایی «دریافت»، «بازنمایی»، «ارزیابی» و «برپایی» فعال می‌شود. در این ساخت‌ها، مشارک دوم اگرچه در شکل‌گیری رخداد نقش دارد، خود موضوع تغییر یا اثرپذیری فعل نیست؛ بنابراین معنایی شکل می‌گیرند که بیشتر بر دستیابی، انتساب، شکل‌گیری یا ایجاد یک وضعیت دلالت دارند. در مقابل، در ساخت‌هایی که مشارک دوم نقش کنش‌پذیر دارد، هسته معنایی «اعمال کنترل» برجسته است؛ زیرا در این دسته، مشارک دوم در معرض تأثیر مستقیم کنش قرار می‌گیرد و رخداد فعل نوعی اعمال قدرت یا کنترل نسبت به آن را بازنمایی می‌کند. در ساخت‌های دارای مشارک دوم با نقش منشأ، هسته معنایی «خاستگاه» شکل می‌گیرد؛ چراکه مشارک دوم به‌عنوان نقطه آغاز رخداد در ساخت بازنمایی می‌شود. همچنین در ساخت‌هایی که مشارک دوم نقش مکان دارد، هسته معنایی «استقرار» فعال می‌شود و تمرکز معنایی بر قرارگیری یا تثبیت در یک موقعیت مکانی است. نهایتاً در ساخت‌هایی که مشارک دوم نقش محرک دارد، هسته معنایی «تغییر حالت درونی» برجسته است؛ زیرا محرک، عامل ایجاد دگرگونی در وضعیت درونی تجربه‌گر است. این الگوها نشان می‌دهد که هسته‌های معنایی فعل‌های مرکب با همکرد «گرفتن» مستقل از ساخت موضوعی شکل نمی‌گیرند، بلکه از تعامل میان فعل‌یار، نقش معنایی مشارکان و نوع رخداد حاصل می‌شوند. از این منظر، پیش‌نمونی معنایی را می‌توان نه صرفاً ویژگی یک معنای واژگانی ثابت، بلکه حاصل برجستگی برخی الگوهای ساختی در کاربرد دانست.

جدول ۱۰.

نقش معنایی مشارک دوم و هسته‌های معنایی فعال در افعال دوظرفیتی

نقش معنایی مشارک دوم	هسته معنایی
کنش‌بر	دریافت، بازنمایی، ارزیابی، برپایی
کنش‌پذیر	اعمال کنترل
منشأ	خاستگاه
مکان	استقرار
محرك	تغییر حالت درونی

۵. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش پیش‌نمونی در سازمان‌یافتگی معنایی فعل‌های مرکب حاوی همکرد «گرفتن» با ابزار پیکره و بر اساس تحلیل نقش‌های معنایی در ساخت موضوعی انجام شد. برخلاف رویکردهایی که چندمعنایی این فعل را عمدتاً از طریق ارتباط میان یک معنای مرکزی و معانی گسترش‌یافته از آن تبیین کرده‌اند، یافته‌های این پژوهش نشان داد که شکل‌گیری هسته‌های معنایی مختلف در فعل‌های مرکب را نمی‌توان صرفاً بر اساس یک معنای پیش‌نمونه ثابت توضیح داد. اگرچه تبیین شبکه‌ای معنای «گرفتن» بر اساس روابط میان معانی مختلف، گامی مهم در شناخت چندمعنایی این فعل به شمار می‌رود، این تبیین‌ها کمتر به این موضوع پرداخته‌اند که این شبکه معنایی در بافت چگونه شکل می‌گیرد. در این پژوهش، همه فعل‌های مرکب دارای همکرد «گرفتن» بر اساس ساخت موضوعی و نقش معنایی مشارک دوم دسته‌بندی شدند و سپس هسته‌های معنایی هر دسته بر اساس الگوهای پربسامد استخراج گردید. به این ترتیب، در این پژوهش پیش‌نمونه از پیش مفروض گرفته نشد، بلکه از برآیند برجستگی الگوهای کاربردی پربسامد در رخدادهای زبانی به مفهوم پیش‌نمونه نزدیک شد.

یکی دیگر از یافته‌های پژوهش حاضر آن است که در تحلیل چندمعنایی فعل‌های مرکب، نمی‌توان صرفاً صورت واژگانی فعل را واحد تحلیل در نظر گرفت. به عبارت دیگر، یک فعل مرکب واحد در سطح صورت ممکن است در کاربردهای مختلف، هسته‌های معنایی متفاوتی را فعال کند. برای نمونه، ترکیب‌هایی مانند «آتش گرفت» یا «جان گرفت» الزاماً در تمامی کاربردهای خود یک معنای ثابت را بازنمایی نمی‌کنند، بلکه بسته به ساخت رخداد، نقش‌های معنایی مشارکان و روابط میان آن‌ها، می‌توانند در حوزه‌های معنایی متفاوتی قرار گیرند. از این منظر، آنچه در سطح واژگانی یک فعل مرکب به نظر می‌رسد، در سطح جمله می‌تواند بازتاب‌دهنده چند الگوی متفاوت باشد. بنابراین، بررسی چندمعنایی فعل‌های مرکب نیازمند توجه هم‌زمان به معنای واژگانی و ساخت موضوعی است. یافته‌های پژوهش نشان داد که این رابطه را می‌توان در رفتار نقش‌های معنایی در ساخت‌های موضوعی مختلف نیز مشاهده کرد. یکی از روشن‌ترین شواهد، رفتار متفاوت نقش معنایی کنش‌پذیر در ساخت‌های تک‌ظرفیتی و دوظرفیتی است. در افعال تک‌ظرفیتی، افعال دارای مشارک کنش‌پذیر عمدتاً حول طرحواره «تغییر وضعیت» سازمان یافته‌اند و کنش‌پذیر از وضعیتی به وضعیت دیگر گذر می‌کند. این یافته با دیدگاه دوتی^۱ (۱۹۹۱) نیز همسو است؛ زیرا از منظر دوتی،

¹ D. R. Dowty

تغییر حالت یکی از ویژگی‌های اصلی پیش‌نمونه کنش‌پذیر به شمار می‌رود. در مقابل، در افعال دوظرفیتی، کنش‌پذیر بیشتر در ساختی ظاهر می‌شود که هسته معنایی آن «اعمال کنترل» است؛ یعنی مشارک نخست با انجام کنش، نوعی کنترل، احاطه یا در اختیار گرفتن را نسبت به مشارک دوم ایجاد می‌کند. بنابراین، یک نقش معنایی واحد، بسته به ساخت موضوعی که در آن قرار می‌گیرد، می‌تواند با هسته‌های معنایی متفاوتی همراه شود. بر این اساس پیش‌نمونی در این پژوهش نه به‌عنوان ویژگی ثابت یک معنای واژگانی، بلکه حاصل برجستگی الگوهای ساختی و کاربردی پربسامد در نظر گرفته می‌شود. از این منظر، ساخت موضوعی نقشی اساسی در سازمان‌دهی شبکه چندمعنایی فعل‌های مرکب ایفا می‌کند.

این یافته‌ها پیامدهای مهمی برای آموزش فارسی به غیرفارسی‌زبانان دارد. آموزش فعل‌های چندمعنا معمولاً با چالش تعداد زیادی از معانی متعدد در بافت‌های متعدد روبه‌روست؛ این چالش بار شناختی زیادی بر زبان‌آموز تحمیل می‌کند. در صورتیکه می‌توان آموزش فعل‌های مرکب را بر اساس ساخت‌های موضوعی پربسامد و هسته‌های معنایی مرتبط با آن‌ها تدریس کرد. برای نمونه، در آموزش همکرد «گرفتن» می‌توان ابتدا ساخت‌هایی را معرفی کرد که بیشترین بسامد را در داده‌های پیکره دارند؛ سپس ساخت‌های کم‌بسامدتر را آموزش داد. بنابراین، آموزش می‌تواند از ساخت‌های دارای مشارک دوم کنش‌بر و هسته‌های معنایی مرتبط با آن‌ها آغاز شود و سپس به ساخت‌های دارای کنش‌پذیر، منشأ، مکان و محرک گسترش یابد. چنین رویکردی به زبان‌آموز کمک می‌کند روابط میان ساخت، معنا و کاربرد را در قالب یک شبکه منسجم درک کند.

چارچوب تحلیلی این پژوهش قابلیت تعمیم به دیگر افعال چندمعنای فارسی را نیز دارد. به‌کارگیری این چارچوب می‌تواند رابطه میان ساخت موضوعی و سازمان‌یافتگی معنایی افعال را در دیگر افعال چندمعنا نیز آشکار کند و امکان مقایسه نظام‌مند آن‌ها را فراهم آورد. این امر می‌تواند در طراحی مواد آموزشی پیکره‌بنیاد نیز سودمند باشد.

فهرست منابع

- انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ سخن. تهران: انتشارات سخن.
- حسینی جلیلیان، فاطمه، و حق‌بین، فریده (۱۳۹۸). بررسی مقوله فعل از دیدگاه سرنمونی و براساس معیارهای معنایی گیون: هر فعل یک مقوله. *مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران*. شماره ۷. جلد ۲۷. صص ۳۳-۵۳.
- خانلری، پرویز نائل (۱۳۸۲). *دستور زبان فارسی*. تهران: توس.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۷۶). فعل مرکب در زبان فارسی. *مجله زبان‌شناسی*. شماره ۲. جلد ۱۲. صص ۲-۴۶.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۸۴). *زبان‌شناسی نظری: پیدایش و تکوین دستور زایشی*. تهران: انتشارات سمت.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۲). *پژوهش‌های زبان‌شناختی فارسی (مجموعه مقالات)*. چاپ چهارم. تهران: سمت.
- رزم‌دیده، پریا، و شاهی‌راویز، محمدحسن (۱۴۰۰). بررسی چندمعنایی فعل‌های مرکب فارسی با همکرد گرفتن بر اساس نظریه صرف ساختی. *زبان‌شناسی گویش‌های ایرانی*. شماره ۲. سال ۶. صص ۲۱۳-۲۵۲.
- سلطانی، رضا؛ عموزاده، محمد؛ رضایی، حدائق (۱۳۹۶). پویایی نیرو و چندمعنایی در ساخت‌های فعل سبک متشکل از گرفتن. *پژوهش‌های زبانی*. شماره ۲. سال هشتم. صص ۵۹-۷۸.
- شریف، بابک (۱۳۹۴). *بررسی شناختی افعال سبک در زبان فارسی*. رساله دکتری، دانشگاه اصفهان.
- طیب‌زاده، امید (۱۳۹۱). *دستور زبان فارسی بر اساس نظریه گروه‌های خودگردان*. تهران: نشر مرکز.
- عموزاده، محمد؛ کریمی‌دوستان، غلامحسین؛ شریف، بابک (۱۳۹۴). شبکه معنایی فعل گرفتن بر اساس انگاره چندمعنایی اصول‌مند. *پژوهش‌های زبانی*. شماره ۱. دوره ۷. صص ۱۱۷-۱۳۶.

- منصوری، مهرزاد (۱۳۹۲). فعل سبک در افعال مرکب فارسی. *مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران*. سال ۱. شماره ۱. ۵۷-۹۲.
- میرزایی، آزاده (۱۳۹۴). هر فعل یک واقعیت رخدادی: نظام فعل در زبان فارسی. *نامه فرهنگستان*. شماره ۱. جلد ۱۵. صص ۵۷-۹۲.
- میرزایی، آزاده (۱۴۰۰). سلسله مراتب نقش‌های معنایی و روابط دستوری در زبان فارسی. *جستارهای زبانی*. شماره ۶. جلد ۱۲. صص ۵۶۷-۵۹۷.
- میرزایی، آزاده، و مولودی، امیرسعید (۱۳۹۳). نخستین پیکره نقش‌های معنایی زبان فارسی. *علم زبان*. شماره ۳. صص ۲۹-۴۸.
- Arppe, Antti, Gilquin, Gaëtanelle, Glynn, Dylan, Hilpert, Martin, & Zeschel, Arne (2010). Cognitive corpus linguistics: Five points of debate on current theory and methodology. *Corpora*, 5(1), 1–27.
- Bardovi-Harlig, K. (2020). One functional approach to L2 acquisition: The concept-oriented approach. In B. VanPatten, G. D. Keating, & S. Wulff (Eds.), *Theories in second language acquisition: An introduction* (3rd ed., pp. 40–62). New York: Routledge.
- Bybee, J. (2006). From usage to grammar: The mind's response to repetition. *Language*, 82(4), 711–733.
- Bybee, J. (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, J. (2023). What is usage-based linguistics? In N. C. Ellis, S. Eskildsen, & A. Tyler (Eds.), *The handbook of usage-based linguistics* (pp. 7–29). Oxford: Oxford University Press.
- Croft, W. (2001). *Radical construction grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diessel, H. (2011). Language, usage and cognition. *Language*, 87(4), 830–844.
- Dowty, D. (1991). Thematic proto-roles and argument selection. *Language*, 67(3), 547–619.
- Ellis, N. C. (2002a). Frequency effects in language processing: A review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 24(2), 143–188.
- Ellis, N. C. (2002b). Reflections on frequency effects in language processing. *Studies in Second Language Acquisition*, 24(2), 297–339.
- Ellis, N. C. (2008). Usage-based and form-focused language acquisition: The associative learning of constructions, learned attention, and the limited L2 endstate. In P. Robinson & N. C. Ellis (Eds.), *Handbook of cognitive linguistics and second language acquisition* (pp. 372–405). London: Routledge.
- Ellis, N. C., & Ferreira-Junior, F. (2009). Construction learning as a function of frequency, frequency distribution, and function. *The Modern Language Journal*, 93(3), 370–385.
- Ellis, N. C., O'Donnell, M. B., & Römer, U. (2014). Second language verb-argument constructions are sensitive to form, function, frequency, contingency, and prototypicality. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 4(4), 405–431.
- Ellis, N. C., & Wulff, S. (2015). Usage-based approaches to SLA. In B. VanPatten & J. Williams (Eds.), *Theories in second language acquisition: An introduction* (2nd ed.). New York: Routledge.
- Family, N. (2006). *Explorations of semantic space: The case of light verb constructions in Persian*. PhD dissertation, EHESS, Paris.
- Fillmore, C. J. (1976). Frame semantics and the nature of language. In *Annals of the New York Academy of Sciences*, 280, 20–32.
- Fillmore, C. J., & Atkins, B. T. S. (1998). Frame semantics and lexicographic relevance. *International Journal of Lexicography*, 11(4), 379–400.
- Fillmore, C. J., & Baker, C. F. (2001). Frame semantics for text understanding. In *Proceedings of the WordNet and Other Lexical Resources Workshop*. Pittsburgh.
- Gilquin, G. (2008). What you think ain't what you get: Highly polysemous verbs in mind and language. In J.-R. Lapaire, G. Desagulier, & J.-B. Guignard (Eds.), *From gram to mind: Grammar as cognition* (pp. 235–255). Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux.
- Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: University of Chicago Press.

- Goldberg, A. E. (2019). *Explain me this: Creativity, competition, and the partial productivity of constructions*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Karimi, S. (1997). Persian complex verbs: Idiomatic or compositional. *Lexicology*, 3, 273–318.
- Karimi-Doostan, G. (1997). *Light verb constructions in Persian*. Doctoral dissertation, University of Essex.
- Karimi-Doostan, G. (2003). Argument structure of light verb constructions. In *Proceedings of Argument Structure Conference*. Delhi, India.
- Karimi-Doostan, G. (2005). Light verb and structural case. *Lingua*, 115(12).
- Karimi-Doostan, G. (2008). Event structure of verbal nouns and light verbs. In S. Karimi, V. Samiian, & D. Stilo (Eds.), *Aspects of Iranian languages* (pp. 209–226). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar* (Vol. 1: Theoretical prerequisites). Stanford: Stanford University Press.
- Levin, B. (1993). *English verb classes and alternations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mirzaei, Azadeh, & Moloodi, Amirsaeid (2016). Persian Proposition Bank. In *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)* (pp. 3828–3835). Portorož, Slovenia: European Language Resources Association (ELRA).
- Mohammad, & Karimi (1992). Light verbs are taken over: Complex verbs in Persian. In *Proceedings of the Western Conference on Linguistics*, 5, 195–212.
- Ortega, L., Tyler, A. E., Park, H. I., & Uno, M. (Eds.). (2016). *The usage-based study of language learning and multilingualism*. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Palmer, M., Bonial, C., & Hwang, J. D. (2014). *VerbNet semantic roles and predicate guidelines*. University of Colorado at Boulder.
- Pienemann, M. (1998). *Language processing and second language development: Processability theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- Rasooli, M. S., Kouhestani, M., & Moloodi, A. (2013). Development of a Persian syntactic dependency treebank. In *Proceedings of the 2013 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies* (pp. 306–314). Atlanta, Georgia: Association for Computational Linguistics.
- Rosch, E. H. (1973). Natural categories. *Cognitive Psychology*, 4(3), 328–350.
- Taylor, J. R. (2015). *The mental corpus: How language is represented in the mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Zipf, G. K. (1935). *The psycho-biology of language: An introduction to dynamic philology*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Zipf, G. K. (1949). *Human behavior and the principle of least effort*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.